

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLÉ

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A „TÁRGYIAS” KRÚDY
NYÍREGYHÁZÁTÓL HOLLYWOODIG
MEGYÉNK MODERN TEMPLOMAI

2015
•
2

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLÉ

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT
50. ÉVFOLYAM, 2015. 2. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Antall István, Babosi László, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Csontosné Maleczki Ilona mb. igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

I. VILÁGHÁBORÚ

TAKÁCS PÉTER

Üzent a király

Szabolcs megye civil lakossága az I. világháború kezdetén (1. rész) 3

JAKÓ JÁNOS

Kötelező fémbeszolgáltatás Nyíregyházán az I. világháború idején
(a *Nyírvidek* korabeli tudósításai alapján) 17

TÖRTÉNELEM

RESZLER GÁBOR

A totális államok önképe 21

FÖLDRAJZTUDOMÁNY

FRISNYÁK SÁNDOR

A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede (1964–2014) 28

IRODALOM

KEMÉNY GÁBOR

A „tárgyas” Krúdy 37

ÉPÍTÉSZET

KULCSÁR ATTILA

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye modern templomai 46

FILM

HAMAR PÉTER

Egy művész tévelygése az eszmék országútján

Az emigrációból hazatért Balázs Béla részvétele a világháború után
újrainduló magyar filmgyártásban 61

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

Lényeket teremt a virtuális térben. Beszélgetés Pintér Aninával

Nyíregyházáról Rómán, Londonon át Hollywoodig – és onnan Budapestig 73

NEKROLÓG

JÁNOSI ZOLTÁN

Egy mondat a küldetésről. Antall István emlékére 89

IRODALOM

ANTALL ISTVÁN

Trákia költő, műfordító fia

Gencso Hrisztoszov lírai honosodása Magyarországon 91

GENCSEO HRISZTOZOV

Alszik a Tisza holt ága; Szigliget (versek) 92

LAJTOS NÓRA

Lélekkapuk (lírai jegyzetek a pszichiátriáról) 94

JULIA NAKOVA

A reggel folyóillatot áraszt, avagy utazás a Jugrai-nap felé 96

HORNYÁK BALÁZS

Szabadulás 105

LAUDÁCIÓ

ZSOLDOS ATTILA

Németh Péter a Rómer Flóris Emlékérem kitüntetettje 107

KIÁLLÍTÁSOK

GERLICZKI ANDRÁS

Meddig tart egy pillanat?

Karádi Zsolt és Karádi Nóra Lilla kiállítása elé 109

SZEMLE

Új néprajzi monográfia Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéről (V. SZATHMÁRI IBOLYA) 111

Magasiskola. Egy lokálpatrióta a világban (GALAMBOS SÁNDOR) 115

Elégedetlenkedő magyarok Európa színpadán. A Rákóczi-szabadságharc a nézők szemével (SIPOS FERENC) 117

Forráskiadvány a szatmári Vécseyekről (CZÖVEK ISTVÁN) 122

Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal (SEBESTYÉN ZSOLT) 125

Helytörténeti pályázat 128

A borítón a Makovecz Imre tervezte csengeri görög katolikus templom képe látható.

TAKÁCS PÉTER

Üzent a király

Szabolcs megye civil lakossága az I. világháború kezdetén (1. rész)

Az Osztrák–Magyar Monarchia *boldog békeidejének* csendes nyugalmat, az európai fejlődéssel ritmust tartó gazdasági növekedését – a vegyi-, gyógyszer-, elektromos-, repülő- és a motorgyártás felfutásának üteme keltette optimizmust – a felszínen sokáig csak egyéni, emberi tragédiák zavarták meg. Ebből kijutott Ferenc Józsefnek is. Erzsébet királyné meggyilkolása, Rudolf trónörökös öngyilkossága feltehetően megviselte a császár-király lelkét. A múlandóság bizonytalansága felé a világtól elvárt méltósággal sétáló uralkodó elméje és szíve azonban makacsul ragaszkodott dinasztíája középkori ideáihoz. A családi törvény szerint¹ a Rudolf helyére trónörökösként lépő Ferenc Ferdinándot azért vetette ki szívéből, mert rangon alul nősült. Egy Habsburg főherceget *lealacsonyító* cseh grófnőt vett feleségül. A császár engesztelhetetlen haragját nemcsak azzal fejezte ki, hogy a meggyilkolt házaspár tetemét kitiltotta a császári temetkező helyről. Könnyörtelen rangkórságát, ódságát jobban kifejezte az, hogy a holtak után maradt két árva nem viselhette apjuk – Habsburg – családi nevét. A világ, a cseh és osztrák arisztokraták előtt a törvénytelen származást sugalló Hohenberg névvel kellett megelégedniük.

A vallásos emberek hitték is, hogy az aradi vértanúkért és vérségi rokonaival szembeni gonoszságaiért zaklatta annyi bánattal a sors Ferenc Józsefet. Ezért vette el tőle a történelem a hadi sikereket is. Ezekre pedig nagyon vágyott. Az 1914-ben immár 84 éves Ferenc József II. Vilmos oldalán szeretne volna életét úgy befejezni, hogy győzelmi diadal kísérvé őseihez az örökkévalóságba. Ezt a vágyát Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök is táplálta,² aki a Bosznia-Hercegovinában gyakorlatozó katonákkal – hadüzenet nélkül – élesre váltott fegyverekkel javasolta lerohanni Szerbiát. Ferenc József ódivatú lovagiasságának, és Tisza István Erdélyért aggódó macakosságának köszönhető, hogy Conradnak vissza kellett fognia magát.

Tisza – a fejlemények igazolták – racionálisan gondolkozott. Másfél-két évtizede nyílt titok volt, hogy a franciákkal barátkozó románok csak az alkalmat lesték, hogy

¹ Ezt 1713-ban VI. Károly császár hirdette ki, megszabva a családon belül a Habsburgok birtokolta trónok utódlási sorrendjét. Eredetileg a Habsburg-család házi törvénye. A magyar korona öröklésére 1723. június 19-én terjesztették ki. Nem lévén Károlynak fiú örököse, ezért meghatározták benne a magyar királyság nőágon történő öröklési rendjét is.

² Teljes nevén Franz Conrad von Hötzendorf, az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkari főnöke. Ellentmondások személyiség, II. Vilmos német császár kedvelte. A meggyilkolt trónörökös életében haragudott rá, főleg azért, mert alapos kifaggatás nélkül hagyta Redl ezredet öngyilkosságba menekülni. Ennek a hanyagságnak az árát – hadtörténetesek szerint – 400 ezer osztrák és magyar katona életével kellett megfizetni.

Erdélyt megkaparinthassák. Ehhez – Tisza szerint – a birodalom hadi készültségét obstruálásukkal késleltető függetlenségek is segédkezet nyújtottak. Nem kevés részük volt abban, hogy a világméretű összecsapás kezdetén Erdély keleti és déli határa védtelenül, erődítmények hiányában várta az ortodox görögleti román civilizáció oroszokkal is paktáló támadását. Tisza István – bár nemigen tudott Redl ezredes áru-lásáról – tisztán látta, hogy a románok „rokonszenve a hármass szövetség iránt” csak addig tart, amíg alkalmuk adódik egy sikerrel kecsegtető támadásra. Ahogy az olaszok 1915-ben, 1916-ban a románok is megkaptak az oroszoktól minden Redl ezredes által az osztrák–magyar haderőről kiszolgáltatott információt.

A Ferenc József császár és király előlülése mellett tartott közös miniszteri tanácskozásokon Tisza mindaddig visszautasította a megalázkodás nélkül teljesíthetetlen ultimátum átnyújtását Szerbiának, amíg a németek nem szavatolták, hogy román támadás esetén hathatós segítséget nyújtanak Erdély védelmére.³ Ezt követően elfogytak az érvei. Jóváhagyta az elfogadhatatlan ultimátum átadását. Azt Giesl von Gieslingen követ 1914. július 23-án át is nyújtotta Nicola Pašić szerb miniszterelnöknek azzal, hogy 1914. július 25-én délután 6 óráig várja a választ.⁴

Miután I. Péter szerb király és Nicola Pašić miniszterelnök – Ferenc József és kormányja minden követelését – a megadott határidő letelte előtt 10 perccel (17 óra 50 perckor) átadott válaszában nem volt hajlandó teljesíteni, Giesl von Gieslingen követ július 28-án átadta Ferenc József császár és király hadüzenetét,⁵ és fél óra múlva a Belgrádból a Duna felett átívelő vasúti hídon közlekedő vonattal Zimonyba távozott. Az éjszakába hajló órákban Zimonyból hívta fel – a bécsiek tájékoztatását követően – Tisza Istvánt. Közölte vele, hogy Szerbia és az Osztrák–Magyar Monarchia között beállt a hadiállapot.⁶ Erre már július 25-én – amikor Szerbiában általános, az Osztrák–Magyar Monarchiában részleges mozgósítást rendeltek el – számítani kellett. Ettől a pillanattól – az osztrák–magyar és a szerb csapattisztek és közkatonák számára halált osztó módon – peregtek a hadi események.

Üzent a király

Az orosz cár július 29-én részleges, egy nap múlva általános mozgósítást rendelt el Szerbia megsegítésére. Ferenc József csak július 31-én adta ki a parancsot az általános mozgósításra azzal, hogy azt augusztus 4-én kezdjék meg.⁷

³ Tisza István 1914. július 2-án, majd július 9-én dátumozott Ferenc Józsefhez intézett két felterjesztésében elutasította Szerbia fegyveres megtámadását. In.: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az ágháború korából 1914–1928. Összeállította Iványi Emma. Budapest, 1960. (A továbbiakban: Minisztertanácsi jkv. 1914–1919.) 59–60.; Lásd még: Új Vörös Könyvek. Budapest, 1919. 21–23.; Vági István: A világháborút megelőző napok tragikus története. Sopron, 1928. 68–69.; Gratz II. 286–287., 290–292.

⁴ Minisztertanácsi jkv. 1914–1918. 60–61.; Az ultimátum szövege: Osztrák–Magyar Vörös könyv. Budapest, 1914. 812.; Megesonkított változatát közli: Rubicon, 2014. 4–5. sz. 77.

⁵ BENDA KÁLMÁN: Magyarország történeti kronológiája III. 1848–1944. Budapest, 1983. (A továbbiakban Benda III.) 828.; Lásd még LÁNDOR TIVADAR, DR. CHOLNOKY JENŐ...: A Nagy Háború írásban és képen. (Északon és Délen I.) Budapest, é. n. (A továbbiakban A Nagy Háború írásban és képekben) 11–49.

⁶ HERCZEG FERENC Emlékezéseim. Budapest, 1985. (A továbbiakban Herczeg 1985.) 478.

⁷ BENDA III., 828.

Szabolcs vármegye lakosságának az 1914-es csonka háborús esztendőben viselt dolgaira fókuszálva, nem tartjuk szükségesnek az európai államok mozgósításait kronológiai rendben követni. Inkább arra figyelmeztünk, hogy a július 28-ról 29-re virradó éjszakán a Belgrád–Zimony közötti vasúti hídért megkezdődött a harc. A dunai flotta lőtte Belgrádot, a szerbek pedig a Duna-híd felrobbantásával bajlódtak. Elkezdődött a *nagy háború*. A híd birtoklásáért folyó küzdelemben július 29-én hajnalban három magyar katona életét veszítette.⁸ Ők voltak a *nagy háború első hősei*.⁹

A háborús közigazgatási és hadi gépezet működése robbanásig feszítette az Osztrák–Magyar Monarchia alkotmányos kereteit. Conrad vezérkari főnök a merénylet megtörténte után azonnali támadó parancsot sürgetett. A birodalom – Ausztria és Magyarország – lakossága ezt a merész lépést feltehetően üdvözölte volna. A trónörökös meggyilkolása óta háborús lázban égtek Ferenc József alattvalói. A közös minisztertanács tagjai csak udvariasságból nem nevezték *hangosan gyáva nyúlak* Tiszát. Egyrészt között azonban ennél közönségesebb minősítést is emlegettek.¹⁰ A háborús hisztéria még az olyan diáktalan agrárvárosokban is, mint Nyíregyháza, tanyát vert. A laktanyából a *kimenős katonák*, a városban élő katonatisztek, a nyaranként kevesebb megrendeléssel zaklatott kézművesek és mesterlegények, az inasévek végét taposó kamaszok valamennyien unaloműző csodát várva lófráltak a város főterén. A honoráciorok, az ügyvédek, a bírók, tanítók, papok, kántorok a kíváncsiskodó úriasszonyok, a vőlegényre leső lányok és gardedámjaik a szombat és vasárnap délutánjaikat háborús híre váró sétálással ütötték el. Mióta eltemették a trónörökös, szidták a tétovázó országnagyokat. Könyörögtek a Sorshoz, hogy rendeljen valaki bátor embert a város főterére, aki feloldja a tétlen várakozásba süppedt unalmat, a cselekvéstelenségre kárhóztató feszültséget. Valakit, aki kiáltásával áttöri a hat évtizedes béke bársony-csendjét, ernyedt bágyadtságát, és szabadjára engedi a legények és fiatal apák férfiasága mélyén lappangó agresszivitást. Valakit, aki túlharsogja a vecsernyére hívogató haragszót. Aki beleharsogja az agrár-, katona- és hivatalnokvárosnak a homokszemcsés légkörébe, a vármegye apró falvainak, nagyközségeinek a nyári kábulatába, hogy *Kitört a háború!*

Péter-Pál napjától július 30-ig kellett erre a harsonásra várni. Július 29-én a távirat- és telefonhírekből már szerteröppent az emberek között, de a *félhivatalos Nyírvidék* csak a hónap utolsó csütörtökjén, július 30-án jelent meg. Ekkoriban még lehetett hinni az újságíróknak. A kora reggeli órákban már megjelentek a város- és megyeháza előtti téren, a vasútállomáson, az evangélikus gimnázium környékén, a Széna- és Búza-téren a rikkancsok. Hónuk alatt a *Nyírvidék* aznapi számával, és teleharsogták a várost: *Üzent a király! Kitört a háború! Megbűntetjük Szerbiát! Üzent a magyarok apostoli királya!*

Mint a béklyótól szabadult csikók a legelőn, úgy szabadultak meg a várakozásba beleunt, fojtogató szorongásaiktól a nyíregyházi és Szabolcs vármegyei honoráció-

⁸ A Nagy Háború írásban és képekben I. 57.; POLLMANN FERENC: Magyarország az I. világháborúban. Budapest, 2000. 718.; Dömötör Sándor (szerk.): Abádszalók földje, népe, kultúrája. Szolnok, 1961. 58–59., 99.

⁹ A három hős: Kovács Pál, Bíró Gábor, Veres Imre; UDÓVEZ GYÖRGY: Kutatások Kovács Pál személyére.; RAVASZ ISTVÁN alezredes: Probléma-elemzések. Microsoft Word -0-Elso-hosi-h...

¹⁰ HERCZEG 1985. 477.; MARUZZA ZOLTÁN: Tisza István és a háborús felelősség kérdése. Rubicon, 2014. 4–5. sz. 66–73.

rok és polgárok. Mindenki hős akart lenni. A Kossuth téren nappali fényben és esti homályban tébláboló ismerősök hangos kiáltással, örömujjongással köszöntötték egymást. Egy-egy túlhevült lélek időnként belerikkantotta a levegőt rezegtető nyári forróságba: *Éljen a háború!* A teret betöltő zsongásnak, minden megnyilvánulásnak az volt a lényege: *Végre! Végre! Mégis férfiak dirigálják ezt a birodalma!* A rikkancsok percek alatt megszabadultak eladásra szánt lapjaiktól. Futottak a nyomdába újabb kötegekért! Az ügyesebbek homokfutóval, menetrend szerinti vonatjáratral vitték a lapot a megye népesebb településeire: Kisvárdára, Nyírbátorba, Polgárra, Büdszentmihályra, Tiszalökre, Újfehértóra is.

Mozdították lovas küldönceiket a szolgabírók is. Július 30-án hajnalra berendelték írnokaikat, többször leírátták velük a központból kapott utasításokat, és közszolgálatra rendelt lovas futárokkal küldték a községi, körjegyzői hivatalokba, a falusi bírókhoz a hadüzenet hírét, és az azzal kapcsolatos tennivalókat. A bírók mozgósították a faluszolgákat, kispbírókat. Indították őket doboló körútjukra. Több településen – az ügy fontosságát és ünnepélyességét nyomatékosítva – a bíró lovas kocsit rendelt a kispbíró szolgálatára, amit kísért doboló útjára a lovas futár is. Fellobogózott, zöld ággal díszített szekérről hirdették „a háború örömet,” az apostoli magyar király mozgósító parancsát.¹¹ Mikecz Dezső alispán és Májerszky Béla polgármester a katonai parancsnokokkal együtt adták le rendelkezéseiket a háborús plakátok nyomtatására. A háború beálltát, a mozgósító parancsot, a civil életben követendő tilalmakat és magatartási kötelmeket plakátokon is hirdették. Dobolással is felszólították a hadba vonulásra a kötelezetteket, közöttük a 38 és 42 év közötti (az 1872 és 1876 között született) tartalékosokat. Csak három nap múlva derült ki, hogy rájuk most nincs szükség. Három nap hercehurca, vita és zavar után derült ki, hogy a tervezettnél – tévedéséből – négy évjáratnál többen vártak a munícióra.¹² Őket hazaküldték, terhelve az áruk és civilek szállításától eltöltött Magyar Királyi Vasutat. A mozgósító plakátokat is újra kellett nyomtatni. A kispbírókat is újra küldték dobolni. Ezúttal már nem kísérte őket a szolgabíró lovas futára.

A hadiállapot beálltakor életbe léptek a rendkívüli háborús helyzetre vonatkozó törvények. Az oroszoknak a japánokkal vívott háborúban, a szerbeknek a balkáni háborúk során megszerzett tapasztalatait és rutinját a papiros-rendeletek nem pótolták. Arra ezúttal csak utalunk, hogy Redl ezredes árulása folytán – az öt napos pazarlás kivételével – a mozgósítás helyét, idejét, ütemét, a hadosztályok, dandárok, hadseregek felállítását, vezénylését, frontra rendelésük ütemezését, utánpótlását, az erősítményeinek, védvonalainak helyzetét, állapotát, rejtett megközelítésük lehetőségét, lövegeik elhelyezését az oroszok mind ismerték.

¹¹ A mozgósításról BALLA TIBOR: Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje. In: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország az I. világháborúban. Budapest, 2010. 23–41.; POLLMANN FERENC: Dilettáns háborútervezés. Rubicon, 2014. 4–5. sz. 82–86.

¹² Csak miután a hadtestüknél a tervezett behívottaknál sokkal többen jelentek meg, akkor derült ki, hogy az 1872 és 1876 között született tartalékosokra még nem tart igényt a hadsereg parancsnoksága. A zavart és az ellátási hiányosságok helyrehozhatatlanságát elkerülendő, a négy évjárat tartalékosait indították vissza a lakhelyükre. Öt napot és az ide-oda utaztatással lefoglalt szállítókapacitást pazarolt el a hadvezetés mindjárt a háború kezdetén. A költségek indokolatlan pazarlása mellett ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1914. november elejéig nem sikerült élelemmel és hadászati munícióval a szükségnek megfelelően ellátni Przemysl várát.

Ehhez a kiszolgáltatottsághoz társult az osztrák–magyar hadseregnek a szokatlan tagoltsága, és vizzályoktól sem mentes vezénylese. Az még nem jelentett kivédhetetlen hátrányt, hogy a haderő hármas tagoltsága – német vezényletű közös sereg, nemzeti nyelvű és kiképzésű, nehézfegyverzet, tüzérség és műszaki alakulatok nélküli honvédség és Landwehr, kiképzetlen népfelkelők – a harctéren bonyolította az *összekevert* egységek harci szellemének hatékony összehangolását. Külön gond volt – amitől Conrad folyton reszketett, – a harcoló katonák nyelvi, etnikai tarkasága. Ha a szerbet és a horvátot különválasztjuk, amiről a statisztikai tabellák – a népszerűnek tűnő illírizmus miatt – rendre megfélemlítettek, 12 anyanyelvű értelemmel és felkészültséggel, a kétközpontú államhatalomhoz és a katolikus legfőbb hadúrhoz eltérően viszonyuló lelki beállítottsággal kellett számolniuk a törzstiszteknek. Ez akkor is befolyásolta a harci erők cselekvő harmóniáját, ha a szláv nyelvet beszélők között viszonylag könnyű volt áthidalni az értetlenség folyópartjait. A nyelvi tarkaságnál is nehezebben volt kezelhető a civilizációs törésekkel is terhes vallási sokszínűség. Római és görög katolikusok, reformátusok és evangélikusok, ortodox görög keletiek, unitáriusok, zsidók, mohamedánok – a kis létszámú szektákat most figyelmen kívül hagyva – sorakoztak egy harcvonalban a majdnem kizárólag ortodox görögkeleti vallású oroszokkal és szerbekkel szemben.

Ennek a fizikailag és jogilag is nagy műgonddal, még nagyobb tapintattal egységben tartható armádiának a sikeres működését – ha nem is lehetetlenítette el, de késleltette –, hogy az egész *hadsereg legfőbb hadura* egy középkori lovagiasságba merevedett öreg császár volt, akinek az egész világégést mindkét oldalon ideológiailag leginkább mozgató hazafiságról, honszeretetről fogalma sem volt. Lehetett a katonáknak könnyen felismerhető egyenruhájuk. Köthette a vezérkar tagjait császár- vagy királyhűség az uralkodóhoz. A harctéren azonban 12 etnikai, nyelvi, nyolc vallási kötődés és négy-öt civilizációs értékrend mozgatta a halál közelében a katonák idegzetét és értelmét. Ezeken túl ott lebegett minden század, zászlóalj, ezred felett a lokális történelmi kötődés.

Csoda, hogy ezzel a hadsereggel, az amatőrizmussal is megvert törzs- és csapat-tiszti állomány – a színvonalat még Ferenc Józsefhez viszonyítva is mérőföldekké rontó – I. Károly osztrák császár és IV. Károly magyar király trónra lépése után is sikeresen működött másfél évig. Az említett amatőrizmus egyik tünete volt a mozgósítással kapcsolatban említett négy évjárat fölösleges hadszíntérre rendelése. Ez önmagában zavart, civakodást, idegességet gerjesztett.¹³

A kassai katonai kerülethez tartozó Szabolcs vármegyei tartalékosoknak Szatmárnémetibe vagy Munkácsra kellett bevonulniuk. A túlbuzgó, de a mérce alól még most is kihulló önkéntesek, a fölöslegesen behívott, majd hazavezényelt négy évjárat emberei csalódással meséltek azokról a roppant katonai táborokról, sátor erdőkről, amelyekben nekik nem jutott hely. Apró hírekben, a hadi cenzúra átengedte rövid tudósításokban Szabolcs vármegye félhivatalos lapja, a *Nyírvidek* is szólt a bizonytalanságokról, zavarokról. A vármegye lakosainak viszonyát a háborús szituációhoz csak a modernizáció és a polgárosodás mértékének számbavételével érthetjük meg igazán.

¹³ A nagy Háború írásban és képből. A részleges mozgósítás 1. r. In: <http://nagyhaboru.blog.hu/>

A vármegye polgárosodása a háború előtt

A Magyar Királyság fővárosának a bécsi kihívás miatti presztízszsokkokkal is összefüggő erőltetett fejlesztése a mezőgazdasági jellegű vármegyéket agresszív tőkeelvonással sújtotta. A mezőgazdasági árukat összegyűjtő és szállító vasúti vonalak kiépítésén, az agrártermelésre alkalmas területek gyakori vízáradástól való mentesítésén kívül – a dualizmus korában – sem a parlament, sem a kormány nem sokat törődött a vidék ipari és infrastrukturális fejlesztésével. Bizonyítja ezt a megkésett és elfuserált hegyvidéki és székelyföldi szociális akció is. Többek között ennek a hanyagságnak volt köszönhető, hogy a vármegye települési struktúrája, lakásépítési kultúrája, népességének tudatállapota, mentalitása, értékrendje, politikai ideái és törekvései elmaradtak a polgári értékrend megkívánta állapottól. A lakosság szocializációs trendje, és a vármegye közösségi felelőssége – Eötvös József és reformkori politikustársai érdemének köszönhetően – az írni-olvasni tudók számának jelentős gyarapodásával lépte túl az 1848 előttről örökölt állapotokat. Mindezek természetesen meghatározták az itt élő emberek viszonyát is az 1914-ben rájuk köszöntő háborúhoz. Közvélekedést formáló, értékrendet diktáló, távlatokat felvillantó egyeteme, akadémiai fokozatú, szakirányú felsőoktatási intézménye a háború előtt nem volt a megyének. Gimnáziumokban is szűkölködött. Az ágháborút megelőzően mindössze két gimnázium működött Szabolcs vármegyében. Nyíregyházán 1867-től, Nagykállóban 1870-től kezdhették és zárhatták a tanulmányaikat államilag elismert érettségivel a megye 58.900 családjában élő 318-320 ezer lakosa közül a tanulni vágyók. A vármegye lakóinak állami, egyházi és politikai törekvésére, szellemiségére – immár századok óta – domináns hatással a debreceni és a sárospataki református kollégiumok voltak.

Népiskolái révén a 19. század elejétől kezdett növekedni a római és görög katolikus egyháznak a szerepe, de intézményhálózatát – az ilyen hiten élők szegénysége és társadalmi elesettsége miatt – alig-alig tudta fejleszteni. A korszakban a népiskolák szaporítása mellett legrangosabb beruházása a római katolikus egyháznak e térségben a nyíregyházi templom megépítése volt. A háború kirobbanása előtt pár hónappal dőlt el, hogy Nyíregyháza lesz a székhelye az új magyar nyelvű görög katolikus püspökségnek. Ez azonban a háború végéig nem teremthetett olyan szellemi műhelyt, ami a hit erősítésén túl az emberek profán világban való helyzetére is mérhető hatással lehetett volna. A reformkortól Nyíregyháza szellemi arculatát az Eperjesről idesugárzó evangélikus kompromisszumkészség, a nyitottság határozta meg. A politikai széljárásokhoz önérdemből is alkalmazkodni kényszerülő nyíregyházi parasztpolgárságra azonban rátelepedett a vármegye beköltözésével a születési, rokonsági, származási hagyományokkal sűrűn átszőtt, közepes felkészültségű, de az alkotmányosság megőrzéséért egzisztenciális létét is – olykor megfontolatlanul – kockáztató vármegyei és járási hivatalnokai réteg. Ezt az inkább 1849-es – az evangélikus Kossuth szimbolizálta – szolidaritást a vármegyei elit adminisztrációjában és politikai orientációjában a virilizmus intézményesítése¹⁴ sem tudta a kor megkövetelte modernizáció és polgárosodás irányába terelni. A politikai elit tagjait és a vármegyei honoráciorokat – vállalkozó szellemű hazafias polgár-

¹⁴ A virilizmusról a legtöbb adót fizetők törvényhatósági és községi képviselő testületekbe választás nélküli delegálását az 1870: XLII. tc. (A törvényhatóságok rendezéséről), valamint az 1871: XVIII. tc. (A községek rendezéséről) szóló törvény rendelkezik. Lényege, hogy mindkét önkormányzati testület tagjainak fele választás, másik fele a legtöbb adót fizetők közül delegálás útján kerül a képviselők közé.

ság hiányában – a lokális gazdasági és vállalkozói energia képtelen volt a mindenáron polgárosodni akaró értékrend irányába terelni. A mezőgazdaság túladóztatása, az agrártermelés hozadékának a kereskedők általi lefölözése, a modernizáció finanszírozására alkalmatlan uzsorahitel, a nemesi egyedárúsítási monopóliumok maradványai által féken tartott verseny, az agrárius törekvésekre zúdított liberális szidalmak és átkok, a hazai tőkéseknek a könnyűipari beruházásoktól való elzárkózása társadalmi és gazdasági megújulásra alkalmatlanná merevítette Szabolcs vármegye lakosságát. Maradt hát az emberek számára az eszközökben nem válogató gazdagodás hajszolása, és a dzsentrik könnyelműnek tűnő, valójában fájdalmas áldozatokat felvállaló hazafisága. A felszínen csillogó, de az életet is könnyelműen követelő és feláldozó, a szólalomokkal együtt ábrándként szétfoszló, meddő, olykor szélhámos kereskedők giccsparádés jelképeiben fürdetett – piacon krajcárokért vásárolható –, fővárosi nótákban kesergő hazafiság.

A települési struktúra

Szabolcs vármegye 131 települését a közigazgatási törvények 9 járásra és egy rendezett tanácsú városra tagolták. Egy-egy járás¹⁵ kilenctől húsz településig – átlagban 35-40 ezer, Nyíregyháza rendezett tanácsú város 38-39 ezer lakosát – a választott önkormányzatok testületei révén a vármegyei apparátus kapcsolta össze a felelős minisztériumok irányítóival. Az országgyűlés felügyelete alatt munkálkodó szakminisztériumok – törvényekben rögzített módon – az adóztatás révén gyűlő forintokból, majd koronákból, és az egyéni vállalkozók tőkéiből kiépítette és modernizálta az infrastruktúrát, a nélkülözhetetlen intézményeket, és „adottságainak mértékében működtette a társadalmat.” Jogrendjével elvileg – Közép-Európában – leginkább közelített az alkotmányos monarchiának a Montesquieu megálmodta modelljéhez.

A hadsereggel való rendelkezés 1848 decemberétől 1916 novemberéig – a hadvezéri tehetség hiányában szenvedő Ferenc József császár – 1867-től apostoli magyar király – főhadúri akaratának volt alárendelve. Már-már megtörhetetlen hagyomány volt, hogy a Habsburg uralkodók a 18. század kezdetétől sorra veszítették el a háborúikat. Az utolsó, európai híru és tehetségű hadvezére a dinasztíának Savoyai Jenő volt.

Ehhez a szubjektív tehetetlenséghez társult a Magyar Királyságnak külön tragédiája, ami megváltoztathatatlan földrajzi helyzetéből fakadt. Földrajzi helyzetéből fakadóan az európai keresztény civilizáció mezsgyéjén – a honfoglalástól – egymással kibékíthetetlen agresszív civilizációk erőszakos térhódításaitól kényszerült védeni önmagát és Európát. 1914-ben is erre ítélte a Sors.

A nyelvi identitás

Szabolcs vármegye lakosságának viselkedését, a háborúhoz való viszonyát is ez a civilizációs elkötelezettség határozta meg. Tőle északra, keletre, és lentebb délre, mindig

¹⁵ Szabolcsi járások az 1914-es háború idején: Dadai alsó, Dadai felső, Kisvárdai, Ligetaljai, Nagykállói, Nyírbaktai, Nyírbátori, Nyírbogdányi, Tiszai járások, illetve Nyíregyháza rendezett tanácsú város. Mind a tíz közigazgatási kerület alá volt rendelve Szabolcs vármegye törvényhatóságának.

jelen volt az ortodox görögkeleti civilizációban, majd a pánszlávizmusban is szocializálódott kétarcú értékrend. Ezért különösen fontos a háborúhoz való viszonya szempontjából az itt honos lakosságnak az anyanyelvi, nemzeti és vallási identitása. Szabolcs vármegyében a magukat nem magyar anyanyelvűeknek vallók száma 1910-ben elenyésző volt. A 316 765 magyar anyanyelvű lakos között szétszóródott 868 – főleg Rakamazon és Vencsellőben élő – német. A nyíregyházi bokortanyákon őrizte tírják sajátossággal színeződött szlovák anyanyelvét 1117 lakos. Román anyanyelvűnek vallotta magát 212, többségükben a Ligetaljai járásban élő lakos. A megye uradalmi központjaiban szolgáló 194 rutén nyelvű ember nem igazán jelentett háborús kockázatot. Az említett nemzetiségiek ősei többnyire telepített jobbágyként, mások az 1850-es évtizedben szerveződő árutermelő nagybirtokok majorságaiba elszegődött béresként, uradalmi cselédként, gépészként, más szakmát űző kézműveként honosodtak meg a megyében. A Nyíregyházára egy tömbbe telepedett evangélikus szlovákok már a 19. század első harmadában megváltakoztak úrbéri kötelmeikből. Tulajdonosai lettek 1753-tól szerződéses kötelezettség mellett művelt földjeiknek. A korábban közös alku szerint szolgáló német, román és más ajkú jobbágyok az 1848-as jobbágyfelszabadítást követően kapták meg úrbéres földjeik tulajdonjogát.

A jószágtartáshoz, az évszakok váltakozáshoz kötött, saját földön végzett szántóvető foglalkozás, a haszonelvű és a megélhetés-orientált gazdákat racionálisan alig megragadható és leírható érzelmi szálak kötötték földjükhöz, portájukhoz, jószágaikhoz, a településéhez. Életmódjuk a polgári korszak első fél évszázadában sajátosan önellátó, de mégis piac-érzékeny volt. Ha adóját befizette, katonaidétjét kitöltötte, másokat nem zaklatott, a király sem árthatott neki. Ugyanakkor a lakóközösséggel elkülöníthetetlen szolidaritásban élt. A települések minden háznépét – ősi szokások diktálta rend szerint – közösségi feladatok önrésztelű kényszere kapcsolta össze. Attól nem vonhatta magát félre senki. Útjavítások, legelőtisztítások, vízelvezető árkok rendben tartása, közhasznú fasorok (eper, akác, másféle haszon- vagy díszfa) telepítése, a templom, a paplak, a parókia, a plébánia, az iskola, a tanítói lak karbantartása, mind-mind közösségi feladat volt. Pap, tanító, erdőőr, pásztor, határőr, tűzőr, éjjeliőr stb. tartásának kötelme alól sem vonhatta el magát senki. Ez a lokálpatrióta közösség és érzés természetesen bővült hazaszeretetté és hazafisággá. Annál is inkább, mert a közösség formálásában a háború előtt fontos szerepet játszott az élő népművészet. Hasonlóan a családi, egyházi és állami jeles napokhoz kapcsolódó szokások. A megszenvedett és megélt történelem. A temetőben nyugvó ősök. Az iskolában megszerzett világi real és human műveltség. Ezek mind erős kötéssel gúszolták az emberek lelkét. Mindezek együtt formálták azt a lelki parancsot, hogy a felsorolt és rejtve maradt értékek háborítatlanságát meg kell védeni.

A magánéletben az anyanyelvi másságok – ha voltak – az embereket inkább közelitették, mint távolították egymástól. A statisztikusok és műveltségkutatók szerint a századfordulón a Magyar Királyság 18.264.533 lakosa közül 3 millió 800 ezer kétnyelvű volt.¹⁶ Mintegy kétmillió ember etnikailag vegyes házasságban szocializálódott.¹⁷

¹⁶ HANÁK PÉTER: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: HANÁK PÉTER (főszerk.) – MUCSI FERENC (szerk.): Magyarország története 1890–1918. 1. köt. Budapest, 1978. 403–515. (részletezve: 419. p.).

¹⁷ Uo. 419.

Szabolcs vármegye lakossága e téren hátul kullogott a sorban. A nyíregyháziak többsége piacon, üzletben, hivatalban, már a templomban is a magyar nyelvet használta. A svábok (katolikus németek) és a tirpákok (evangelikus szlovákok) zártabb magánéletet éltek. A megye kétnyelvű lakossága – a magyart elsajátító nemzetiségieken kívül – többnyire azokból a férfiakból toborzódott, akik a közös hadseregben szolgáltak, kiképzésük és szolgálatuk idején kényszerből elsajátították a német nyelvet.

A lakosság anyanyelvi megoszlása¹⁸

Járások	Anyanyelv szerinti megoszlás							
	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb
1. Dadaai alsó	43 014	86	26	4	3	3	0	41
2. Dadaai felső	29 894	15	42	6	0	2	2	87
3. Kisvárdai	38 745	101	50	6	26	1	0	104
4. Ligetaljai	21 877	8	6	122	37	0	1	45
5. Nagykállói	39 647	158	147	36	26	1	4	65
6. Nyírbaktai	22 832	144	24	2	12	0	0	32
7. Nyírbátori	22 902	14	60	1	30	1	0	48
8. Nyírbogdányi	34 748	63	295	23	18	2	0	86
9. Tiszai	25 643	88	62	2	8	0	0	42
10. Nyíregyháza	37 463	191	405	10	34	5	0	90
Összesen	316 765	868	1117	212	194	15	7	640

Felekezeti megoszlás és alfabetikus műveltség 1910-ben

A 19. század utolsó harmadától az 1848-ig anyagi előnyöket és közösségi intézményeket biztosító mezővárosi privilégium, a nemesi státusz jogi előnyökkel járó valósága presztízsszempontrú kivagyisággá, verbális kérkedéssé, vélt vagy valós múlthoz és ösökhöz kötődő dicsekvéssé, pénzzel egyre olcsóbban vásárolható árucikké degradálódott. Megőrződött azonban a vallási értékrend, a spirituális identitás fontossága a falvakban, a kisvárosokban és a paraszti foglalkozású lakosság körében. Már itt, a spirituális identitásról való töprengés elején érdemes a gondolatmenet élére bocsátani azt az igazságot, miszerint a halállal karöltve járó katonákban és hozzátartozóikban – az európai civilizációs élettérben a hirtelen haláltól és a lélek felkészületlenségével összefüggő túlvilági számonkéréstől való félelem – különösen felerősítette a vallásos elkötelezettséget.

A lakóhelyi közösségekben – a Kárpát-medencében – amúgy is domináns csoportképző erőként voltak jelen az egyházi intézmények, és az általuk hirdetett spirituális tartalmak, vallási, szellemi és erkölcsi normák. Különösen így volt ez a népesebb, a több templomot tartó, a rendiség korában mezővárosi kiváltságot élvező településeken. Keretet és rendre visszatérő alkalmat szolgáltatott ehhez a rituálék, a hit gyakorlásával kapcsolatos szertartások. Az ekkor még szabályt próbára tevő, kivételként előforduló válások által nem erodált házassági kapcsolatok, a családot és vérségi rokonságot összetartó szolidaritás, a közös ünnepek, a búcsújárások és a hozzájuk kapcsolódó ceremóniák meghatározó értéket jelentettek. A körmenetek, az első áldozás,

¹⁸ A táblázat adatai az 1910-es népszámlálás adatait összesítő Magyar Statisztikai Közlemények (MSK) Új folyam I–II.; Új sorozat 48. 52. és 64. kötetei alapján készült.

az úrvacsora, a bérmlás, konfirmálás, a pászkaszentelés, az éjféli mise, a házszen-
télés, a környékbeli vallási közösségek templomainak renoválására, harangbeszerzésre
indított adakozások, búcsújárások, egyházi kórusok stb., mind arról tanúskodnak,
hogy az erkölcsi normarendet, viselkedési szabályokat és felebaráti szolidaritást ezek
a motívumok erősítették és állandósították. A közös hit összetartó ereje mellett jelen
volt a lakóhelyi közösségekben a más hitűek elkülönülése is. Falvakban az asszimiláció
és a vallási recepció, a vegyes vallású házasságok a köznép körében lassúbb ütem-
ben terjedtek, mint azt az egyházpolitikai törvények megalkotói szerették volna, vagy
mint a városok gyakorlatában egyesek is, családok is megtapasztalhatták. A vallási
elkülönülés a falusi társadalom tagjait egymástól lelkileg elválasztó domináns tényező
volt. Ezt a szerelem is, az anyagi érdek is csak ritkán tudta áttörni. A hétköznapiak és
ünnepek világát nemcsak külön templommal, szertartásokkal, vizuális élményekkel,
étkezési szokásokkal, hanem sok esetben településen beüli külön utcával, falurés-
szel, külön iskola és temető működtetésével nyomatékosította a parókia, a plébánia,
legkarakterisztikusabban a zsinagóga. Az ortodox görögkeleti vallásban, és az ótes-
tamentumi Mózes-hitben szocializálódtak körében ez a külsőségeken kívül (haj- és
szakállviselet, ruházat, táplálkozás, házassági szokások, ünnepek időbeli eltolódása,
gyakorisága stb.) egy szinten túl civilizációs – morális értékrendbeli – elkülönülést is
jelentett. Ezeket nem mindig tudta felülírni a világi törvény. Ez az inkább spirituális,
mint gazdasági vagy foglalkozásbeli tartalom, az említett csoportok háborúhoz való
viszonyát is árnyalta. Szabolcs vármegyében ez a vallási tabló feltűnően színesebb
volt az anyanyelvi megoszlásnál. 1910-ben – a statisztika plusz-mínusz két százalé-
kos türelmétől függően – Szabolcs vármegyében 318 367 civil és 1214 katona élt.
A megyebeli illetőségűek vallási megoszlása az ágháború előtt a következőképpen
alakult:¹⁹

Járások	Felekezetek						Ír-olvas
	róm. kat.	gör. kat.	ref.	evang.	izr.	egyéb*	
Dadai alsó	17 221	3 615	19 854	144	2 377	6	25 851
Dadai felső	13 741	5 910	9 154	113	1 119	11	16 387
Kisvárdai	10 606	5 030	18 516	142	4 720	19	21 123
Ligetajai	5 018	11 022	4 786	32	1 171	67	8 856
Nagykállói	10 254	13 865	11 503	1 145	3 272	45	18 817
Nyírbaktai	5 441	4 684	10 467	60	2 391	3	10 394
Nyírbátori	4 942	6 640	8 900	52	2 514	8	11 788
Nyírbogdányi	10 487	5 305	16 040	1 350	2 009	34	15 901
Tiszai	3 561	2 904	17 451	17	1 901	11	14 383
Nyíregyháza rt. V.	9 289	4 378	4 725	15 859	3 882	65	26 596
Összesen:	90 560	63 353	121 396	18 914	25 356	269	151 096

* Az egyéb felekezetek számsor alatt összevontuk az ortodox görögkeleti, az unitárius, az Európában nem honos (iszlám, buddhizmus, hindu stb.), és a megyében szektaként jelenlévő (szombatosok, Jehova tanúi, baptisták stb.) hitvallásokat. Nem értékrendet jelezve, csak számuk alacsony volta miatt.

¹⁹ Az 1910-es népszámlálás alapján készül vallási megoszlás. Lásd a 21. jegyzetet.

A 99 százalékos anyanyelvi homogenitással szemben vallásilag igencsak megosztott volt a megye népessége. A 16. század derekától, második felétől mindvégig többségben voltak a helvét hitvallású reformátusok. A háború előtt – 1910-ben – a megyében élők 38 százaléka, 121 396 személy vallotta magát reformátusnak. A arányszámuk mellett elemzés tárgyát képezhetné a gazdasági erejük is. A megélhetést biztosító közép- és jómódú paraszti birtokosok, a keresettebb kézműves szakmák (kovács, kerékgyártó, kőműves, ács, szabó, szűcs, tímár, csizmadia, lakatos stb.) művelőinek többsége is közülük került ki. A rendi kiváltságaikat elvesztő armális és taksás nemesek közül a polgárosodás folyamán a postai, a vasúti, a kultúrmérnöki, az erdészeti, a közoktatási, a közigazgatási munkakört betöltők, az ügyvédi és bírói kar, a rendfenntartó erők: katonaság, csendőrség többsége is közülük toborzódott. Szerény egzisztenciális létpályák voltak ezek, de tisztességes munkával a birtok nélkül maradtak éhínség nélküli létbiztonságát szavatolták.

Római katolikusnak 90 560-an vallották magukat. Jelentősebb számbeli gyarapadásuk a 17. század legvégén, a 18. század elején kezdődött. Az újra-katolizáló folyamatot a szolgálónépei körében – a Felső-Tisza-vidéki vármegyékben – Báthory Zsófia indította el. Kegyúri jogára hivatkozva, a kálvinistáktól visszavette a valamikori katolikus templomokat. Emiatt a kálvinisták – középbirtokosok, mezővárosi lakosok – panasza Bécsig felhallatszott.²⁰ Mások humánusabb módszerrel katolizálták szolgálónépeiket. A kuruc kor – bujdosók, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc – lezárulta után, a korábban méhkasként dongó, erdőről erdőre, mezővárosról mezővárosra, egyik földesúrtól a másikhoz vándorlók, a törökök elől a peremkerületi hegyvidékre húzódó ősök déd- és ükunokái tömegesen áramlottak szántóvető tevékenységre alkalmasabb pusztá vagy kevés népességű falvakba. A Dessewffy, a Károlyi, a Kállay családok szívesebben fogadták, telepítették birtokaikra az engedelmebb, a szegényebb, de szolgálatkészebb katolikusokat. Hasonló módon járt el az egri püspökség is. Második hullámban az 1772-től háromszor felosztott, függetlenségi harcait mindig elvesztő Lengyelországból menekültek – majd elmagyarosodott leszármazottaik – szaporították a katolikusok számát. Harmadik hullámban – talán legszámosabban – a jobbágyfelszabadítást követően, a telekkönyvezett árutermelő nagy- és középbirtokok megszervezésekor a tőkehiány miatt természeti javakkal dotált béresek, uradalmi cselédek, majorsági szolgák sokasították a római és görög katolikusokat. A római és görög katolikusok szétválogatatlanul telepedtek meg.

Amennyiben római katolikus beköltözőkből, szolgálatra elszegődöttkekből hiány mutatkozott, bőven kínálkoztak görög katolikusok a hajdani Partiumból, Erdélyből, Kárpátaljáról. A túlnépesedett hegylakó pásztor és erdőélő családokból kiszakadó, a hegylábi falvakban szolgálatot vállalók, a mezőgazdasági munkában jártasságot szerzők szívesen *kijöttek a Nyírbe*, a jövedelmezőbb, esetleg önállósodás reményével is kecsegtető munkák végzésére. Az ágháború előtt már csak elvétve akadt olyan falu a vármegyében, ahol ne laktak volna magukat magyar anyanyelvű polgároknak valló görög katolikusok. A spirituális identitásukat, transzcendentális világlátásukat magyar

²⁰ Báthory Zsófia erőszakos katolizáló tevékenységéről: KISS KÁLMÁN: Báthory Zsófia életrajza. Nagybánya, 1879.; MESZLÉNYI ANTAL: Báthori Zsófia élete és végrendelete. Budapest, 1939.

anyanyelven, és a görög katolikus hitben megélők olyan mértékben elszaporodtak, hogy főkegyúri jogán Ferenc József is, javaslatára a római pápa is szükségesnek vélte egy magyar nyelvű görög katolikus püspökség felállítását.²¹ 1910-ben 63 353 görög katolikust írtak össze Szabolcs vármegyében. Ez a megye lakosságának 19,8 százaléka volt.

A vallási beágyazottságukat, a reformátusokhoz fűződő történelmi kapcsolatukat és a katolikusokkal szembeni türelmüket, elfogadottságukat és az együttélés formálódásának előrehaladását, a vegyes vallású házasságokat is tolerálva, a negyedik vallási közösséget az evangélikusok alkották. Az 1753-ban Nyíregyházára települt hatezer nyi evangélikus lakos a település várossá erősödésével, földesúri szolgáltatól mentes szabadságával, majd járási és megyei székhellyé emelkedésével 15 895-re szaporodott. Nyíregyházán kívül 1910-ben számba vettek még a megyében 3055 evangélikust a népszámlálók. Ennek a vallási közösségnek az Eperjeshez fűződő hitéleti és művelődési, a Felvidékkel tartott etnikai és gazdasági kapcsolatait is számításba kell vennünk, ha a civil lakosság ágháborús viselkedését vizsgáljuk. A nyíregyháziak Deák Ferenc által is dicsért szorgalmát azért sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert amellett, hogy kiváló házas lovakat neveltek az itt állomásozó honvédhuszárok számára, a katonák és a városi polgárok lányai között formálódó, gyakran házassággal végződő érzelmi kapcsolatok minden frázisnál jobban mélyítették a magyarság és a velük élő nemzeti-ségek között a megbecsülést és tiszteletet.

Számukat tekintve – 1910-ben 25 356-an voltak – az evangélikusok előtt kellett volna említenünk a zsidókat. Gyors ütemű gyarapodásuk Lengyelország 1772-es felosztásával kezdődött. Megélhetési forrásaik széles skálája, és a szántóvető foglalkozástól való idegenkedésük, a pénzgazdálkodás, a kölcsönzés és az uzsora terén bizonyított jártasságuk, a földesuraktól bérelt regálékból kisajtolható jövedelemhez való ragaszkodásuk, a kereskedelem és kontár kézműves szakmák – szabó, foltozóvarga, cipész, ruhakészítő, a luxust is kínáló (ékszer, illatszer, kar- és zsebóra forgalmazása, javítása) – foglalkozás is elkülönítette őket a tipikus agrár népességtől. Vallási és étkezési szokásaik, egyéb kötelemeik, öltözködésük, hetedik napként szigorú lelki fegyelemmel és tilalmakkal a szombatot megtartó ünnepük, a megépített zsinagógáik más vallású halandók előtti zártsága, a fizetett házasságközvetítők családszervező szerepe, a vegyes vallású házasságba lépők elsiratása, szakáll-, haj- és pajeszviselési szokásaik, mind megannyi kuriozitás a keresztény ~ keresztényen felekezetűek számára. Vonzódásuk az értelmiségi pályákhoz – orvosi, jogi, közgazdasági, szociológiai, történelmi, irodalomelméleti, nyelvészeti, ókortudományi –, sokrétű nyelvismeretük, az asszimiláción túllépők többségének mély hazafisága egyszerre keltett irántuk csodálatot és tiszteletet.

A frissen érkezettek öngentőző életmódja, vonzódásuk a városi lét iránt, a vallási ceremóniáikat keretbe foglaló rituálékkal, házassági és családalapítási szokásaikkal a falusi lakosság előtt kuriozitásként tűnt fel. Az *Ótestamentumból* rájuk sugárzó kiválasztottság-tudatuk is zavarta a nyíri dzsentriket. A gyors nyelvi asszimiláción kívül inkább az elkülönülés, semmint az elvegyülő társadalmi illeszkedés jellemezte több-

²¹ PIRIGYI ISTVÁN: A magyarországi görög katolikusok története II. Nyíregyháza, 1990. 83–137.; VÉGHSEŐ TAMÁS: A Hajdúdorogi egyházmegye története. A görög katolikus püspökség honlapja.

ségüket. Rituális fürdők, zsinagógák, temetők, vágóhídjaik, szociális intézményeik, iskoláik szigorúan zárva maradtak a nem zsidó vallású lakosok előtt. Mindezek következtében a kuriozitásokra jellemző borzongások, és a „titkokat” megfejtteni vagy sejtetni vélő legendák övezték őket.

A fővárosi történészek az 1894–1895. évi egyházpolitikai küzdelmeket lezáró, a zsidó vallás recepcióját és az addig sem háborgatott vallásuk szabad gyakorlását kimondó (1895: 42. tc. és az 1895: 43. tc.) törvényeket, és a magyarországi zsidók zömének vitathatatlan nyelvi asszimilációját szívesen vetítik rá a magyar-zsidó együttélés minden szegmensére. A magyar arisztokrata és a zsidó nagytőkés, a fővárosi és nagyvárosi elit értelmiségiek, a középosztálybeli családok gyermekei között kötött vegyes vallású házassági kapcsolatok jogi és érzelmi tényeit, az ezekkel kapcsolatos vallásváltásokat szeretik rávetíteni a társadalom egészére. Függetlenül attól, hogy egyes házasság esetén a zsidó szülők és rokonok fájó halottsiratót, a keresztény szülők vígságos lakodalmi mulatságot tartottak. A köznép mindkét részről visszafogottabb, tartózkodóbb, zárkózottabb életet élt.

A honoráciorok és értelmiségiek

A vallási, hitbéli elkötelezettségnél is karakterisztikusabban befolyásolhatták a szabolcsiak háborúhoz való viszonyát a honoráciorok és értelmiségiek. Értelmiségiek alatt értve az államilag elismert érettségi oklevéllel rendelkezőket, és a felsőoktatási tanulmányaik (egyetem, akadémia) befejezését diplomával igazolni tudó, szellemi tevékenységgel foglalkozó embereket (ügyvéd, pap, orvos, mérnök, okleveles mezőgazda, bányász és erdőmérnök stb.). Honoráciorok alatt azokat, akik az elemi népiskola befejezését követően a középiskolai – gimnáziumi – tanulmányaikat érettségi előtt megszakították. Megszerzett ismereteik alapján azonban közszolgálati (kántori, tanítói, írnoki, adóhivatalnoki, számvevői, pénztárnoki, végrehajtói, postamesteri, újságírói, lapszerkesztői, a legszükségesebb jogi ismeretek megszerzése után körjegyzői) munkakör betöltésére, vagy uradalmi feladatok (intéző, gazdatiszt, számvevő stb.) ellátására alkalmasnak bizonyultak. 1914. július-augusztusában ők – az értelmiségiek és a honoráciorok – gerjesztették leghatékonyabban a háborús lelkesedést. Az általános mozgósítás elrendelését követően, augusztus 2-án jelent meg a *Nyírvidek* 35. évfolyamának 62. száma dr. Pröhle Vilmos²² *Reszkeszenek!* című vezércikkével. A hazaszeretettel átítatott lelkeket fanatizálva tömörítette egyetlen körmondatba a június 28-tól július 31-ig eltelt idő világrengető eseményeit: „Mint a villám, úgy csapott le közénk egy hónappal ezelőtt a szarajevói merénylet híre; futótűzként terjedt el egy hete a Szerbiával való leszámolás híre által támasztott országos lelkesedés, és ma az orkán erejével száguld végig az egész világon Ferenc József király szózata, mely fegyverre hívja a Monarchia egész hadseregét. Milliók sietnek a zászlók alá. Felemelő, magasztos látvány, miként avat elszánt vitézzé, kötelességtudó katonává minden békéhez, békés polgári munkához szokott szívet és lelket a nagy idők sejtelve, nagy elhatározások mélységes átélése.”

²² Dr. Pröhle Vilmos (1871–1946) nemzetközi hírű orientalista. 1899 és 1919 között a nyíregyházi evangélikus gimnázium tanára.

A nagy tekintélynek örvendő gimnáziumi tanárnak a mozgósítást népszerűsítő, „a nagy idők sejtelmét” megidéző cikke után is közölt még az újság lelkesítő írásokat. Ugyanebben a számban jelent meg Melkó István *Készüljetek a harcra* című írása. A lényegét egyetlen mondatba foglalhatjuk össze: „Kovácsoljuk szántóvasainkat kardokká, kaszáinkat dárdákká!” Folytatódott ez augusztus 6-án is, a lap 63. számában, immár némi erőltetettséggel langyosított jelenetek megidézésével. A B... y szignóval jogvédett írás a „vasárnapi dal, táncos jókedv, a bevonulók hangos nótázása” helyébe lépő csendet idézi, mint a nyíregyháziak éber figyelméről tanúskodó állapotot, akik azt lesik türelmetlenül: „Hullik-e már az orosz, a szerb? Belgrádban magyar lovak patkója csattog-e már a kövezeten?” Szinte szuggerálta, követelte a gyors, a falevelek őszi hullásának idejére ígért győzelmet. Más el sem tudott képzelni, mert Munkácson jártakor a bevonult legények már türelmetlenkedtek: „Csak már vezetnének bennünket arra az átkozott muszkáral; Csak már egy orosz tarthatnék a fogaim között!”

A tudósító Nyíregyháza utcáin is győzelemről álmodott: „Kifeszített mell, büszke, dacos tekintet, víg nóta az ajkon. Mintha csak lakodalomba menő férfiakat láttam volna.” Végül megdicsérte a tirpákokat, és kijelentette: „Győzni fogunk, mert ilyen hadsereg csak győzhet, ha háromszor annyi volna is az ellenség, mint amennyi.”

Volt újságíró, aki az újság lapjain máris a harctér parancsnoki állásából vezényelt rohamot a katonáknak. Az *Sz. P.* szignóval nevét az utókor elől elrejtő tollnok az *Előre!* című „felhívásával” a Nyíregyházáról „kimozduló huszárok élén képzelte magát.” A várostól elköszönő katonáknak – a valóságon túllendült fantáziája – harctéri parancsot kiáltott: *Előre!* – harsogta a város főterét betöltő hangon.

Elhangzó beszéde látomás is volt. Előrevetítése a nagy csatáknak, az özvegyek és árvák közelgő nyomorának, amit csak a polgárok kegyes adományai enyhíthetnek. Az írás láttató erejét, információs tartalmát és agitatív hatását a kortársak átérték. „Sőt, rémes háború moraja veri fel csendes hajlékunkat – intonálta mondanivalóját a szerző, hogy a lelkekben dúló érzéseket szembefordíthassa egymással –, s nyugtalan lelkünk lázas álmában száguldó paripák dübörgése közt látja maga előtt a halál angyalát. Előttünk búsongó özvegyek s árva gyermekek gyászruhás alakja suhan végig.” A magyar múlt büszkeségre és búsongásra hajlító pillanatait idézve „érkezett meg” a hadüzenet és a mozgósítást kítőző lelkesedéssel ünneplő Nyíregyházára, ahonnan a házi ezred huszárai indultak a frontra. Csupa tűz, csupa lobogás az írás. A város lakóinak lelkét betöltő optimizmus: „Hisszük, hogy fiaink győzelemről győzelemre viszik azt a zászlót, mely a magyar névnek újabb hírt, dicsőséget szerez... Nyíregyháza összes polgára lelkes mámorban úszik, s a buzdító beszédek mind tanúságai annak, hogy a magyar nemzet ezeréves fejlődésének alapja: a köteleességteljesítés, a kiolthatatlan lánggal égő hazaszeretet ott él a lelkekben, s örök időkre biztosítja a békességes fejlődést, az önállóságot és gazdagságot.”

(Folytatás a következő számban – *A szerke.*)

JAKÓ JÁNOS

Kötelező fémbeszolgáltatás Nyíregyházán az I. világháború idején

(a *Nyírvidék* korabeli tudósításai alapján)

A hadseregnek a háború során nagy mennyiségű élelmiszerre (és takarmányra), ruházatra, egészségügyi felszerelésre, üzemanyagra, valamint hadianyagra volt szüksége. A leggyorsabban fogyó hadianyagnak a tüzérségi lövedék bizonyult. A lövedékek (nevezetesen a töltényhüvelyek) tömeges előállításához egyre több réz kellett. A rézhiány első jelei már korán, 1914/1915 fordulóján megmutatkoztak, később pedig egyre határozottabbá váltak. A folyamatosan növekvő szükségletet egy idő után a lakosság, az egyházak, a kereskedők és az üzemek tulajdonában lévő réz tárgyak hadi célokra történő begyűjtése révén tudták csak biztosítani.

A kényszerintézkedésként bevezetett országos érvényű kötelező fémbejelentés és fémbeszolgáltatás nyíregyházi története a *Nyírvidék* korabeli tudósításai alapján jól nyomon követhető.

Balla Jenő polgármester a periodika 1917. január 11-i számának *Városi közlemények* rovatában *Hirdetményben* adta tudtul, hogy a „m. kir. honvédelmi miniszter ur a 24691 - 1916. szám alatt kiadott rendeletével a szén és fatüzelésű fűrdőkályhák tiszta fémfelületű, mázolt vagy zománcozott rézből készült viztartó hengereit hadi célokra igénybevetteknek jelentette ki. Az ilyen kályhahengerek birtokosai és azok a kereskedők, akik ilyeneket raktáron tartanak, kötelesek azokat az 1917. évi január hó 15-ig a polgármesteri hivatalnál – dr. Garay Kálmán I. aljegyző – bejelenteni. A bejelentésben ki kell jelenteni, hogy a birtokos az igénybe vett kályhahenger pótlásáról maga kíván-e gondoskodni, vagy pedig annak horganyzott vaslemezéből készült kályhahengerrel természetben való pótlását kívánja-e?”¹

Két héttel később az alábbi tudósítás jelent meg: „A hadsereg részére szükséges rézanyag beszerzése végett a sárgarézből és egyéb rézötvözetekből készült ajtó kilincsek és ajtóveretek hadi célokra való bevonása is el fog rendeltetni. A leszerelendő kilincsek pótlásának, illetőleg a gyakorlati keresztülvitelnek kellő előkészítése céljából a magyar királyi honvédelmi minisztérium fennhatósága alatt a tüzérségi műszaki fel-

¹ Hirdetmény. *Nyírvidék*, 1917. január 11. 6.

ügyelőség – úgy, mint ez Ausztriában is történt – próbaszervezetet alakít ki, melynek működése azonban csupán a középületekre fog kiterjedni.”²

Egy hónap elteltével, február 23-án *Elviszik a luteránus templom harangjait* címmel adták tudtul, hogy „A tiszai ág. ev. egyházkerületben levő templomokból egymás után viszik el a harangokat. A harangokat rekviráló bizottság most a Hegyalján szedi az evangélikus templomok harangjait és már ide is megérkezett a kassai katonai parancsnokság értesítése arról, hogy szüksége lesz a katonaságnak a nyíregyházi ág. ev. egyház harangjaira is.”³

Két nap múlva újabb *Hirdetmény* jelent meg a polgármester aláírásával: „Közhirre teszem, hogy a m. kir. honvédelmi miniszter ur az 1648 - 1917. számú rendeletével elrendelte, a tüzhelyekbe épített rézből készült vízmelegítők és takaréktüzhelyek lapján levő üstnyílás befedésére szolgáló fedőlapok beszolgáltatását. Mindazok, akik ilyen vízmelegítők és fedőlapok birtokában vannak, kötelesek azt a városházán a főjegyző hivatalos helyiségében működő fémátvételi bizottsághoz – március hó 1-től 3-ig bármely napon délután 3-5 óra között behozni. Ugyancsak a fent meghatározott átvételi napokon – szolgáltatandók be azon egyéb háztartási fémtárgyak is, melyeket birtokosaik ez ideig beszolgáltatni elmulasztottak.”⁴ A továbbiakban leszögezi, hogy „A vízmelegítők és az üstnyílás-fedőlapok beszolgáltatása alól felmentés nélkülözhetetlenség címén nem adható, mert azok vaslemezéből készült vízmelegítőkkal megfelelően pótolhatók.”⁴

A március 13-án napvilágot látott *Milyen fémtárgyakat kell beszolgáltatni?* című írás elolvasása után már senkiben sem maradhatott kétség: „Magánosok beszolgáltatni tartoznak nickel főzőedényeket, sárgaréz mozsarakat, mozsártörőket, gyertyatartókat, tálcákat, félkilós és annál nagyobb sárgaréz sulyokat, sárgaréz habverőüstöket, vörösréz fürdőkádakat, fürdőkályhahengereket, vörösréz mosóüstöket, és tüzhelyüstöket. Továbbá be kell szolgáltatni: sülyeszthető és betolható tüzhelyüstöket, kályhaelőtéteket, parázstartókat, gyümölcsbefőző – lekvár – üstöket vörösrézből vagy sárgarézből, sütőformákat, ónból készült borzókat, ürmértékeket, tálakat, fedőket, kanalakat és egyéb háztartásbeli tárgyakat, amelyek akár ónból – vagy óntövezetből készülnek. Kereskedők és iparosok üzleteikből be kell szolgáltatni ugyanezen tárgyakat, valamint két milliméternél vastagabb sárga és vörösréz lemezeket, sodronyokat, csöveket, – sárgaréz kilincseket, kulcscimeket, söntéstálcákat, ócska sárga és vörösréz forgácsot, minden fémből, kivéve alumíniumot, mindennemű leszerelt fémtárgyakat, úgy sárgaréz csapokat, kutszerelvényeket, ónból és ólomból készült cikkeket, valamint eredeti tömböket, ón- és óntövezeteket, gyertyaformákat és öntésalapokat, orgonasípok, syphonfejeket, betüfémeket, horgany alumínium tárgyakat.”⁵

Itt érdemes megjegyezni, hogy a begyűjtött rézmozsarak kiesett funkcióját a helyettük kapott öntöttvas hadimozsarak látták el, a gyógyszerterek hiányzó rézmozsarait pedig porcelán hadimozsarakkal pótolták.⁶

² A hadsereg részére szükséges rézanyag. Nyírvidek, 1917. január 25. 3.

³ *Elviszik a luteránus templom harangjait*. Nyírvidek, 1917. február 23. 3.

⁴ *Hirdetmény*. Nyírvidek, 1917. február 25. 5.

⁵ *Milyen fémtárgyakat kell beszolgáltatni?* Nyírvidek, 1917. március 13. 3.

⁶ Jakó János: I. világháborús öntöttvas és porcelán hadimozsarak. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. LVI. Nyíregyháza, 2014. 293–302.

A harangok szomorú sorsáról több alkalommal is hírt adott a Nyírvidék. A március 27-én megjelent első rövid értesítés szerint *Megérkeztek a harangrekvirálók*. „A háboru harminckettedik hónapjában sor került a nyíregyházi harangokra is, amelyeket most már haladéknélkül leszednek és elszállítanak. Az a katonai bizottság, amely a harangrekvirálást intézi, a mult hét végén megérkezett Nyíregyházára is, és ezen a héten már meg is kezdik a harangok leszedését és eltávolítását.”⁷ Két nappal később az *Elvitték a harangokat* című tudósításban már arról számoltak be, hogy „Reá került a sor immár a nyíregyházi harangokra is. A kassai katonai parancsnokság harangleszerelő különítménye... hozzáfogott a harangok leszereléséhez. Először az evangélikus templom tornyában szerelték le a harangokat. Azokat fent a toronyban összetörték és a darabokat az ablakon keresztül ledobálták. A látványosságnak sok nézője akadt s közöttük öreg gazdák könnyezve nézték annyira szeretett harangjaik pusztulását. Ebben a toronyban csak a nagy harang maradt meg, amely tűzjelzési célokot szolgál és így meghagyása a város tűzbiztonsága érdekében közérdek. Másnap a római katolikus templom és a többi templomok tonyaiból szedték le a harangokat, melyekből ágyuk készülnek a még mindig dúló háboru számára. Minden toronyban csak egy harangot hagytak meg”⁸

Nem mindenki tett eleget azonban beszoolgáltatási kötelezettségének. Erre utal a másnap megjelent *Hirdetmény*, amiben Balla Jenő polgármester a kötelességüket nem teljesítőkkel szemben már szankciókat is kilátásba helyezett: „Tudomásomra jutott, hogy a tűzhelybe épített vörösréz vízmelegítők és üstnyílás fedőlapok beszoolgáltatása tárgyában... közzétett felhívásomnak igen sokan nem tettek eleget. Felhivom tehát a fent körülírt fémtárgyak bitrokosait, hogy azokat a folyó évi március hó 31-én délután 3 és 5 óra között a városi főjegyző hivatalos helyiségében megtartandó fémtárvételi napon annál is inkább szolgáltassák be, mert a mulasztók ellen a legnagyobb szigorral leszek kénytelen eljárni. Ugyanekkor egyéb netán még be nem szolgáltattott háztartási fémtárgyakat is átvesz a fémtárvételi bizottság.”⁹

Rövidesen hírül adták, hogy *A vármegyéből is elviszik a harangokat*. „Igy – mint nekünk Ujfehértóról írják – ott nagy ünnepségek között vált meg a község népe harangjaiktól... Vencsellői tudósítónk jelentése szerint ott szombaton szedték le a három felekezet harangjait, amelyet csaknem az egész falu sirva nézett végig.”¹⁰

A május 10-én megjelent *A fémbeszolgáltatás új módja* című terjedelmesebb írás arról tudósított, hogy „... olyan cikkeknel, amelyeket eddig önként kellett beszoolgáltatni, egyénenkénti rekvizíciót és egyéb szigorú intézkedéseket léptettek életbe. – Ugy halljuk, hogy ilyen változás következik be rövidesen a fémbeszolgáltatás terén is... Miután minden késedelmezőre így komoly veszedelem vár és mert nincs kilátás arra, hogy a fémbeszolgáltatás alól bárki is kivonhassa magát, mindenki a haza és a saját érdekében is cselekszik, ha késedelem nélkül beszoolgáltatja arra kötelezett fémeit, amelyre a hadseregnek municiógyártás céljaira változatlanul nagy mennyiségekben van szüksége.”¹¹

A kötelező fémbeszolgáltatás hatálya hamarosan már az üzemekre is kiterjedt. *Elviszik az ipari üzemek fémtárgyait* – írta a Nyírvidék június 3-án. „A kormány rendeletet

⁷ Megérkeztek a harangrekvirálók. Nyírvidék, 1917. március 27. 3.

⁸ Elvitték a harangokat. Nyírvidék, 1917. március 29. 3.

⁹ Hirdetmény. Nyírvidék, 1917. március 30. 4.

¹⁰ A vármegyéből is elviszik a harangokat. Nyírvidék, 1917. április 4. 3.

¹¹ A fémbeszolgáltatás új módja. Nyírvidék, 1917. május 10. 3.

adott ki, amely szerint mindennemű ipari és egyéb üzem birtokosa köteles megengedni, hogy üzemi készülékeinek, gépeinek és berendezéseinek rézből, ólomból, ónból és ezek ötvözeiből, ugyszintén nikkeltől álló anyaga az alábbiak szerint hadicélokra leszereltesse, valamint köteles megengedni azt is, hogy üze me oly más rendszerre alakíttassék át, amely átalakítás útján az üzemből ezeket a fémeket kilehet vonni.”¹²

A hivatalos intézkedések pedig gyorsan tovább szigorodtak. *Országos fémösszeírás* lesz – tudatták öt hónappal később. „A fővárosban már vége felé közeledik a fémösszeírás és ezt most országsszerte is végrehajtják a honvédelmi miniszter rendelete alapján, amely a háztartásokban, üzletekben és ipari vállalatoknál található fémtárgykészletek pontos összeírását rendeli el. Itt az utolsó alkalom arra, hogy a késedelmezők, akik eddig bármely okból kifolyólag még nem adták be öként hadifémtárgyaikat, most beszo lgáltassák azokat... Nemcsak a késedelmes beszo lgáltatás, hanem a fémkészletek hiányos bevállása, elhallgatása vagy elrejtése is súlyos bajok és kellemetlen ségek okozójává válhat, mert fémrazziákat fognak tartani...”¹³

Oltványi Ödön helyettes polgármester 1918. január 23-án *Hirdetmény*ben adta közre, hogy „...a hadicélokra igénybevettnek kimondott fémtárgyak átvételét eszközlő bizottság működését Nyíregyházára nézve 1918. évi január hó 29-én kezdi meg s működik 1918. február hó 15-ig. Átvétel alá jönnek mindazon fémtárgyak, amelyek a Nyírvidékben, Szabolcsi Hirlapban és a hirdetési táblákon már jóval előbb közzétett előző hirdetményemben és a most is kifüggesztve levő „Felhívás”-ban felsorolva vannak... A fémbeszo lgáltatás helyéül Wirtschafter Ármin vaskereskedő-cég erre átengedett raktárát, idejéül pedig a hét kedd, csütörtök és szombati napjainak d. u. 3-tól 5-ig terjedő óráit jelölöm ki... ott nyomban megkapják fémek terítési árát is... A műemlékek mentesítése körüli eljárás, a nehezen leszerelhető tárgyak beszo lgáltatása, vagy egyéb komplikáltabb kérdések tekintetében forduljanak a felek dr. Vass Jenő h. előadóhoz, Városháza, Iparhatóság.”¹⁴

A nyíregyházi fémbeszo lgáltatás eseményeiről szóló – általam ismert – utolsó tudósítás (*A katolikus templom tornya*) egy héttel később, 1918. január 30-án jelent meg a *Nyírvidék*ben: „A róm. kath. templom tornyának rézfedelét lebontják hadicélokra. Az egyik torony már újra is van fedve fehér bádoggal, a mely nemcsak stilszerűtlen, de csunya, és szembántó, sőt ha megrozsdálódik... még csunyább lesz. Nagyon egyszerű lett volna a fehér bádogot galvanizálni s akkor a megtévesztésig olyan lett volna a fedél, mint a régi réz tető volt. Talán még most is meglehetne csinálni.”¹⁵

A kötelező nyíregyházi fémbeszo lgáltatás egy év alatt lezajló eseményeit ismertető rövid áttekintés önmagában is hűen és meggyőzően tükrözi a lakosság I. világháború alatti nehéz helyzetét és megpróbáltatásait. S akkor még nem esett szó a „nagy háború” miatt bevezetett egyéb – a polgári lakosság élelmezése, ruházkodása, a fűtés, a világítás és a közlekedési lehetőségek terén megmutatkozó egyre jelentősebb – megszorításokról, amelyek valóban megkeserítették a „békés hátország” életét.

¹² Elviszik az ipari üzemek fémtárgyait. Nyírvidék, 1917. június 3. 3.

¹³ Országos fémösszeírás lesz. Nyírvidék, 1917. november 14. 3.

¹⁴ Hirdetmény. Nyírvidék, 1918. január 23. 4.

¹⁵ A katolikus templom tornya. Nyírvidék, 1918. január 30. 3.

RESZLER GÁBOR

A totális államok önképe*

Ha a témához nem illő könnyed felütéssel indítanék, akkor Szilágyi György felejthetetlen rádiókabaréjából, a *Hófehérke és a hét elgyötört törpe* című jelenetéből a következő reklámversikét idézném: „A természet lágy ölén jól esik a sziklatúra, a jó levegőt garantálja a proletárdiktatúra!” Mire a jelenetbeli rendező idegesen így reagált: „Ezt kihagyjuk, a rendszernek nincs szüksége reklámra!” A „rövid” XX. század politikai tanulságai mást mutatnak. A tömegtársadalmakra épült hatalmi rendszerek, vagy a modern kor politikája Ormos Mária szerint¹ alapvetően két tényezőn nyugodott: a racionalitáson, vagy annak legalább részleges felmutatásán és a tömegkommunikáción, vagy másképpen fogalmazva, a manipuláción. A tömegtájékoztatás megszületésével és a választójog kiterjesztésével párhuzamosan nőtt a politikai elit szándéka a közgondolkodás folyamatos alakítására, a közbeszéd tematizálására, a tömegakarát befolyásolására, a politikai támogatottság maximalizálására. A politikusi arculat megtervezése, felépítése önálló mesterséggé nőtte ki magát az évtizedek során, a politikusok pedig egyre inkább eladásra kínált termékként jelentek meg a politika piacán.

1917 őszén a bolsevik párt gyökeres átalakulást ígérve ragadta magához a hatalmat Oroszországban. A szélsőjobb először Olaszországban vehette be a hatalom sáncait összetett belpolitikai játszma következményeként, majd 1933 hozta el Hitlernek a kancellári kinevezést és ezzel együtt a totális hatalmi rendszer kiépítésének esélyét. Tanulmányomban ennek a három totalitárius rendszernek az önprezentációjáról, ön-jellemzéséről szólok, illetve az önkép folyamatos formálásának néhány elemét érintem. Többek között arra keresem a választ, milyen képet alakítottak ki és mutattak magukról ezek a totális államok belföldre és külföldre? Milyen politikai célok és megfontolások formálták az önképet? Hogyan hatott a szélsőséges, radikális ideológia az önprezentációra?

Az önkép azon jellemzők összességét jelenti, melyekkel látni és láttatni akarják rendszerüket a hatalom birtokosai. Az önkép a mindenkori hatalmi kurzus létének, legitimitásának, illetve egy-egy aktuálpolitikai történésnek, folyamatnak igazolására egyaránt szolgált. A politika formálóinak először tisztázniuk kellett, milyen hatalmi berendezkedést kívánnak teremteni, azután ennek a rendszernek a leglényegéről mit

* A tanulmány a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete által 2014. október 10-én rendezett Lezáratlan akták, viták a magyar és egyetemes történelemben című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ ORMOS MÁRIA: Van-e történelem? Budapest, 2012. 146.

érdemes bel- és főleg külpolitikai használatra felfedni, megmutatni, és melyik része úgymond „nem publikus”, mi az, amit csak a beavatottak, a vezért körülvevő szűk hatalmi elithez tartozók ismerhetnek. Goebbels 1940 áprilisában egy, a Norvégia náci lerohanása előtt tartott titkos tájékoztatón többek között a következőket mondta: „Mindaddig sikerült eltitkolnunk az ellenség előtt Németország valódi céljait, amint 1932 előtt hazai ellenségeink sem tudták soha, merre tartunk, és hogy a törvényességre tett eskünk is csak trükk volt...”²

A Szovjetunió történetében adott volt a leninizmus ideológiájából fakadó rendszerkép, a kizsákmányolástól mentes, társadalmi egyenlőséget hordozó állapot megteremtésének az ígérete. Azután ennek az „örökségnek” a sztálini kisajátítása, eltörzítése következett, amit követetett a hrucsovi antisztálinista vagy desztalinizációs kísérlet, amelyik a torz hatalmi szerkezet helyébe az eredeti „tiszt” állapotot, a leninizmust kívánta visszaállítani. 1964 után, Hruscsov elmozdítását követően a pangás évtizedeiben megtörtént a sztálinizmus óvatos, burkolt rehabilitálása és ezzel együtt egy korábbi önkép részleges visszaállítása

A Német Birodalom 1933 utáni önképének formálásban kiemelt motívum volt a versailles-i béke súlyos következményeinek a felszámolása, valamint a gazdasági válságból kivezető út megtalálása. A rend, a fegyelem megteremtése, a birodalmi nemzeti egység állandó formálása szorosan összekapcsolódott a világháborús győztesek által megítélt német önbecsülés visszaállításával, és ezek az elemek az önképet formáló propagandának folyamatosan ismételt fordulatai voltak a 30-as években. Az 1936 március végére kiírt választáson a jogosultak 98,6%-ka vett részt, és a szavazatok 98,79%-a a kormányprogramot támogatta. „A Führer megteremtette a nemzet egységét.” jegyezte be lelkesülten naplójába Goebbels.³ Hitler 1938-ban a német ifjúsághoz intézett beszédében így fogalmazott: „A jövőben nem kívánunk osztályokat és klikkeket látni, és nektek nem szabad engednetek, hogy köztetek ezek kialakuljanak. Egy nap egységes Nemzetet akarunk látni, és nektek erre kell nevelni magatokat. Ha szeretnétek, hogy ez a nép engedelmes legyen, nektek is gyakorolni kell az engedelmességet! Azt akarjuk, hogy ez a nép békeszerető legyen, de bátor és vitéz is. Ezért azt akarjuk, hogy békeszeretők, de ugyanannyira bátrak és vitézek legyenek.”

Az NSDAP 1933. március eleji választási győzelme után Hitler elsődleges célja az volt, hogy elfogadtassa radikális pártját a konzervatívokkal, köztük Hindenburg köztársasági elnökkel. A potsdami helyőrségi templomban Goebbels által megrendezett Német napon, 1933. március 21-én a tábornagy és a tizedes kézfogása a régi és új Németország kiegyezését szimbolizálta. Az esemény a friss hatalom önképének fontos vonására utalt. Azt sugallta, hogy a legdicsőbb német tradíciók folytatása következik Németországban.

Vessünk egy pillantást a szélsőjobb- és szélsőbaloldali jövőképek néhány közös vonására. Mind a bolsevikok, mind az olasz fasiszták és a nemzetiszocialisták a polgári demokrácia tagadásából indultak ki hatalmi rendszerük megteremtésekor. Miért gondolták a totalitárius rendszerek ideológusai, vezetői, hogy az emberiség addigi

² HENRY KISSINGER: Diplomácia. Budapest, 2008. 291.

³ JOSEPH GOEBBELS: Napló. Budapest, 1997. 119.

története szakaszhatárhoz érkezett, a régmúlt előtörténetként lezárható, sőt eltörölhető, és egy teljesen új, magasabb rendű szakasz nyitható? Nem könnyű választ adni a kérdésre. A marxi tanításból következett az a látásmód, mely a lepergett évszázadokat a kíméletlen kizsákmányolás és az osztályharcok sötét korszakaiként értelmezte, és a szovjet-országi proletárdiktatúra a maga létrejöttét az új, kizsákmányolásmentes korszak, a legújabb kor nyitányaként ünnepelte. A bolsevik hatalom szerint 1917-tel a kapitalista világ addig egységes rendje is megszűnt, ahogyan a Szovjetunió 1924. évi alkotmányának bevezetőjében olvasható, a szovjet köztársaságok megalakulásától kezdve a világ államai két táborra szakadtak, a kapitalizmus és a szocializmus táborára. „Ott, a kapitalizmus táborában – nemzeti gyűlölködés és egyenlőtlenség, gyarmati rabság és sovinizmus, nemzeti elnyomás és pogromok, imperialista bestialitások és háborúk. Itt, a szocializmus táborában kölcsönös bizalom és béke, nemzeti szabadság és egyenlőség, a népek békés együttélése és testvéri együttműködése.”⁴ Hitler világértelmezésében a faji tisztaság volt a döntő, és felfogása szerint a meghaladni kívánt évszázadok a faji tisztátalanságot, elkorcsosulást hordozták. Mussolini úgy látta, az első világháborúval véget ért a liberális demokrácia kora, „a demokrácia százada 1919–1920-ban meghalt.” Lezárult egy egész korszak, hogy helyt adjon a nagy jobbrafordulásnak, ami hosszantartó folyamat lesz.⁵ Hitler felfogásában a faji romlottság után következő faji tisztaság, a Mussolini által vizionált „új civilizáció” beköszönte, illetve a bolsevikok remélte kommunizmus kiépülése, a kizsákmányolás, egyenlőtlenség tragikus, komor évezredek után magasabb rendű állapot elérését hordozzák. Ezek a jövőképek a totális rendszerek önértelmezésének érdemi elemét alkották. Egyöntetűen hirdették magukról, hogy a demokráciáknál sikereesebbek és hatékonyabbak lesznek.

A hatalmi rendszer önképe az önmaga nagyszerűségét, magasabbrendűségét igazoló mítoszteremtéstől elválaszthatatlan. De milyen mítoszokra lehet és kell gondolni? A legyőzhetetlen germán őserőtől áthatott Harmadik Birodalomra? Olaszország ifjú nemzet voltából fakadó kiválóságára? A válságról válságra bukácsoló, nyomort szülő kapitalizmussal szemben a társadalom valamennyi tagjának folyamatosan gyarapodó jólétet teremtő szocializmusra? A totális rendszerek fő üzenetei többek között ezekből a felvetésekből eredtek. Az önkép részletei természetesen a politikai játszmákhoz, a rövid vagy hosszú távú hatalmi törekvésekhez kényszeresen igazodtak, az államhatalom formálói az önképet állandóan újraprofilírozták.

Az önprezentáció eszközei a szimbólumok és az új ünnepnapok. Az 1935-ös nürnbergi náci pártkongresszus elhatározta, hogy ajánlani fogja a kormánynak a náci lobogó általános állami használatát. Azután szeptember 15-én el is fogadták a zászlótörvényt, amely a horogkeresztes zászlót tette a kizárólagos nemzeti lobogóvá. Ezt megelőzően 1933 márciusától a fekete–fehér–vörös és a horogkeresztes zászlót egyaránt kitűzték az állami és középületekre, hirdetve a német birodalom dicsőséges

⁴ Szöveggyűjtemény az egyetemes történelem tanulmányozásához (1789–1966). Szerk. Polányi Imre. Budapest, 1973. 220–221.

⁵ ORMOS MÁRIA: Mussolini. Politikai életrajz. Budapest, 1987. 158.

múltját, a nemzeti forradalom győzelmét és a nemzet „erőtéljes újjászületését”.⁶ Az új hatalom berendezkedésével módosult az ünnepek rendje. Ünnepnapként vonult a kalendáriumba január 30-a, a hatalom megragadásának napja, február 24-e, a pártalapítás ünnepe, április 20-a, a Führer születésnapja és május elseje a nemzeti munka napjaként. Hasonlóan a forradalmi korszaknyitást és egyben új időszámítás kezdetét jelentette Olaszországban a Marcia su Roma, a Szovjetunióban pedig november 7-e, a bolsevikok hatalomra kerülésének dátuma. Az ünnepeknek kialakult a koreográfiája, és a hatalom által irányított tömegrendezvények, felvonulások alkalmat kínáltak a vezéreknek az újabb és újabb kinyilatkoztatásokra.

Érdemes megvizsgálni a totalitárius rendszerek önképe és a vezérek színpadi alakja közötti összefüggéseket. A totális államok közös vonása a vezérelv alkalmazása, és az önképtől a vezérek színpadi alakja elválaszthatatlan. Ahhoz, hogy a XX. századi tömegtársadalmakat a vezető politikusok megnyerjék maguknak, hogy képesek legyenek programjaikhoz támogatókat szerezni, meg kellett felelniük az „eladhatóság” követelményeinek. Újra Ormos Mária megállapítására utalva, a demokratikus és diktatori megoldások között az „eladhatóságra” irányuló törekvésekben hasonlóság jelent meg, míg a stílus még alaposan különbözött. A járásképtelen Rooseveltt elhitette magáról, hogy semmi baja nincs, és a kandalló mellett üldögélve a rádión keresztül mesélt honfitársainak. Churchill a hibáiból gyártott erényt, és örökké szivarozóként fényképeztette magát. Hitler és Mussolini jóval lassabban találta meg saját színpadi alakját, Sztálin pedig még hozzájuk képest is nehezebben formálta meg önmagát.⁷ Végül az önarckép kialakításának módszereiben a két szélsőjobboldali diktátor, Hitler és Mussolini alkotta meg a modern iskolát a fotózás minden mennyiségben elvével, a jól megválasztott helyszíneken tartott nagy beszédek ritusával, a hetente forgatott filmhíradókkal és a rendszeresen használt rádióval.⁸ Sztálin hozzájuk képest messze elmaradt az imázsteremtésben. Az 1941. július 3-án nagy nyilvánosság előtt elhangzott rádióbeszédét is a drámai hadi helyzet kényszerítette ki, addig – szégyellve grúz akcentusát – alig vállalt ilyen szereplést. Ha szónokolt, akkor is rideg, szűkszavú volt. A személye körül kialakult kultuszt ugyan 50. születésnapjától kezdve erősítették az idealizált fotók, festmények, de csak a harmincas évekre találta meg a jóságos, atyáskodó figurát népszerűsége erősítésére.

A totalitárius rendszerek nemcsak új korszak beköszöntét hirdették, hanem új társadalom és új embertípus eljövételét is. Az „új civilizáció” és az „új fasiszta ember” víziója az olasz fasiszta állam önképében változó súlyú és tartalmú vonásként tűnik fel. Ahogyan az államformáról, az állam és egyház viszonyáról, az elit és a tömeg szerepéről gyökeresen megváltoztatta Mussolini hatalomra kerülése után a nézeteit, ugyanúgy folyamatosan formálódott az új elitről és az új emberről alkotott felfogása. A megnyilatkozásaiból annyi bizonyos, hogy a fasiszta embertípus szeret veszélyesen élni, hogy dinamikus, és egész lényét a rend, fegyelem és engedelmesség „szentháromsága” hatja át. Milyen életelvek vezéreljék az új embert? – erről a Duce követ-

⁶ Adolf Hitler beszéde a horogkereszt állami szimbólummá tételéről – Magyar Távirati Iroda, Berlin, 1932. március 12.

⁷ ORMOS, Van-e? 159.

⁸ Uo. 161.

kezőképpen fogalmazott: „Mindenekelőtt a bátorság, a rettenthetetlenség, a vakmerőség szeretete, a pacifizmus ellenszenve, az állandóan öntudatos, bátor fellépés úgy a köz, mint magánéletben; minden kényelem megvetése, a legnagyobb nyíltság; (...) büszkéknek kell lennünk olaszságunkra a nap minden órájában; fegyelem a munkában és a tekintély tisztelete.”⁹

Az 1935-ös nürnbergi faji törvények a faji tisztaság és felsőbbrendűség kritériumait rögzítették. Az 1935 decemberében létrehozott Lebensborn alapítvány a „tisza, német vér”, azaz az árják védelmét jelölte meg legfőbb céljául. Az ideális külsejű embereknek a szőke hajú, kék szemű, fehér bőrű germánokat tekintették, akik a német nép jövőjének zálogai lesznek. Azután a Lebensborn alapítvány szülőotthonokat hozott létre árja asszonyoknak, főleg SS-tisztfeleségeknek.

Nem a biológiai, hanem az ideológiai jegyek voltak az elsődlegesek a szovjet ember, az „új szocialista embertípus” megálmodásánál. A sztálinizmus ellentmondásosan viszonyult az emberhez, hiszen a hivatalos propaganda folytonosan azt bizonygatta, minden erőfeszítés az emberért történik, a jelen áldozatai az eljövendő generációk boldogulását szolgálják. A valóságban ugyanakkor a hatalom az állami kizsákmányolás szélsőséges formáival és a terrorral feltétlen engedelmisséget követelt meg állampolgáraitól. A kapitalizmussal és fasizmussal szembeni harcban az önképtől elválaszthatatlanul az állami engedelmisséget abszolutizálták, az egyén szabadságát korlátozták. A jól végzett munka hőstettnek számított, de a munkafegyelem megsértőit a hatalom táborokba zárathatta. A szovjet ember fontos tulajdonsága volt az államszocialista világnézet és a szovjet kultúra elsajátítása. A tudatlanság, a kulturálatlanság a mindennapokban szégyennek számított.¹⁰ A szocialista embertípus jellemvonásai a szocialista rendszer magasabbrendűségének igazolását szolgálták.

Milyen különös alkalmak voltak az önkép külvilág előtti bemutatásának? A náci birodalom kereste a lehetőséget a maga nagyszerűsége láttatására. Bemutatkozást szolgáló ragyogó eseménynek tűnt a berlini olimpia, melyet a nyugodt, fegyelmezett, rendet sugárzó Németország képzetével kapcsolhattak össze a német fővárosba látogatók. A külföldiek előtt a birodalom erős, izmos, férfias állam arculatát öltötte magára. A turisták többnyire elhitték Hitler kijelentését, hogy „Németországnak nincs semmiféle hódító szándéka”. Nem hallottak a koncentrációs táborok foglyairól, nem voltak jelei az antiszemita atrocitásoknak. Csak a válságon önerejéből túljutott, erős és biztonságos Németországot látták maguk körül, amelyik – Leni Riefenstahl olimpiai játékokról forgatott filmjének címét idézve – a „Stadion isteneit” látta vendégül.¹¹

A Szovjetunió vezetésének szerényebb eszközei voltak, hogy az épülő rendszer sikereit a külföldiek is megismerjék. Az 1937-es Párizsi Világkiállításon a Szovjetunió pavilonjával igyekezett bemutatni a szocialista építőmunka sikereit. Három évvel korábban, az 1934-es moszkvai írókongresszust használta ki önprezentációs céllal. Az egybegyűlt alkotók seregszemléjét a hatalom részben a fasizmus elleni népfrontkezdeményezések nyitányának szánta, végül – ahogyan Ungvári Tamás: *Bűnbeesés után*

⁹ Mussolini beszédei, Róma, 1925. június 21.; sutto.mozgalom.org Letöltés ideje: 2012. június 11.

¹⁰ Oroszország története. Szerk. Szvák Gyula. Budapest, 1997. 533–534.

¹¹ GILBERT BADIA: Németország tegnap és ma 1917–1962. Budapest, 1965. 258.

című könyvében írja – „az ideológiai kényszerzubbonyok beidegzettsége azonban erősebbnek bizonyult a változtatás szándékánál.”¹² Megszületett az avantgárd nemzetköziségre adott válasz, a szocialista realizmus, ami természete szerint antimodern volt, és sípját a leghangosabban a népi-nacionalista iskolák fújták. Ez a „népieskedő fordulat” a nemzetköziség értelmezését átformálta, a történelmi orosz nép nemzeti büszkeségét felerősítette. Így a harmincas évek közepén az önképhez tartozó internacionalizmus a nacionalizmus felé, a birodalmi hagyományok felé mozdult el. Hasonló népies stílus Rákosi Magyarországon is dívott, gondoljunk csak a csasztuskák népdaltól kölcsönzött dallamaira.

Végül az önkép és ellenségkép összefüggéseiről. Az önkép szükségszerű ellentétje az ellenségkép. A náciizmus és az olasz fasizmus antikommunistaként definiálta magát, a szovjet hatalom fordítva, antifasisztaként és antikapitalistaként. Éveken át módszeresen építette a náci birodalom a bolsevizmusellenességét. Hitler 1937 szeptemberében, a nürnbergi pártnapok zárásaként elmondott beszéde kemény leszámolást ígért a bolsevizmussal, mondanivalója felért Moszkvának, a zsidóságnak, az Internacionálénak szóló hadüzenettel. Ám amikor a hatalmi kényszer 1939 augusztusában a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötésével felülírta az ideológiai szembenállást, akkor az éveken át épített önkép darabjaira hullott. Komoly zavar támadt a hitleri és sztálini rendszer megítélésében. A közvélemény a német propaganda és maga Hitler minden hitelét megkérdőjelezte. Az éveken át tartó bolsevikellenes kampány hirtelen félbeszakadt. A zavar elhárításához, a német–szovjet közeledés igazolásához természetesen hamarosan megteremtődött az ideológiai kapocs. A propagandagépezet azt sulykolta, hogy mindkét ország külpolitikájában közös „a szemben állás a Nyugat kapitalista demokráciáival.”¹³ Sztálin könnyebben felvállalta a német–szovjet összefogással a nemzetközi munkásmozgalomban, a Komintern politikájában előálló zavart, hiszen már az 1920-as évektől a kommunista pártok nemzetközi szervezetét alárendelte a Szovjetunió önvédelmi céljainak. A szovjet pártvezető „internacionalizmusa” jó ideje egybeesett a birodalmi érdeklődésével.¹⁴ A Komintern 1939. november 6-i ülésén hozott határozatában a nyugati hatalmakra tolta a felelősséget. Anglia és Franciaország kormányait háborús provokátorokként állították be, melyek Németországot megpróbálták a Szovjetunió ellen uszítani. De értelmezésükben a megneemtámadási szerződés megghiúsította ezt az aljas tervet. A szovjethatalom ezzel a szerződéssel kivonta népeit a véres ütközetből, és szűkítette az európai háborús tűzvész porondját. „És amikor összeomlott a lengyel állam, – fogalmaztak a határozatban –, a népeknek ez a valóságos tömlőce, a Szovjetunió segítő kezét nyújtott Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia testvéri népeinek.”¹⁵

1939. szeptember elsején lehullott a békeálarc a hitleri Németországról. Az addig sugallt önkép már hatástalannak bizonyult, hiába tűnt úgy Hitler október 6-i beszédéből, hogy Lengyelország elfoglalása után a nyugati hatalmak felé tárgyalókedvet

¹² UNGVÁRI TAMÁS: Bűnbeesés után. Budapest, 2011. 235.

¹³ ORMOS MÁRIA: Hitler. Budapest, 1993. 333.

¹⁴ Uo. 335.

¹⁵ A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Budapest, 1975. 466.

mutat. A kocka el volt vetve, és a helyi háborúból világháború lett, ami végül 1945 tavaszán a Harmadik Birodalom feltétel nélküli kapitulációjával ért véget. Az 1939-ben még lehetőségeivel reálisan számot vető Mussolini 1940-ben maga is hadba sietett a remélt győzelmi babérokért. A tengelyhatalmak hátrányára bekövetkezett fordulat 1942–43-ra elnémította a két vezért, nem léptek a nagy nyilvánosság elé, közvetlenül nem formálták hatalmi rendszerük önképét. Ugyanakkor a kapitalista rendszer elleni kíméletlennek mondott harc 1941 után a szovjet vezetés számára nem zárta ki a Nagy-Britanniával és az USA-val történő együttműködést. Sőt, 1945 után a Szovjetunió önképének fontos elemévé vált a második világháborús áldozatvállalás, amibe a világot a nácizmustól megmentő heroikus küzdelem ezernyi epizódja beépült. A kibontakozott hidegháborús szembenállás újabb vonásokkal gazdagította az önképet a béketábor fő erejeként felmutatva a Szovjetuniót. A szovjet állam önmagát tekintette a világbéke legfőbb védelmezőjének, és ahogyan Rákosi Mátyástól tudjuk, Magyarország nem rés, hanem erős bástya volt a béketábor falán. A rakétatechnika ötvenes évekbeli hadrendbe állítása a Szovjetunió katonai potenciálját fokozta, majd az első Sziputnyik 1957-es földkörüli pályára állítását követő űrkutatási sikereknek köszönhetően a tudományos–technikai szuperhatalom képe rajzolódhatott ki a legfejlettebb államok utolérésének, elhagyásának illúzióját keltve.

FRISNYÁK SÁNDOR

A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede (1964–2014)¹

A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizedéről egy fejlődésívet szeretnék felvázolni, a tevékenységi rendszerek mentén haladva – mellőzve a főiskolai egészének törtériáját, melyet a 2012-ben tartott jubileumi ünnepi rendezvény, továbbá Brezsnýánszky László professzor és munkatársainak 2013-ban megjelent könyve és Sallai József több tanulmánya foglalt össze.

1962-ben, a főiskola alapításakor csak néhány szakon indult meg az úgynevezett kombinált – nappali tagozaton kezdődő és levelező tagozaton folytatódó – pedagógusképzés.

A földrajztanárképzés két évvel később, 1964-ben, az említett a modelltől eltérő formában, levelező oktatással indult és nem kapcsolódott össze a nappali képzéssel. 1967-ben nappali tagozaton is megkezdődött a földrajz szakos tanárjelöltek oktatása. A földrajz tanszék – a főiskola egészéhez hasonlóan – kb. egy évtized alatt épült ki, az oktatók közös munkájával. Feladatunkat, a tanárképzés tartalmát, időkeretét és módszertanát az egységes főiskolai tanterv, a különböző minisztériumi rendeletek és a főiskolai irányelvek határozták meg.

A tanszéképítésben és -fejlesztésben a hazai és külföldi felsőoktatási intézmények tapasztalataira támaszkodtunk. A követendő példát – a polgári iskolai tanárképzés pozitív eredményeit átörökítő – szegedi főiskola (és gyakorlóiskolája), továbbá Udvarhelyi Kendoff Károly életműve jelentette. A tanszéken – kezdetektől fogva – arra törekedtünk, hogy olyan földrajz szakos tanárokat képezzünk, akik korszerű geotudományi, pedagógiai és módszertani ismeretekkel rendelkeznek és képesek az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazására és a folyamatos megújulásra. Úgy gondoltuk, hogy a gyakorlati felkészítés nem szűkülhet le a módszertani foglalkozásokra és a gyakorlóiskolai munkára, át kell, hogy hassa a szaktudományi oktatás minden területét. Az iskola- és nevelésközpontú pedagógusképzést, a hivatástudat kialakítását az értelmiségi feladatokra való felkészítéssel kapcsoltuk össze. Mint az UNESCO asszociált főiskola egyik oktatási egysége, mi is a nemzetközi megértésre nevelés szellemében munkálkodtunk.

¹ A tanulmány 2015. május 8-án a Nyíregyházi Főiskolán, az *50 éves a nyíregyházi földrajztanárképzés* című ünnepi rendezvényen elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

A képzési feladatok megvalósításához szükségessé vált a tanszéken belüli specializálódás, amely a színvonalas oktatómunka egyik legfontosabb előfeltétele.

A tanszék első évtizedéről Enyedi György akadémikus a Magyar Földrajzi Társaság 101. közgyűlésén úgy vélekedett, hogy a tanszék hazánk egyik legmodernebb intézetévé fejlődött, nemzetközi érdeklődést is kiváltva. A tanszékalapítás és fejlesztés tervszerűen, az oktatás szellemi és tárgyi feltételeinek megteremtésével történt. Az objektív feltételek gyorsabban valósultak meg, mint a szubjektív tényezők, amelyek a minőség igazi hordozói. Az oktatási színvonal növekedése nem elsősorban a tárgyi feltételek dinamikus fejlesztéséből, hanem a szellemi erőforrások növekedéséből, az oktatók innovációs képességéből és kreativitásából fakadt. A tanszéki kollektíva a permanens önképzéssel, a folyamatos alkalmazkodással magasan megfelelt azoknak a tartalmi-módszertani követelményeknek, amelyeket a mindenkori változások megkívántak.

Az első időszakban – két oktató kivételével – olyan tanárok, köztük pálya-kezdők kerültek a tanszékre, akik nem rendelkeztek felsőoktatási gyakorlattal, nem volt tudományos előéletük és nem publikáltak.

1964-ben Vargha László, 1968-ban Frisnyák Sándor, 1969-ben Kormány Gyula, 1970-ben Kuknyó János és Süli-Zakar István, 1973-ban Balogh Béla András és Gööz Lajos, 1974-ben Hanusz Árpád, 1975-ben Boros László, 1980-ban Dobány Zoltán, 1985-ben Ekéné Zamárdi Ilona, 1988-ban Kókai Sándor és Vitányi Béla, 2002-ben Bácskainé Pristyk Erika, 2004-ben Sütő László és Szepesi János, 2010-ben Bali Lóránt, Géczi Róbert és Tar Károly kapott kinevezést a tanszékre. Egy időpontban a tanszéken hét-nyolc főállású tanár és 1995-ig egy-két meghívott egyetemi oktató tanított. Így például az 1970-es években Kádár László, Borsy Zoltán, Pinczés Zoltán, Peja Győző, a későbbi évtizedekben Szabó József, Süli-Zakar István, Lóki József és Korompai Gábor tartott előadásokat. A térkép- és vetülettan, illetve térképtörténet oktatására Csendes Lászlót térképtár-igazgatót kértük fel, egyes időszakokban munkatársa, N. Ipoly Márta is tartott gyakorlati foglalkozásokat. Meghívott előadóink növelték a tanszék tekintélyét, jelentősen hozzájárultak a tanszék szellemi építkezéséhez, régióink tudományos feltárásához. Különösen sokat köszönhetünk Borsy Zoltánnak, aki egy évtizeden át Magyarország természetföldrajzát oktatta. Szerepvállalásaival gazdagította tudományos rendezvényeinket és kérésünkre – Lóki Józseffel együtt – elkészítette Nyíregyháza geomorfológiai térképét és leírását, amely ma is alapmű a helyismereti-környezetföldrajzi kutatómunkában és oktatásban. Az 1970/1980-as években a tantárgypedagógiai gyakorlatok egy részét Kardos Győző Borsod-Abaúj-Zemplén megyei és Kozma Péter Szabolcs-Szatmár megyei szakfelügyelő vezette. Gyakorlóiskolai szakvezetőink és egykori tanítványaink közül Borbély Zsigmond, Esztergomy Zoltán, Hajdú Lajos, Komáromi István és Vitányi Béla több szemeszterben tartott gyakorlati foglalkozásokat, nem csak szakmetodikából, természet- és társadalomföldrajzból is. Az 1990-es évek elején Tövissi József kolozsvári egyetemi tanár Erdély természetföldrajza, Vofkori László székelyudvarhelyi főiskolai tanár Erdély társadalomföldrajza témaköréből tartott féléves speciális kollégiumot.

Idő múltával néhányan nyugállományba kerültek, vagy a debreceni, szegedi és a keszthelyi egyetemre kerültek magasabb oktatói státusba. A képzési struktúra megváltozása és a feladathővülés újabb oktatók – Aranyosiné Szegedi Andrea, Kristóf Andrea, Tömöri Mihály és Vass Róbert – alkalmazását tette szükségessé. Meghívott előadóként Furkóné Szabó Marianna, Komáromi István, Süli-Zakar István és Tóth József segítette az intézeti oktatómunkát, a gyakorlati képzés szervezését és a megyei turizmusfejlesztést szolgáló kutatómunkát.

A földrajztanárképzés és a tudományos kutatómunka tárgyi feltételei egy évtizedes szervező-fejlesztő tevékenység eredményeként teremtdtek meg. A legnagyobb előrelépés 1970-ben történt, amikor birtokba vettük az új tanulmányi épület ötödik emeletén a számunkra kijelölt (akkor és még sokáig véglegesnek gondolt) helyiségeket. A tanszék – az eredeti terveknek megfelelően – két előadótermet, egy kisebb szemináriumi helyiséget, hét tanári szobát, nagyméretű (később részekre tagolt) szertártermet, adminisztrátori irodát és egy fotó-labort kaptunk. Később mindez kiegészült a tetőtérben épült csillagvizsgálóval, az ötödik emeleten térelválasztással kialakított kisplanetáriummal, az épület alagsorában egy geomorfológiai laborral és 1972-ben az akkor elkészült körépületben egy nagy előadóteremmel.

A tanszék a folyamatos beszerzések révén az 1970-es évek közepén már rendelkezett mindazon audio-vizuális eszközökkel, műszerekkel, amelyek az ásvány- és kőzet-tan, a csillagászati földrajz, a természeti földrajz és a térképtan oktatásához szükségesek. A legnagyobb, tanteremméretű helyiségben alakítottuk ki a tanszéki könyv- és folyóirattárat, majd a szertár mellett a térkép- és diattárat. A falitérképek mellett az 1980-as évek végéig kevés oktató és katonai térképpel rendelkezünk, de a rendszerváltozáskor – Csendes László térképész alezredesnek köszönhetően – a katonai térképgyűjteményünk négy-ötezer darabra növekedett. Térképtárunkban megtalálható volt az első és második katonai felmérés hazánk mai területéről készült szelvényeinek fénykép-másolata is. A diattárban a hazai és külföldi felvételeinket őriztük, nyolc-tízezer darabot. Az ásvány-, kőzet- és fosszília-gyűjteményünk elhelyezésére tíz kiállító- és tárolószekrényt csináltattunk és azokat a tanszéki folyosón helyeztük el. A gyűjteményt Kriván Pál geológus- és Géczi Barnabás őslénytan-professzor ajándékai alapozták meg, és – folyamatos saját gyűjtéseink mellett – barátaink, Mátyás Ernő egyetemi docens, Juhász András főgeológus és mások is jelentősen gyarapították.

Az informatikai és számítástechnikai eszközök beszerzésével és folyamatos korszerűsítésével alapvetően megváltoztak az oktatás és a tudományos alkotómunka feltételei.

A tantárgyfelosztásban és egyéb feladatkijelölésben az optimális hatékonyság elérésére törekedtünk. A tanszéken a csillagászati földrajz, az általános természeti földrajz, a geológiai alapismeretek, az ásvány- és kőzet-tan, a vetület- és térképtan, az általános és ágazatai gazdasági földrajz (ezen belül a népesség és településföldrajz), a kontinensek regionális földrajza, Magyarország természet- és gazdaságföldrajza és a földrajztanítás módszertana képezte a kötelező tananyagot. Az elméleti órákhoz gyakorlati (szemináriumi) foglalkozások kapcsolódtak, ezek arányait a minisztériumi irányelveknek megfelelően, többször kellett változtatnunk. A világrészek természet-

és gazdaságföldrajzát egy stúdium keretében tanítottuk, s ez hasznosnak bizonyult a komplex földrajzi szemlélet formálásában. A tanszéken egyetemes tudásanyagot közvetítettünk, természetesen nem olyan terjedelemben és mélységben, mint az univerzitások.

Az 1970-es egységes főiskolai kerettanterv nagyobb mozgásteret biztosított számunkra, kimunkálásában a tanszék is közreműködött, és később is alkotó módon kapcsolódtunk be a tantervi (földrajzi szak-) bizottság munkájába. Az 1970-es években a kétszer is átdolgozott tanterv és program a tananyagcsökkentés és az integráció szellemében készült, így azt időtávolságból is helyes intézkedésnek mondhatjuk. A minisztérium, illetve az egyetemi-főiskolai szakbizottság felkérésére a tanszéken dolgoztuk ki az 1984-ben életbe lépő reform tanterv alapját, melyet 1982-ben a *Földrajztanítás* c. folyóiratban publikáltunk. S ebben már a kötelező stúdiumok mellett a választható tantárgyak is megjelentek (pl. Magyarország történeti földrajza, Falu- és megyeföldrajz, a Földrajztudomány és -oktatás hazai története stb.). A földrajztanárképzés tantervi anyaga továbbra is az egymásra épülés elvét követte.

Az 1970-es években a tananyagcsökkentés a tankönyvek és jegyzetek újraírását, továbbá segédkönyvek (példatárak, ábragyűjtemények, speciálkollégiumi vezérfonalak) megjelentetését is maga után vonta. A tanszéken szerkesztettük az 1979-ben, majd 1988-ban átdolgozott és bővített formában megjelent *Magyarország földrajza* c. főiskolai tankönyvet, 1984-ben a *Budapest és a megyék földrajza*, 1990-ben az *Általános gazdaságföldrajz* és a *Magyarország történeti földrajza* c. főiskolai, részben az egyetemen is használt tankönyveket. A tanszéken szerkesztett, a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent egységes főiskolai tankönyvek írásába egyetemi oktatókat, pl. Abonyiné Palotás Jolánt, Borsy Zoltánt, Mészáros Rezsőt, Süli-Zakar Istvánt és Tóth Józsefet is felkértük. Említést érdemel az is, hogy a tanszéken írtuk-szerkesztettük a megyei monográfiát, benne a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék természetföldrajzával és a megye társadalom- és gazdaságföldrajzának részletes leírásával. Egy rövidebb, tanári segédkönyvnek szánt megyeföldrajzot is összeállítottunk és a Megyei Pedagógus Továbbképző Intézet megbízásából kétkötetes megyei földrajzi olvasókönyvet szerkesztettünk, és megyéről készült régi térképek gyűjteményét is megjelentettük.

1989-től megszűnt az egységes főiskolai tankönyvellátás, később az intézeti műhelyből csak Kormány Gyula *Földrajztanítás* c. tankönyve került ki, melyet a társfőiskolákon ma is használnak.

1989-ben, amikor a főiskolai autonómia részlegesen megvalósult, önálló – az egyetemi földrajztanárképzéshez hasonló – tantervet állítottunk össze. A tanterv modernizálásában a nyugati tantervi struktúrák bizonyos elemeinek átvétele mellett megőriztük a magyar felsőoktatási tradíciókat, a tananyagban a nemzeti jelleget. Bevezettük a számítástechnikai és földrajzi információs rendszerek oktatását és Magyarország történeti földrajzát is. Az 1989-es tantervünket többször módosítottuk, 2007-ben a bolognai kétszintű képzési rendszerre való áttéréskor teljes egészében meg kellett változtatnunk. A tanszéki profilváltás – az idegenforgalmi szakemberképzés indítása – egy másik tanterv kimunkálását és többszöri módosítását tette szükségessé.

Ide kívánczó téma a tanárképzés szerves részét alkotó földrajzi terepgyakorlatok és tanulmányutak ismertetése. A terepgyakorlati munkák célja az elméleti ismeretanyag gyakorlati alkalmazása, az önálló jellegű hallgatói munka: a megfigyelés, adatgyűjtés, -feldolgozás és értékelő tevékenység. A természetföldrajzi és térképészeti terepgyakorlatokat az 1960/70-es években Miskolc-Tapolcán és Telkibányán, később a Mátrában (Parádon), a Bükk északi részén, Nagyvisnyón és a Zempléni-hegység több pontján rendeztük. 1973-ig (az előírások szerint) tizenkét-napos, később hatnapos terepgyakorlatokat tartottunk.

A tanulmányutak az általános iskolai földrajztanárképzés folyamatában rendkívül jelentős oktatási-nevelési formák. A komplex és tematikus jellegű tanulmányutakon arra törekedtünk, hogy a hallgatók átfogó valóságismeretet nyerjenek a hazai nagytájokról és a határon túl élő magyarság földrajzi környezetéről. A harmadéveseknek leggyakrabban a Felvidékre és Erdélybe rendeztünk tanulmányutakat, igénybe véve külföldi kollégáink – így pl. Erdélyben Jánosi Csaba geológus, Faragó József néprajztudós, Tövisi József egyetemi tanár és Vofkori László főiskolai tanár – szakmai segítségét is. A tanterv a negyedéves hallgatóknak nem ír elő tanulmányutakat. Az 1970-es évek közepétől a tanszék a végzős hallgatóknak minden évben szervez fakultatív (önköltséges) külföldi tanulmányutakat. Kezdetben (részben külkapcsolataink révén) a szomszédos országokba, majd amikor a lehetőségek megengedték, Nyugat-, Észak- és Dél-Európába, olykor Kis-Ázsia és Észak-Afrika területére is kiterjedően hirdettünk négy-hathetes tanulmányutakat. A hallgatók (és régebben végzett tanítványok) nyári külföldi tanulmányútjait több évtizeden át Hanusz Árpád szervezte és vezette. Hallgatóink és oktatóink legkiemelkedőbb tanulmányútja 1989-ben Kanadában és az Egyesült Államokban volt. A négyhetes tanulmányutat, amely átfogó képet nyújtott az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig, a Soros-alapítvány támogatta. Amerikai tanulmányutunkat Gööz Lajos szervezte és vezette (néhány amerikai geográfus professzor közreműködésével).

A külföldi tanulmányutakon az UNESCO által deklarált nevelési programot, a népek közötti megértésre nevelés célkitűzéseit igyekeztünk megvalósítani. A terepbemjárásokon a Kárpát-medence kultúrtájait és településeit a magyarság és az együtt élő népek közös alkotásaként, nemzedékek egymásra rétegződő munkájaként jellemeztük, kiemelve szomszédaink mindazon értékeit és emberi tulajdonságait, amelyek a népek közötti közeledést, a megbékélést segíthetik.

A hazai tanulmányutak a természeti és a kulturális örökség, a magyar tehetség és alkotóerő megismertetésével a hallgatók identitásának, nemzeti büszkeségének erősítését is szolgálták.

A tanszéken folyó oktató-nevelő munkához szervesen kapcsolódik a földrajz szakos tanárjelöltek gyakorlati felkészítése főiskolánk két gyakorlóiskolájában. A tantárgypedagógia (szakmódszertan) tanítását a tanszék szakmetodikusa végzi, elméleti és gyakorlati foglalkozásokon. A tanszéki alapozást követően a hallgatók a gyakorlóiskolában hospitálnak, a szakvezető tanár bemutató- (minta-) tanításain vesznek részt, majd az előírt órakeretben gyakorolják a tanári munkát. A szakvezető tanárok részére továbbképző foglalkozásokat, hazai és külföldi tanulmányutakat szerveztünk, tovább-

bá ösztönöztük őket a kísérletező, tantárgypedagógiai kutatómunkára és az eredmények publikálására. Szakvezető tanáraink, Ádám Imréné, Csendes Józsefné, Dániel Péter, Dudics Györgyné, Hajdú Lajos, Hanusz Árpádné, Komáromi István, Kozma Zsuzsa, Mecz Andrásné, Nagy Sándorné, Nádorvári Béla és Vikárné Egri Olga kiváló helytállással, rengeteg energiát igénylő, modellértékű tevékenységükkel elindították hallgatóinkat a pedagógus mesterségbeli tudás megszerzéséhez vezető úton.

A gyakorlóiskolai tanárok közül többen országosan ismert oktatásfejlesztő tevékenységet folytattak. Pl. Hajdú Lajos tantárgypedagógiai kísérletező-fejlesztő munkásságával a mai interaktív táblák és módszerek kialakításának előfutára volt, földrajz-módszertani tanulmányokat, tanári segédkönyveket és tankönyveket írt, munkafüzeteket és feladatlapokat szerkesztett, majd e témakörben elért tudományos eredményeit egyetemi doktori disszertációban foglalta össze. Komáromi István, a gyakorló általános iskola és gimnázium igazgatója PhD fokozatot szerzett, kiváló tankönyveket, az iskolai tanulmányi kirándulások módszertanával foglalkozó tanulmányokat, tanári segédkönyveket írt, és címzetes docensként az intézet oktatómunkájában is aktívan részt vesz. A tanszéken folyó módszertani oktatás és a gyakorlati felkészítés irányítása 2004-ig Kormány Gyula, egy rövidebb periódusban Balogh Béla András nevével kapcsolódik össze. 2004-től Sütő László látja el ezeket a feladatokat.

A tanszéki műhelymunkához hozzátartozik a diákköri tevékenység is. 1968-ban alapítottuk a Mendöl Tibor Tudományos Diákkört, mely azóta is folyamatosan működik, tagjai jelentős sikereket értek el az országos diákköri konferenciákon és a különböző pályázatokon. 1972-től egy évtizeden át karszt- és barlangkutató, az 1980-as évek elején csillagászati szakkör is működött (tagjai távcsöves bemutatásokat és előadásokat tartottak az általános és középiskolai diákok számára (egyes években a látogatók száma elérte az 1600-at).

A tanár- és idegenforgalmi szakemberképzés mellett alaptevékenységünk másik területe a tudományos kutatómunka. Az 1960/70-es években a minisztériumi irányelvek és a főiskolai tanács határozatainak megfelelően a tanszékek a tantárgypedagógiai kutatásokat helyezték előtérbe. Tanszékünk a földrajz-pedagógiai kutatómunkát és a régiókutatást (a Nyírség, a Felső-Tisza-vidék és tágabb környezete komplex tájföldrajzi vizsgálatát) hosszú távú programként indította el az 1970-es évek elején, amikor már megteremtődtek a személyi és a tárgyi feltételek. A szakmódszertani kutatómunkával az általános iskolai földrajzoktatás (és ezzel összekapcsolódóan a tanárképző tevékenységünk) fejlesztéséhez kívántunk hozzájárulni. A módszertani kutatást Balogh Béla András és Kormány Gyula, egy rövidebb időszakban Boros László is eredményesen végezte.

A tanszék a kezdetektől fogva arra törekedett, hogy tájkutató munkánkkal (a terület- és településfejlesztés tudományos alapjainak feltárásával) hozzájáruljunk a megye társadalmi-gazdasági felemelkedéséhez. A tanszéki kollektíva öt évtized alatt hatalmas mennyiségű tudományos ismeretanyagot tárt fel megyénkről és tágabb környezetünkről. Kutatási eredményeinket a hazai és külföldi konferenciákon ismertettük, továbbá a szakfolyóiratokban, 1973 és 1987 között a *Főiskolai Tudományos Közlemények* „Földrajz” c. füzet sorozatában, majd 1994-től kezdődően az *Észak- és Kelet-Magyaror-*

szerzői Földrajzi Évkönyv-sorozatunk tíz kötetében, tanulmánygyűjteményekben, a külső megrendelésre írt táj- és településmonográfiákban publikáltuk. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye tájairól, népesség-, település- és agrárföldrajzi témaköréből az elmúlt másfél évtizedben Kormány Gyula és Kókai Sándor publikált a legtöbbet.

Kazincbarcikáról – a debreceni kollégáink bevonásával – földrajzi monográfiát, Tállyáról, Rátkáról és Szerencsről településmonográfiát, a Zempléni-hegységről, a Tokaj-hegyalji borvidékről, hazánk első történeti tájáról, a magyarországi Hernád-völgyről gyűjteményes köteteket szerkesztettünk. S ezekben Boros László, Dobány Zoltán, Hanusz Árpád, Göőz Lajos és Kókai Sándor írásai rendre megtalálhatók. Az abaúji és zempléni tájak kutatását Gál Andrással, a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium igazgatójával, intézetünk c. docensével közösen szervezzük, és tájföldrajzi konferenciákat rendezünk, immár több mint egy évtizede. Eddig tizenkét kötetben adtuk közre régiókn és a Kárpát-medence tájföldrajzával foglalkozó tanulmányokat. Kutató és tudományszervező közös munkánk kiemelkedő eredménye *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*, melynek megírásában negyven szerző vett részt, köztük élő-nalbeli geográfusok, geológusok, botanikusok és egyéb szaktudósok.

A Nyírség és Szatmár-Beregi-síkság társadalmi-gazdasági elmaradottságának, periféria-jellegének történelmi gyökereit vizsgálva, eljutottunk a történeti földrajzi kutatáshoz, melynek térbeli keretét kiterjesztettük a Kárpát-medence teljes területére, időhatárait pedig a honfoglalás korától 1920-ig. E témakör tudományos vizsgálata képezi az intézet harmadik kutatási programját. Művelésében többen részt veszünk, Boros László, Dobány Zoltán és Kókai Sándor mellett külső munkatársakkal, régészekkel, gazdaságtörténészekkel és etnográfusokkal is együttműködünk. Boros László a szőlő- és borgazdaság történeti földrajzát, Dobány Zoltán a Bodroghköz, a Taktaköz, a Hernád-völgy, a Csereháti-dombvidék és a Sajó-Bódva köze 18–19. századi hisztogeográfiáját dolgozta fel, sok tanulmányt és hat önálló kötetet publikálva. Kókai Sándor először az alföldi makrorégió 19. századi vonzaskörzeteit és -központjait, majd a Marosköz régi földrajzát dolgozta fel és megkezdte a Bánság 18–20. századi történeti földrajzának feltárását. Számtalan, e témával foglalkozó tanulmányai mellett megírta a Bánság földrajza c. monográfiáját. Ilyen irányú munkásságának eredményeként a közelmúltban megalakult MTA Történeti Földrajzi Albizottság elnöki feladatait is ellátja. A nyíregyházi történeti földrajzi műhely a magyar honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából 1995-től 2004-ig nemzetközi konferencia-sorozatot rendezett a Kárpát-medence és az egyes régiók (Felvidék, Alföld, Erdély, Dunántúl és a Kisalföld, Kárpátalja, Délvidék stb.) történeti földrajza témaköréből és az elhangzott előadások anyagát megjelentette. Az 1980-as évektől kezdődően megjelent – geográfus szerzőktől származó – 32 történeti földrajzi tárgyú könyv 75%-a, a 8327 oldalnyi összterjedelem 75,8%-a a nyíregyházi kutatóhely alkotó és tudományszervező tevékenységéhez kapcsolódik.

Az intézet egyik, manapság meghatározó kutatási programja a falusi turizmus fejlesztésével foglalkozik. A téma vezetője, Hanusz Árpád egyetemi tanár, a turizmológia művelője, évtizedek óta foglalkozik a hazai, elsősorban a Nyírség, a Felső-Tisza-vidék, a Zempléni-hegység és a Kárpátalja-régió idegenforgalmának földrajzi alapjaival, közgazdasági és infrastrukturális feltételeivel. Kutatócsoportja (B. Pristyák

Erika, Kókai Sándor, Sütő László és Szepesi János) a helyzetelemzéseken kívül az észak-alföldi kistájak (vagy egyes települések) idegenforgalmi fejlesztési tervét is ki-munkálta. Hanusz Árpád 2005-től a turizmus elméleti és gyakorlati szakembereinek közreműködésével konferenciákat rendez és az előadások anyagát megjelenteti, eddig nyolc kötetet, összesen 1342 oldal terjedelemben.²

A kutatómunka a tudományos fokozatszerzést is megalapozta: az oktatók kezdetben egyetemi doktori, később kandidátusi, ill. PhD fokozatot szereztek, többen habilitáltak és MTA doktori minősítésre is sor került. 2000-ben a tanszéki kollektíva 83%-a rendelkezett tudományos fokozattal. S ezzel együtt a tanszék oktatói beépültek a magyar tudományos közéletbe, az akadémiai és tudományos társaságok vezető testületeibe, az egyetemi doktori és habilitációs bizottságokba.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy félévszázados tevékenységünk leg-főbb eredményének a tanárképző munkánkat tartjuk, mely az utóbbi másfél évtizedben kiegészült az idegenforgalmi szakemberképzéssel. Az 1968-tól 2005-ig megjele-nő főiskolai évkönyvek adatösszesítése szerint a tanszéken több mint 3000 hallgató szerzett általános iskolai földrajztanári oklevelet. A végzős tanárok 2/3-a nappali, 1/3-a levelező tagozaton folytatta tanulmányait.

Tanítványaink döntő hányada a legszebb és egyben a legnehezebb feladatot, az általános iskolai tanári munkát vállalta.

A tanszéken végzett földrajztanárok közül – különösen az 1970/80-as években – sokan továbbtanultak az egyetemeken, majd doktori, kandidátusi és PhD fokozatot is szereztek. Többen gimnáziumi tanár, igazgató, szaktanácsadó és egyéb oktatási-gazgatási-művelődési szerepkört is ellátnak. Tanítványaink között találunk egyetemi és főiskolai oktatókat, tanszékvezetőket, múzeumigazgatókat, továbbá minisztériumi osztályvezetőt, tv- és rádióriportert, világljáró operátor-, rendező és forgatókönyvíró, kis- és nagyvállalkozót is.

* * *

A továbbiakban a tanszék, illetve intézet egyéb tevékenységeit és kisugárzó hatását ismertetem, felsorolásszerűen, részletezés nélkül.

Az illetékes hatóságokkal együttműködve, az 1970/1980-as években felvállaltuk a megyében működő földrajztanárok szakmai-módszertani továbbképzését, előadá-sokkal, tanfolyamokkal, hazai és külföldi tanulmányutak szervezésével.

Az 1980-as évek végén egyhetes tanfolyamot tartottunk Ungváron a kárpátaljai magyar földrajztanárok részére.

A Zürichi Magyar Történelmi Egyesülettel együttműködve nemzetközi történeti földrajzi konferenciát rendeztünk *Gyepűk, várak és egyéb honvédelmi létesítmények a Kár-pát-medencében* címmel.

² A tanszék oktatói az utóbbi négy évtized alatt száznál több szakmai könyv írásában-szerkesztésében vettek részt. Tudományos munkásságukról részletesen tájékozódhatunk GÁL ANDRÁS (szerk.): A Zempléni-hegység tudomá-nyos feltárási és gazdaságfejlesztői. Nyíregyháza – Szerencs, 2012. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Föld-rajztudományi Intézete, 82–89., 132–166., 238–255., továbbá MARIK SÁNDOR: A lefényképezett gondolat. Nyíregyháza, 2011. Ardele, 73–77.

1981-ben a Nemzetközi Földrajzi Unió Iparföldrajzi Rendszerek Komissziója tanszékünkön tartotta tudományos konferenciáját (ahol két előadással szerepeltünk).

1987-ben a „Brit-magyar földrajzi szeminárium” megrendezésére is a tanszéken került sor.

Az elmúlt két évtizedben a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület felkérésére a Felvidéken, Erdélyben és a Vajdaságban a tantár-továbbképző tanfolyamokon histogeográfiai előadásokat tartottunk.

Hasonló feladatokat vállaltunk el a Bolyai Nyári Akadémia rendezvényein, Nagybányán, Déván és más erdélyi városokban.

1975-ben létrehoztuk a Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztályát. Nemzeti tudományos társaságunk helyi tagozatával a földrajztanárok összefogását és folyamatos továbbképzését, a geotudományok új eredményeinek megismertetését és szaktudományunk népszerűsítését kívántuk szolgálni. Rendezvény-sorozatunk, a *Nyírségi Földrajzi Napok* keretében 25 év alatt 366 előadás hangzott el, becslések szerint 12–15 000 hallgató előtt. Jelenleg a 30. ilyen rendezvényre készülünk. Tisztelettel kell megemlékeznünk Marosi Sándor akadémikusról, a Magyar Földrajzi Társaság elnökéről, aki hosszú időn át aktívan segítette munkánkat tanácsaival és szerepvállalásaival. Mészáros Rezső akadémikus, rektor-professzor és munkatársai, Abonyiné Palotás Jolán, Becsei József és Krajkó Gyula az 1980-as évek elejétől az 1990-es évek közepéig minden évben egy kiskonferencia vagy szimpózium keretében társadalomföldrajzi előadásokat tartottak, nemcsak Nyíregyházán, a megye kisközpontjaiban is.

2003-ban a Magyar Földrajzi Társaság Nyíregyházán tartotta 127. közgyűlését és az 56. vándorgyűlését, ahol több előadással és terepbejárás-vezetéssel szerepeltünk.

Tanszékünk oktatói más intézményekben is tanítottak, pl. a Mezőgazdasági Főiskolán repülés meteorológiát és gazdasági földrajtot, 1994-től 2000-ig a miskolci Nagy Lajos Király Magánegyetem földrajz-ökológiai tanszékén és 1994-től 1997-ig a beregszászi Kárpátaljai Magyar Főiskolán általános és regionális földrajtot. A beregszászi intézet főiskolánk kihelyezett tagozataként kezdte meg működését, így a tanszékalapítás feladatait, a tantervet és programot, az oktatás-szervezést és részben a tárgyi feltételek megteremtését magunkra vállaltuk. A beregszászi tanszékszervező-oktatásfejlesztő munkánkat kiemelkedő módon támogatta Papp-Váry Árpád, a Cartographia akkori igazgatója falitérképek, atlaszok és könyvek adományozásával.

* * *

Befejezőként szeretnék köszönetet mondani a debreceni, a szegedi és a pécsi egyetem professzorainak, a kutatóintézetek vezetőinek és munkatársainak, akik tanácsaikkal, feladatvállalásukkal segítették a földrajztanárképző munkánkat, a kutatóműhelyünk alkotó és tudományszervező tevékenységét.

Kívánom, hogy főiskolánk Turizmus és Földrajztudományi Intézete jelenlegi lendületét, energiáját megtartva és növelve, a folytonosságot és a mindenkor szükséges változtatásokat vállalva, a jövőben is sikeresen szolgálja a magyar oktatásügyet, népünk szellemi gazdagodását, nemzetstratégiai céljaink megvalósítását.

KEMÉNY GÁBOR

A „tárgyias” Krúdy

1. Krúdy-könyvének utolsó, összefoglaló fejezetét ezzel a mondattal kezdte Bori Imre: „Krúdy Gyula munkásságának utolsó tíz esztendeje a tárgyiaság jegyében alakult”.¹ Magam is úgy gondolom, hogy 1921, a „lángoló stílus” lezárulta után Krúdy stílusát a lehigadás, klasszicizálódás, mértéktartás, visszafogottság jellemzi.² Ennek az új stílusnak az első markáns megnyilvánulása a *Hét Bagoly* (1922), főként annak leíró részei. Az 1922-es év ettől függetlenül is különösen termékeny esztendeje volt Krúdy pályájának. Ebben az évben jelent meg az *Al-Petőfi*, az *N. N.*, az *Őszi versenyek* és a *Pesti nórabló* is. Ha volt Krúdynak „nagy évtizede”,³ akkor 1922-t bízvást nevezhetjük az ő „nagy évének”.

Az író utolsó alkotói korszakát általában 1922-től 1933-ig számítja a szakirodalom. Erre az időszakra a higgadtabb, tárgyiasabb stílusirány előtérbe kerülése jellemző.⁴ Pethő József ezt a hosszú, tizenegy éves korszakot két szakaszra osztja, határvonalként az 1930-as évet jelölve meg.⁵ A periodizációnak ezzel a finomításával egyet lehet érteni, mivel valóban érezhető a különbség a „margitszigeti” és az „óbudai” életszakasz termése között.

A tárgyiaság kapcsán felvethető, hogyan viszonyul az időződő Krúdy stílusa ahhoz a stílusfejlődési tendenciához, amelyet Szabó Zoltán stílustörténeti monográfiája „tárgyias-intellektuális stílus”-nak nevez.⁶ Ennek Babits, Nagy Lajos és Füst Milán, később pedig József Attila, Illyés Gyula, Németh László és Szabó Lőrinc voltak a főbb képviselői. Az intellektualitás fogalmát Szabó Zoltán úgy értelmezi, hogy „az író a tárgyiasságokkal kifejezett tények közötti összefüggések magyarázatára, gondolati általánosításra, törvényszerűségek felvetésére törekszik olyanszerűen, mint a maga területén a tudós és még inkább a filozófus”.⁷ Ebben az értelemben Krúdy nem sorolható az irányzat képviselői közé, bár vannak közös formai sajátosságaik, például a dísztelenség, a jelzők számarányának csökkenése.⁸

¹ BORI IMRE: Krúdy Gyula. Újvidék, 1978. Forum Könyvkiadó, 251.

² KEMÉNY GÁBOR: A stílus születése és halála. Állandóság és változás Krúdy prózájában. In: Valóság és varázslat. Tanulmányok századunk magyar prózairodalmáról Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulójára. Szerk. KABDEBŐ LŐRÁNT. Budapest, 1979. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, 120.

³ BORI IMRE: Krúdy Gyula „nagy évtizede”. In: Fridolin és testvérei. Tanulmányok. Újvidék, 1976, Forum Könyvkiadó, 66–334.

⁴ PETHŐ JÓZSEF: Állandóság és változás. Krúdy utolsó alkotói korszakának stílusáról. Magyar Nyelvőr, 2007. 65.

⁵ Uo., 67.

⁶ SZABÓ ZOLTÁN: A magyar szépirodalmi stílus történetének fő irányai. Budapest, 1998. Corvina, 219–234.

⁷ Uo., 223.

⁸ Uo., 230.

2. Krúdy „tárgyiasságának” bemutatására a *Hét Bagoly* első fejezetének (A tél kezdete) első két bekezdését választottam. Elsőként a szövegrészlet **tér- és időviszonyaival** foglalkozom, majd **mondatszerkesztését, szófaji arányait és képtelítettségét** vizsgálom. Az összefoglalásban azt a kérdést vetem fel, hogy mindezek alapján minősíthetjük-e Krúdyt tárgyiasság stílusú szerzőnek.

A *Hét Bagoly* bevezetésének **eseménytere** rendkívül zárt⁹, csupán a pesti belvárosnak egykor városfallal övezett déli részére terjed ki. Mindössze egy ízben, a „Buda felől járó hideg szél” említésekor tekintünk túl egy pillanatra ezen a zárt körön. De azon belül nagy részletességgel tárulnak elének ennek a kisvilágnak a tárgyi rekvizitumai, a házak, utcák, boltok, piacok, templomok. Ezeket a térbeli elemeket az alább következő szövegrészletben KISKAPITÁLIS betűvel emeltem ki. A többi – **[keretes]** és **félkövér** – kiemelés magyarázatát a későbbiekben, az időviszonyok tárgyalásakor adom meg:

A HÉT BAGOLY visszhangos udvarán elfelejtette a **[Liszniai úr]** hagyatékából való vén kakas, hogy valamikor a **hajnalt** is jelentette, a VADEMBERHEZ CÍMZETT SARKI SZATÓCSBOLT ajtaja már huzamosabb idő óta csengett, a KÉPÍRÓ ÉS A BÁSTYA UTCÁKBAN a korán kelő polgárcsaládoknál kávé és tej illata váltotta fel az **éj** fülledt álomszagát, az ódon házakban a **[pénteki]** kenyérdagasztást befejezték a BELVÁROSI hölgyek, és megállottak az emeleti ablak mögött, a csipkefüggönyt félrevonták, hogy egy másodpercig elnézegessék az első havazást, amely a BUDA FELŐL járó hideg szélről hajtva keringett, örvénylett, inkább feljebb látszott szálldosni, mint alant, mintha félne még a hópehely az ismeretlen PESTŐL...

Márton püspök napja volt pontosan, mikor az első hóval megérkezett a hideg is a BELVÁROSBA, a szomszédasszonyok, még amúgy fésületlenül és azokban a csodálatosan örökkétartó vörösbarna barchent ruhákba öltözve, amelyeket a harminc esztendőn felüli tisztességes asszonyok szeretnek **reggelenként** viselni: elmondogatták egymásnak, hogy már az **éjszaka** érezték a változást, **éjfél tájban** felébredtek, mert fáztak; valamint elmondogatták azt is, hogy a **[Bucsánszky-féle Almoskönyvben]** hiába keresték álmuk magyarázatát, midőn felébredtek: „csak a lutrisoknak jó ez a könyv”. És a DUNA-PARTI PIACRA menő cselédeknek, jól megtermett szakácsnéknak, örökké szeplős pesztonkáknak az emlékezőtehetségükre volt bízva, hogy hordóskáposztát a VADEMBERTŐL ne felejtssenek hozni, miután az első hó napján minden becsületes keresztény háznál káposztaszagnak kell lenni, midőn a BELVÁROSI TEMPLOM tornyában megszólalnak a harangok, **delet** jelentve – nyugodalmas, étvágyas, vidám **delet** –, midőn a férfiak érzelmes várakozással kötik fel asztalkendőjüket vérmes nyakuk alá a tyúklevés elé, a gyermekek boldog zibongással, mint hazatérő kis vidám szellemek, kopognak a csigalépcsőn az iskolából jövet, az asszonyok még nem hallják a harangszóban a **délutáni** kék temetés hangjait (ahová okvetlenül elmenni kívánnak), csak a rottyogó káposzta mondanivalóira figyelnek a konyhán.¹⁰

⁹ FÜLÖP LÁSZLÓ: Közéletések Krúdyhoz. Budapest, 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 343. [FÜLÖP LÁSZLÓ, 1986.]

¹⁰ <http://mek.oszk.hu/09000/09048/09048.htm#1>

A regény címét is adó *Hét Bagoly* egy diákkvartétlynak volt a neve a Képiró utca 7. szám alatt. A többi helyszín is pontosan azonosítható, kivéve a Vademberhez címzett sarki szatócsboltot.¹¹ Nem zárható azonban ki, hogy ez a bolt az egykor a Károly körút és a Dob utca sarkán [!] működő, a Vademberhez („Zum wilden Mann”) címzett vegyeskereskedéssel azonos.¹² Itt jegyzem meg, hogy a *Régi szélkakasok között* (1909) elején egy tabáni kocsmá viseli a Vadember nevet.¹³ Ez az említett kézikönyv szerint csupán az író fantáziájának terméke volt.¹⁴

Ebben a szövegrészletben feltűnően sok helynevet találunk, de a regényt általában is jellemzi a sok személy- és helynév használata, a „szinte mámoros névhalmozás”.¹⁵ Az I. fejezet 989 szavából a nevek 119 szót tesznek ki, vagyis a szavak 12,03%-a név. Ez példátlanul nagy arány, amely feltehetőleg annak tulajdonítható, hogy az író a nevek halmozásával kívánja pontosan behatárolni a regénykezdet terét, már ezzel is eleget téve a tárgyiasság követelményének.¹⁶

3. A regénykezdet időpontját a szöveg egyfelől explicit módon megadja, másfelől – Krúdyra mélyen jellemző módon – bizonytalanságban is hagyja az olvasót. A keretbe tett szavakból világosan kiderül, hogy Márton püspök napján, azaz november 11-én vagyunk, és ez a nap ebben az évben péntekre esett („az ódon házakban a pénteki kenyérdagasztást befejezték a belvárosi hölgyek”). Támpont lehet még, hogy nyomban az első mondatban a Lisznai úr (Lisznai Damó Kálmán költő) hagyatékából való vén kakasról esik szó. Lisznai 1863. február 12-én halt meg, vagyis ebben az évben, esetleg a következőben, 1864-ben kezdődik a regény. Az öröknaptár szerint november 11-e 1864-ben esett péntekre,¹⁷ ez tehát rendben van, vagy legalábbis rendben levőnek látszik. A Bucsánszky-féle *Álmoskönyv*¹⁸ is jól beleillik ebbe a képbe, ez ugyanis legalább az 1860-as évek közepéig használatban volt. Mindaz, amit a régi Belváros házairól, utcáiról olvashatunk, szintén összhangban van (abban lenne) az 1860-as évekbeli időponttal. A fejezet további része például a Sebestyén teret is említi, amely a nagy városrendezés, a Belváros egy részének lebontása során megszűnt. A

¹¹ BÓLCICS MÁRTA – CSORDÁS LAJOS: Budapesti Krúdy-kalauz. Budapest, 2002. Helikon, 280. [BÓLCICS–CSORDÁS, 2002.]

¹² http://mierzsebetvarosunk.blog.hu/2014/08/18/252_multidezo_a_vadember. Erre a lehetőségre Pethő József hívta fel a figyelmemet.

¹³ Krúdy Gyula: *Régi szélkakasok között*. In: Valakit elvisz az ördög és más kisregények. Debrecen, 1956. Alföldi Magvető, 30.

¹⁴ BÓLCICS–CSORDÁS, 2002. 279.

¹⁵ TVERDOTA GYÖRGY: Az udvarlás könyve. Krúdy Gyula: *Hét Bagoly*. In: Születésnap kalandok. A Krúdy Gyula születésének 135. évfordulója alkalmából rendezett konferencia szerkesztett előadásai. Szerk. FRÁTER ZOILTÁN – GINTLI TIBOR. Budapest, 2014. [Magyar Irodalomtörténeti Társaság], 230. [TVERDOTA GYÖRGY, 2014.]

¹⁶ Krúdy névadásáról vö. KOVALOVSKY MIKLÓS: Krúdy Gyula és a nevek. In: Pais-émlékkönyv. Nyelvészeti tanulmányok. Szerk. BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND. Budapest, 1956. Akadémiai Kiadó, 526–533.; J. SOLTÉSZ KATALIN: Krúdy Gyula névadása. Magyar Nyelvőr, 1989. 452–464.; GINTLI TIBOR: „Valaki van, aki nincs”. Személyiségbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben. Budapest, 2005. Akadémiai Kiadó, 26–36.; PETHŐ JÓZSEF: Krúdy-tanulmányok. Budapest, 2005. Tinta Könyvkiadó, 103–126.

¹⁷ www.naptarak.com/naptarak_havi_orok.html

¹⁸ Legújabb egyiptomi álmos könyv. Pesten, 1855. Nyomatja és kiadja BUCSÁNSZKY ALAJOS. (Első kiadása: Újonnan meg-igazított ’s bővített egyiptomi álmoskönyv. Az 1231-dik kiadás szerint, melyben az álmok jelentését [!] kívül számok is találhatnának, hogy azokkal a Lotteriában kiki szerentsét próbálhasson. Budán, 1831. Nyomtatott Landerer Anna betűivel.)

Hét Bagoly ház ebben az időben Szendrey Ignácnak, Petőfi apósának a tulajdonában volt, Szendrey Júlia és férje, Horváth Árpád is lakott benne.¹⁹ Valami olyan érzésünk támadhat, mintha „a megállított idő”²⁰ közegébe kerültünk volna.

Nem sokkal később azonban módosítanunk kell ezt a datálást, hiszen a fejezet vége felé ez a mondat ötlük szemünkbe: „Az Egyetem utcai nyomda sötét kapuja előtt reggeltől estig kis kocsikra pakolják a következő 189*-es év kalendáriumait”. Tehát valamikor a 19. század utolsó éveiben járhatunk; hogy pontosan melyik évben, azt a régi regényírók modorában kitett csillag elfedi. De mi tudjuk, hogy Márton napja 1898-ban esett péntekre. Ez volt az az év, amelyben Krúdy véglegesen budapesti lakos lett, rendszeresen publikált az Egyetértésben és más lapokban (az év folyamán 92 elbeszélése jelent meg²¹), eljegyezte későbbi első feleségét, az író nő „Satanellát”, egyszóval megkezdte beilleszkedését a társadalomba (amely beilleszkedés egyébként teljesen soha nem sikerült neki).²²

Azt, hogy a *Hét Bagoly* a századvégén játszódik, a regény számtalan későbbi helye is igazolja. A regény utolsó fejezetében Szomjas Guszti és Józsiás beszélgetésében öt oldalon nem kevesebbszer, mint nyolcszor hangzik el a *századvég, múlt század, új század* stb. kifejezés. Az öreg gavallér búcsúbeszédének hétszeri hivatkozása után az immár magányosan ballagó fiatal író ezt fűzi hozzá a hallottakhoz: „– Ez volna a *jövő század szélé?* – kérdezte magában Józsiás az öreg úr iménti szavain merengve” (én emeltem ki, K. G.). A közelgő századforduló ebben a kontextusban jelképes fontosságra tesz szert: az elmúló réginek és az azt elsöprő újnak a szimbólumává válik. Jogosan nevezhette tehát Fülöp László a *Hét Bagolyt* „a századvég regényének”,²³ melyben egy reális (elsődleges) és egy fiktív (másodlagos) regényidő rétegződik egymásra.²⁴ A cselekmény tényleges ideje, tegyük fel, 1898, de ebbe végig belejátszik Szomjas úr ifjúságának, a koronázás (1867) körüli éveknak a világa. Azt, hogy az irodalmi terveket dédelgető öregúr valamikor a harminc évvel azelőtti világban (is) él, frappánsan jelzi a következő, Szomjas Guszti és egy pepitanadrágos járókelő között a Hét Bagoly kapuja előtt folyó párbeszéd: „– Mikoriban én utoljára itt laktam, tisztességes házmestert tartottak a házban. – Régen volt az. – A koronázás évében – felelt méltatlankodva az öreg úr. – *Csak éppen tegnap, a koronázáskor*” (én emeltem ki, K. G.).

Van valami sajátos időrend a kiválasztott szövegrészleten, az első két bekezdésen belül is. Erre a napszakok félkövér kiemelésével hívtam fel a figyelmet. A belvárosi kisvilág alapideje, a cselekmény kezdetének napszaka a (kora) reggel. De ehhez képest mozgunk (és mozognak a regénykezdő életkép szereplői) visszafelé is, előre is. Szóba kerül a hajnalt jelző kakas, az asszonyok éjszakai álma, éjfél körüli felébredése, illetőleg a déli harangszó, sőt a délutáni temetés is, amelyre okvetlenül el kívánnak menni.

¹⁹ BÖLCICS–CSORDÁS, 2002. 109.

²⁰ SÖTÉR ISTVÁN: Krúdy és a megállított idő. In: Valóság és varázslat. Tanulmányok századunk magyar prózairodalmáról Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulójára. Szerk. KABDEBŐ LÓRÁNT. Budapest, 1979. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, 93–100.

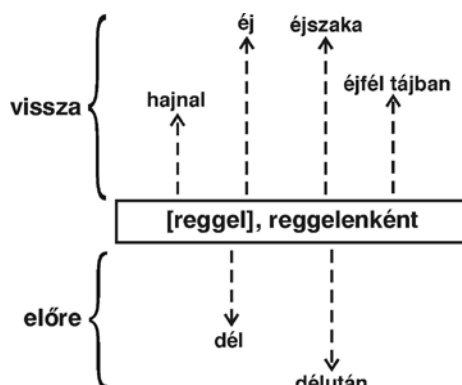
²¹ GEDÉNYI MIHÁLY: Krúdy Gyula. Bibliográfia (1892–1976). Budapest, 1978. Petőfi Irodalmi Múzeum, 49–51.

²² Krúdy első budapesti éveiről vö. KATONA BÉLA: Krúdy Gyula pályakezdése. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 163–178.

²³ FÜLÖP LÁSZLÓ, 1986. 330–355.

²⁴ Uo., 200.

A kevesebb mint egy napon belüli ide-oda mozgás ábrával is szemléltethető:

1. ábra. A napszakok váltakozása a reggelhez mint alapidőhöz képest

Ez az időbeli mozgás az itt nem idézett és részletesebben nem elemzett részben is folytatódik: dél, délután, estefelé. Az I. fejezet egy nap időkeretébe foglalva ábrázolja ennek a rezervátumszerű mikrovilágnak, a regény egyik fő helyszínének az életmódját.

4. A továbbiakban a kiválasztott szövegrészlet **mondatszerkezetét** vesszük szemügyre, elsősorban abból a szempontból, hogyan aránylik ez a mondatszerkezet a Krúdytól megszokotthoz, mutat-e valami összefüggést a szöveg – feltételezett – tárgyas jellegével.

Az elemzett részlet két bekezdésből, ezen belül három mondatból áll. A mondategységek (tagmondatok) határát szimpla virgulával (|), a mondatok végét kettős virgulával (| |) jelölöm. A közbeszúrt mellékmondat végét, amely után ugyanaz a főmondat folytatódik, kettős kereszt (#) jelzi. A tagmondatokat mondatonként újra-kezdve számoztam be; a főmondatok sorszámát kerek, a mellékmondatokét szögletes zárójelbe tettem:

(1) A Hét Bagoly visszhangos udvarán elfelejtette a Lisznyai úr hagyatékából való vén kakas, | [2] hogy valamikor a hajnalt is jelentette, | (3) a Vademberhez címzett sarki szatócsbolt ajtaja már huzamosabb idő óta csengett, | (4) a Képiró és a Bástya utcákban a korán kelő polgárcsaládoknál kávé és tej illata váltotta fel az éj füledt álomszagát, | (5) az ódon házakban a pénteki kenyérdagasztást befejezték a belvárosi hölgyek, | (6) és megállottak az emeleti ablak mögött, | (7) a csipkefüggönyt félrevonták, | [8] hogy egy másodpercig elnézegessék az első havazást, | [9] amely a Buda felől járó hideg szélről hajtva keringett, örvénylett, | [10] inkább feljebb látszott szálldosni, mint alant, | [11] mintha félne még a hópohely az ismeretlen Pesttől... | |

(1) Márton püspök napja volt pontosan, | [2] mikor az első hóval megérkezett a hideg is a Belvárosba, | (3) a szomszédasszonyok, még amúgy fésületlenül és azokban a csodálatosan örökkéartó vörösbarna barchent ruhákba öltözve, | [4] amelyeket a harminc esztendőn felüli tisztességes asszonyok szeretnek reggelenként viselni: # (3) elmondogatták egymásnak, | [5] hogy már az éjszaka érezték a változást, | [6] éjfél

tájban felébredtek, | [7] mert fáztak; | (8) valamint elmondogatták azt is, | [9] hogy a Bucsánszky-féle *Álmoskönyv*-ben hiába keresték álmuk magyarázatát, | [10] midőn felébredtek: | (11) „csak a lutrisoknak jó ez a könyv”. || (1) És a Duna-parti piacra menő cselédeknek, jól megtermett szakácsnéknak, örökké szeplős pesztonkáknak az emlékezőtehetségükre volt bízva, | [2] hogy hordóskáposztát a Vadembertől ne felejtseken hozni, | [3] miután az első hó napján minden becsületes keresztény háznál káposztaszagnak kell lenni, | [4] midőn a belvárosi templom tornyában megszólalnak a harangok, delet jelentve – nyugodalmas, étvágyas, vidám delet –, | [5] midőn a férfiak érzelmes várakozással kötik fel asztalkendőjüket vérmes nyakuk alá a tyúklevés elé, | [6] a gyermekek boldog zsigongással, | [7] mint hazatérő kis vidám szellemek, # [6] kopognak a csigalépcsőn az iskolából jövet, | [8] az asszonyok még nem hallják a harangszóban a délutáni kék temetés hangjait | [9] (ahová okvetlenül elmenni kívánnak), | [10] csak a rotyogó káposzta mondanivalóira figyelnek a konyhán. ||

Azt, hogy Krúdy mondatszerkesztésére inkább a mellérendelés, mint az alárendelés jellemző, már első monográfusa, Perkátai László leszögezte: „[A Krúdy-mondat] Mellérendelésekkel és azok mellérendeléseivel terhes”.²⁵ Ezt a véleményt Herczeg Gyula tanulmánya is megerősítette. Eszerint Krúdy mellérendelő stílusa szervesen kapcsolódik az impresszionizmushoz, következetesen törekszik a mellérendelésre, tudatosan kerüli az alárendelő szerkezeteket, ennél fogva azok háttérbe szorulnak a mellérendelt mondatok mögött.²⁶ Ez véleményem szerint erős túlzás: ha máshonnan nem, a fenti szövegrészlet elemzéséből is láthatjuk, hogy Krúdy egyáltalán nem kerül az alárendelést, hanem jó érzékkel alkalmazza minden olyan helyzetben, amikor mondanivalója és a közlés jellege azt megkívánja.

Az idézett szövegrészlet három mondata együttesen 32 mondategységet tartalmaz. Ezek közül csak 10 tekinthető főmondatnak, a többi 22 ezeknek, illetve egymásnak alárendelt mellékmondat. Összehasonlításként emlékeztetnék az „impresszionista” Krúdy-részlet mondatszerkezetére. Ott éppen fordított volt az arány: 15 főmondatra 8 mellékmondat jutott.²⁷ Ez a különbség talán összefügg az előbbinek impresszionista, az utóbbinak tárgyias jellegével. Az impresszionista panoráma-mondatban a mellérendelés dominált, a *Hét Bagoly* bevezető mondataiban az alárendelő szerkesztésmód kerül túlsúlyba. Az *Úti napló*-ban kétszeres vagy annál többszörös alárendelés nem is fordult elő, a mostani szöveg harmadik mondatában kilenclépcsős alárendelő szerkezet is van. Csábító lenne ezt a tárgyias stílus „intellektuális” jellegével magyarázni, de a tetszetős szimmetria akár a véletlen műve is lehet. Nagyobb korpuszon kellene megvizsgálni, hogy a tárgyias stílus és az alárendelés között ugyanolyan kapcsolat tételezhető-e fel, mint az impresszionizmus és a mellérendelés között.

²⁵ PERKÁTAI LÁSZLÓ: Krúdy Gyula [1938]. In: Perkátai László összegyűjtött írásai. 2. Tanulmányok, cikkek, kritikák. Szeged, 2002. Bába Kiadó, 57.

²⁶ HERCZEG GYULA: Mondatszerkezetek Krúdy stílusában. Magyar Nyelvőr, 1951. 332, 420, 421, 424.

²⁷ Vö. KEMÉNY GÁBOR: Az „impresszionista” Krúdy. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2014. 32. [KEMÉNY GÁBOR, 2014.]

5. A következő szövegsajátosság, amelyet megvizsgáltam, a három fő szófaj, a **főnév, a melléknév és az ige aránya** volt. Mint ismeretes, ezek az arányok közvetlenül befolyásolják a szöveg jellegét, például statikus vagy dinamikus, dekoratív vagy tárgyas voltát. A szófajok kijelölésében ugyanazt az eljárást követtem, mint korábbi cikkeimben: a tulajdonneveket főnévnek minősítettem, az átmeneti szófajú szavakat (a főnévi, melléknévi és határozói igenevet) figyelmen kívül hagytam, de azokat a melléknévi igeneveket, amelyeknek nem volt tárgyi vagy határozói bővítményük, melléknévként jelöltem meg, mert ezek úton vannak a melléknévvé válás felé, sőt részben már annak is tekinthetők. A szófaji minősítést a szó után tett karakterek jelzik: a § főnevet, a & melléknévet, a □ ige-t jelent. Itt jelöltem meg a nyelvi képeket is, mégpedig @ jellel (ezekről a következő pontban lesz szó).

A Hét& Bagoly§ visszhangos& udvarán§ elfelejtette□ a Lisznyai§ úr§ hagyatékából§ való vén& kakas,§ hogy valamikor a hajnalt§ is jelentette,□ a Vademberhez§ címzett sarki& szatócsbolt§ ajtaja§ már huzamosabb& idő§ óta csengett,□ a Képíró§ és a Bátya§ utcákban§ a korán kelő polgárcsaládoknál§ kávé§ és tej§ illata§ váltotta fel□ az éj§ füledt& @ álomszagát,§ az ódon& házakban§ a pénteki& kenyérdagasztást§ befejezték□ a belvárosi& hölgyek,§ és megállottak□ az emeleti& ablak§ mögött, a csipkefüggönyt§ félrevonták,□ hogy egy másodpercig§ elnézegessék□ az első& havazást,§ amely a Buda§ felől járó hideg& szélről§ hajtván keringett,□ örvénylett,□ inkább feljebb látszott□ szálldosni, mint alant, @ mintha félne□ még a hópehely§ az ismeretlen& Pesttől...§

Márton§ püspök§ napja§ volt□ pontosan, mikor az első& hóval§ megérkezett□ a hideg& is a Belvárosba,§ a szomszédasszonyok,§ még amúgy fészületlenül& és azokban a csodálatosan& örökkétartó vörösbarna& barchent& ruhákba§ öltözve, amelyeket a harminc& esztendő§ felüli tisztességes& asszonyok§ szeretnek□ reggelként viselni: elmondogatták□ egymásnak, hogy már az éjszaka érezték□ a változást,§ éjfél§ tájban felébredtek,□ mert fáztak;□ valamint elmondogatták□ azt is, hogy a Bucsánszky-féle& Álmoskönyvben§ hiába keresték□ álmuk§ magyarázatát,§ midőn felébredtek:□ „csak a lutrisoknak§ jó& ez a könyv”.§ És a Duna-parti& piacra§ menő cselédeknek,§ jól megtermett szakácsnéknak,§ örökké szeplős& pesztonkákknak§ az emlékezőtehetségükre§ volt□ bízva, hogy hordóskáposztát§ a Vadembertől§ ne felejtse□ hozni, miután az első& hó§ napján§ minden becsületes& keresztény& háznál§ káposztaszagnak§ kell□ lenni, midőn a belvárosi& templom§ tornyában§ megszólalnak□ a harangok,§ delet§ jelentve – nyugodalmas,& étvágyas,& vidám& delet –,§ midőn a férfiak§ érzelmes& várakozással§ kötik fel□ asztalkendőjüket§ vérmes& nyakuk§ alá a tyúklevés§ elé, a gyermekek§ boldog& zibongással,§ @ mint hazatérő& kis& vidám& szellemek,§ kopognak□ a csigalépcsőn§ az iskolából§ jövet, az asszonyok§ még nem hallják□ a harangszóban§ a délutáni& kék& temetés§ hangjait§ (ahová okvetlenül elmenni kívánnak□), csak a rotyogó& káposzta§ @ mondanivalóira§ figyelnek□ a konyhán.§

A szövegrészlet főnévből 80-at, melléknévből 41-et, igéből 31-et tartalmaz. Ezeknek aránya a következő: Mn/Fn: 0,51, Fn/Ige: 2,58, Mn/Ige: 1,32.

Hasonlítsuk össze ezeket az adatokat a korábban impresszionista stílusúnak minősített szövegrészlet, az *Úti napló* című tárca adataival:

	Melléknév/Főnév	Főnév/Ige	Melléknév/Ige
Úti napló	0,40	3,75	1,50
Hét Bagoly	0,51	2,58	1,32

Az igék arányának nagyobb volta miatt a *Hét Bagoly* kezdete valamivel dinamikusabb, mozgalmasabb, mint az *Úti napló* első mondata. De látnunk kell, hogy a főnevek száma itt is több mint két és félszerese az igékének, és ez a szöveget alapjában véve majdnem olyan statikussá teszi, mint amilyen a hét évvel korábbi tárca kezdete volt. Ha a szófaji előfordulások számát a szövegrészlet egészének 278-as szószámához viszonyítjuk, még inkább kidomborodik a főnevek és melléknévek túlsúlya az igékhez képest: Fn: 28,77%, Mn: 14,74%, együttesen 43,51%, ezzel szemben az igék aránya az összes szópéldánynak mindössze 11,15%-a. Ez majdnem négyszeres többletet mutat a statikus elem javára a dinamikussal szemben. Ez feltehetőleg a közlésforma (a leírás) jellegéből fakad. A tárgyias leírás alig valamivel mozgalmasabb, mint az impresszionista leírás.

6. A nyelvi képek száma a *Hét Bagoly* bevezetésében feltűnően alacsony, legalábbis az impresszionista szöveg képtelítettségéhez képest. A 32 tagmondatnyi szövegben csupán 4 képet találunk: két metaforát és két hasonlatot. Ezek a következők: az éj fülledt *álomszaga*, a rotyogó káposzta *mondanivalói* (metaforák), *mintha félne még a hópehely az ismeretlen Pesttől...*, a gyermekek [...] *mint hazatérő kis vidám szellemek, kopognak a csigalépcsőn az iskolából jövet* (hasonlatok). A káposzta *mondanivalói* egyúttal megszemélyesítés is. Nem minősítettem képnek a *kék temetés* szó szerkezetet. Ezt első könyvemben álszinesztéziás jelzős szerkezetként tárgyaltam²⁸, pedig lektorom, T. Lovas Rózsa felhívta rá a figyelmemet, hogy a korabeli szokások szerint a kisgyermekek temetésén nem fekete, hanem kék dekorációt alkalmaztak, vagyis a *kék temetés* nem nyelvi kép, hanem egy szomorú esemény tárgyyszerű megjelölése. Ezt a véleményét erősíti, hogy a közvetlen előzményben gyermekekről van szó. Annak idején nem hallgattam lektorom tanácsára, csak most fogadom meg azt, egyszersmind a finom stílusérzékű kutató emlékének is adózva.

Az átlagos és az ebből adódó százalékos képtelítettség egyaránt messze elmarad az *Úti napló*-ban megfigyelttől:

	Átlagos képtelítettség: kép/mondategység	Százalékos képtelítettség: kép/mondategység%
Úti napló	0,60	60,86%
Hét Bagoly	0,12	12,50%

²⁸ KEMÉNY GÁBOR: Krúdy képalakítása. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, 10.

Az impresszionista stílusú tárca első mondatában a tagmondatok 60,86%-a tartalmaz nyelvi képet. Ugyanez az arány a regény bevezetésében 12,50%. Ez a különbség igazolni látszik azt a szakirodalmi megfigyelést, hogy Krúdy utolsó (vagy utolsó előtti?) alkotói korszakában megcsappan a képszerű stílusesszók száma. Például a teljes (explicit) metaforák száma így változik 1913 és 1929 között: *A vörös postakocsi*: 62, *Napraforgó*: 193, *Asszonyok díja*: 93, *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*: 140, *Boldogult úrfikoromban*: 26.²⁹ A *Hét Bagoly* csökkenő képtelítettsége már a *Boldogult úrfikoromban* puritánsága felé mutat.

7. Összegezésként nézzünk szembe azzal a kérdéssel, minősíthető-e Krúdy stílusa tárgyasnak a *Hét Bagoly* I. fejezetéből vett szövegrészlet elemzése alapján.

A statisztikai adatok erre nézve nem teljesen megnyugtatók. Mint láthattuk, a Mn/Fn és a Mn/Ige arány nem különbözik szignifikánsan a tárgyas és az impresszionista szöveg között. Más szövegsajátosságok sem mutatnak értékelhető eltérést. A szótagban mért szóhossz (szótagok száma/szavak száma) a *Hét Bagoly*-ban 2,37, az *Úti napló*-ban 2,45; a szóban mért tagmondathossz (szavak száma/mondatösszegek száma) szintén elég közel áll egymáshoz: 8,14, illetve 8,39. Ezzel szemben markáns eltérés mutatkozott a mellérendelt és az alárendelt tagmondatok arányában, a Fn/Ige hányadosban és a nyelvi képek sűrűségében. Ezt az ellentmondást csak jóval nagyobb méretű korpuszok kvantitatív feldolgozásával lehet feloldani. Vagy azzal sem.

Tegyük hozzá, hogy a *Hét Bagoly*-nak vannak olyan részei, amelyek nem a tárgyas, hanem inkább a romantikus-impresszionista-retorizált beszédmódhoz állnak közel. Ilyen például az Udvarlás Könyve (Józsiás „értekezése” a női hajról) vagy Józsiás naplójegyzetei Áldáska iránti szerelmének fellobbanásáról. Ezek voltaképpen „könyvek a könyvben” vagy „szövegek a szövegben”.³⁰ Vagyis a regény stílusára **egészében** nem illik rá a *tárgyas* jelző.

Ennek következtében cikkem címében éppen úgy idézőjelbe kellett tennem a *tárgyas* szót, mint korábban a *szeccszíós* vagy az *impresszionista* jelzőt.³¹ Krúdy, úgy látszik, megmarad annak, aminek korábban is láttam: különféle stílusfejlődési tendenciák ve gyítőjének, szintetizálójának. Ez azonban nem csökkenti, inkább növeli az értékét a szememben.

²⁹ KEMÉNY GÁBOR: *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula stílusáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*. Budapest, 1993. Balassi Kiadó, 88.

³⁰ TVERDOTA GYÖRGY, 2014. 229.

³¹ Vö. KEMÉNY GÁBOR: A „szeccszíós” Krúdy. In: *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó, 164–173.; KEMÉNY GÁBOR, 2014.

KULCSÁR ATTILA

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye modern templomai

Az építészet a kor térben kifejezett akarata. Ha ezt a Mies van der Rohe által deklarált szlogent tovább pontosítjuk, a mindenkori társadalomé.¹ Mivel alkotásai maradványok, a házak túlélnek építetöket és megrendelőket egyaránt. Állagukat csak az idő, a természeti és az emberi katasztrófák, a háborúk rongálják vagy semmisítik meg. A templom több ezer éves funkciót tölt be. Az ember és a túlvilág kapcsolatát, a földi és az égi világot kívánja összekötni. Ez a szakrális viszony az egyiptomi templomoktól a zsidók jeruzsálemi templomán át a keresztény egyházak katedrálisain keresztül ezernyi formát hozott létre, sokféle kánont szolgált ki.

Az egyház és az állam szétválását az egyházak jobban megsínylelték, az egyházi tulajdonok magánosítása, majd az államosítása pedig gazdasági alapjaikat rendítette meg. Mindezekhez járult a modern élet szabadossága, az egyéni önmegvalósítás programja, a szekularizáció. A társadalom mindennapi életéből a vallás és az egyház kiszorul. A statisztikák szerint hazánkban az elvilágiasodás Budapesten a legnagyobb mértékű. A vallásosság a falvakban valamint az idősebbek és az iskolázottabbak körében magasabb. A helyzet a kárpótlások után alapvetően nem változott.

Az egyházak a nemzeti tudat ápolói, a népek identitásának őrzői voltak a történelem folyamán. Amelyik nemzet hátrányban érzi magát, az templomokat épít, hogy előnybe kerüljön és megmaradjon, mégis „ha az Úr nem építi a házat hiába dolgoznak annak építői.”² A szekularizáció híveinek elégük van a templomokból. De akinek a megmaradás és a túlélés fontos, vagy csak a megbocsátás eszközének tartja a vallást és szentélyeit, az épít, prédikál, miséz, ígét hirdet, tanúságot tesz. Lengyelországban a lakosság 51%-a hetente jár templomba, ez a szám Romániában 26%, Magyarországon 9% – egy 2007-es statisztika szerint.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is jól reprezentálja a változásokat. Nyíregyházán, a megyeszékhelyen 1980 óta 12 új templom épült. A rendszerváltás előtt csak visszapótlásokról lehetett szó – esetleg oktatási céllal –, mint a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tankápolnája. Sajátos eset, ami a Múzeumfaluban történt: múzeumi tárgyként, fényképek alapján építették újra Kisdobrony elpusztult templomát, mert mégis csak megengedhetetlen, hogy egy minden házában múltidéző falunak nincs egyetlen temploma sem.

¹ WALTER GROPIUS: *Apolló a demokráciában*. Budapest. 1981. Corvina Kiadó.

² LÓRINCZ ZOLTÁN: „Ne hagyjátok a templomot”. Budapest, 2000. Kálvin János Kiadó, 59.

A rendszerváltás előtti időkben a politikai nyomás és az európai kereszténység erodálódásának hatására a vallásgyakorlás visszaszorult. A történelmi egyházak meglévő templomai elegendőnek bizonyultak az egyre fogyó hívek befogadására. Új templomokra legfeljebb a vadonatúj szocialista városokban lehetett volna szükség, de valamennyi egy-egy régi település bázisán épült meg (például Sztálinváros–Dunapentele, Leninváros–Tiszaszederkény), és az anyatelepülés régi templomai ellátták az öregek lelki gondozását.

A háborús károk helyreállítása azonban minden más szempontot megelőzött. Így kaphatott új templomot Rakamaz és Tiszabercel.

RAKAMAZ. Már 1310-ben is említik iratok. 1729-ben, a Josef Schramm által vezetett, betelepített katolikus svábok toronnyal bővítették tovább. 1912–14-ben Pisszer Jánostól kapta a háborúk előtt formáját.³ 1944. november 1-jén azonban felrobbantották. Állami segítséggel 1951–1960 között épült újjá Zsanda János tervei szerint, szocreál stílusban. Centrális belső tere négy oszlopon áll, hatalmas bejárati üvegfallal előtt a Népstadion lépcsőházát idéző előre gyártott árnyékoló rácsok állnak. A katolikus építési kánont nem alkalmazza: magas, tagolatlan hasáb tornya mediterrán campanillét idéz, fölötté nyitott baldachin tartja a keresztet, a harangok a torony felső emeletén lagnak.

Rakamaz: római katolikus templom

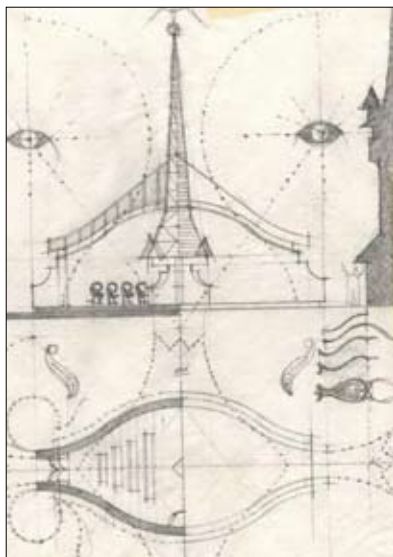
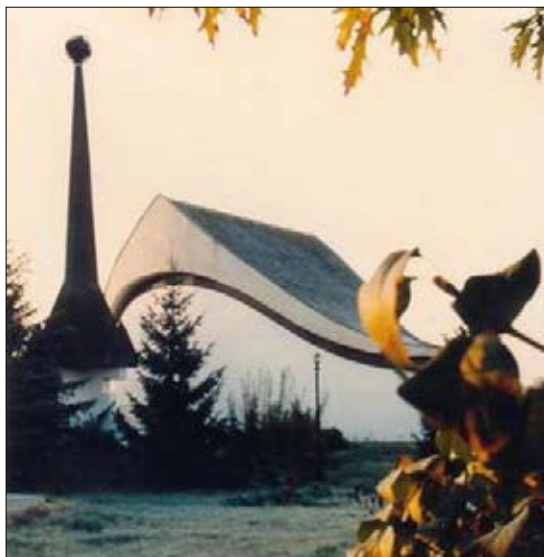
Tiszabercel: református templom

járat feletti háromszögletű ablaknyílás a francia forradalmi építész Bulie-re emlékeztetően szimbolikus és reprezentatív. A torony téglá architektúrája skandináv moderneket idéz.⁴

TISZABERCEL. Református temploma 1948–50 között épült. A szocreál idők terméke, egy nagyvárosba szánt típus, amit egy befolyásos népbiztos ide kommandált, és egy debreceni építész a helyszínre adaptált. Befogadó képessége 450 fő. Kilenec méter magas hajója, és a mellé állított 28 méteres tornya uralja a falu sziluettjét. Tervezője Zsanda János, aki a rakamazi templomot is tervezte. A hasonló szerkesztési elv leolvasható az épületről. A be-

³ Egri Főegyházmegye templomai. AV. Par. Rakamaz, 418.

⁴ BOLYÁN SÁNDOR: Templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Rétköz. 18.

Szamoskér: református templom

SZAMOSKÉR. Megyénk következő templomépítésének politikai megfontolásokon is felül-emelkedő igénye az 1970-es szamosközi árvíz pusztításainak helyreállítása idején jelentkezett Szamoskéren. A község lakóinak 50 éves vágya volt egy templom építése. Évek óta gyűjtötték a hívek adományaiból az építés költségeit, és 1970-re már depóniában álltak a falazatok téglái és a gerendák. A szükség változtatott a helyzeten: az anyagokat felhasználták az árvízi védművekhez és a megroggyant házak helyreállításához. A bajok elmúltával a nem „vallásos” állam is erkölcsi kötelességet érzett az új templom megépítésére.

Az épületet az országos segélycsapatokkal a megyébe érkező két fiatal építész tervezte meg. A templomot 1971-ben már részlegesen használatba vették, 1974-re lett hiánytalanul készen. Bachman Zoltánnak és Kistelegdi Istvánnak ez volt az első egyházi épülete. Az akkori fiatal pécsi építészek ma már a Pécsi Egyetem professzorai, a szakma nagy öregjei. Bachman tanár úr a kora keresztény templomok feltárásával és bemutatásával a szakralitás legautentikusabb kutatója, Kossuth-díjas, Prima Primmissima Díjas.

Szamoskéren az őskeresztények szimbólumához nyúlt. Az alaprajz hal alakú.⁵ A hal neve görögül ichtüsz. Ez egy betűszó volt, az üldözött keresztények egymás közötti jelbeszédében az összetartozás jele, mint ahogy a hal rajza is, a keresztények szimbóluma. Jelentése görögül: Ieszuosz Chrisztosz Theou Üosz Szótér, ami magyarra fordítva: Jézus Krisztus Isten Fia, Megváltó. A kora keresztény jelkép a református templomon, a felekezeten túlmutató gyökereket jelzi. A templom hullámzó alaprajzát a tetőforma is követi. A halforma a templomtér közepére szélesedik ki. Ebbe a kiemelt térbe került a prédikáló hely és az úrasztal, vagyis a református templomok centrális elrendezése valósult meg, mint az első hugenotta templomokban. Ez a liturgikus funkció azonban kettévágja a nagyvonalú tér látványos hullámzását, mely a megvilágítással sem kap szak-

⁵ ALBERT GÁBOR: Haltemplom a Szamos parton. Confessio, 1978. 4. sz. 17.; A templomról fotó: Zsák Zoltán Szabolcs-szatmári Szemle, 1985. 3. sz. borító.

rális kiemelést. A fehér oldalfalak felett végigfutó résszerű ablaksor a tetőt lebegtetni láttatja, de a szószéket helyettesítő pódiumon, az igehirdető kiemeléséhez nem nyújt segítséget, mint ahogy később Makovecz Imre égre tájolt templomterei ez megvalósul. A rusztikus pallóból kivágott biomorf bútorok jól igazodnak a tér görbületeihez, de a szűk térhez talán túlságosan vaskosak. A harangláb a modern fal sziluettel harangot idéz, a ráépített torony pedig felső-Tisza-vidéki sisakot. Az épületről leolvasható Makovecz korai organikus építészetének hatása.

HODÁSZ. A Szent Pál megtérésére felszentelt katolikus templom 1977-ben épült. Tervezője Csaba László, a kor legismertebb templomépítész.⁶ Legvitatottabb műve az 1967-ben épült hollóházi katolikus templom, még a porcelángyár építése miatt elbontott templom visszapótlása. Modern, földig levitt vasbeton tetőidomaival a zsinat utáni, kortárs templomépítészeti első hazai alkotását hozta létre. A vatikáni zsinat liturgiai újításai már érvényben voltak, de ez sem a papság, sem a hívek szemléletébe még nem ívódott bele, viszont az nyilvánvalóvá vált, hogy a szembemisézés a szentély átalakítását igényli. Az építészet viszont, amely minden újra fogékony, már új templomokban gondolkozott, örömmel szakított az évszázados kánonokkal, formákkal, és a katolikus templomok új generációját hozta létre világszerte.

Hodász: római katolikus templom

A közösségi összefogással épült templom nem tudott hangsúlyos településszerkezeti helyet kapni a faluban. Előkertje ad szakrális rávezetést, és elválasztást az azóta jellegtelen épületekkel beépült környezetétől. Oldalhomlokzatai tagolatlanul elfordulnak környezettüktől, az egymásnak dőlő hasábokat résszerű ablaksáv választja el egymástól. A széles üvegfallal nyíló templomtér a szentély felé összeszűkül, ezzel a „barokkos” álperspektív gesztussal tágasabbnak hat. A hossz tengelye mentén emelkedő légtér az oltár lépcsői felett kap világítást, a tetősíkok kubusainak összemetsződéséből adódó nyugati fényből. A szentély hátfala a meredeken emelkedő toronytömeg része, a bevilágító négyezeten a színes üvegbetétek centrumában a fehér fénnel világító kereszt a domináns.

A szentély hátfala teljes magasságában szekkóval díszített. Kákonyi Asztrik szerzetes festő falíképe Krisztust, az apostolokat és az evangélistákat ábrázolja ikonjellegű síkszerűséggel. A felülvilágító ablaktól felfelé erősödő fény szürrealisztikus lebegést ad a képeknek, a földi és az égi világ összekapcsolódásának szinte Andrea Pozzo illúzióját sugallja a templomtérben.

A szentély a vörös mészko padozat fölött álló tömörszerű oltárával és berendezésével ünnepélyes, és nemesen egyszerű. A tabernákulum bronz domborművét Borsos Miklós készítette. Az oldalfalon Németh Aurél kerámia stációképei falba sülyesztett reliefként sorakoznak, talán kissé túlságosan is sűrűn, mint egy mozgókép figurái. A

⁶ CSABA LÁSZLÓ: A hodászi római katolikus templom. Magyar Építőművészet, 1978. 3. sz. 24.

fehér oldalfalak, a tölgyfa padok, valamint a mennyezet deszkaburkolata protestáns templomokra jellemzően puritán és visszafogott. A neves képzőművész alkotótársak bizonyára az Ybl-díjas Csaba László hívására járultak hozzá szellemiségükkel és alkotásaikkal a kis nyírségi falu modern templomának szakralitásához.

NYÍRDERZS. Római katolikus temploma 1984-ben készült, ugyancsak Csaba László tervei alapján, aki hasznosította is a hodászi templomépítés tapasztalatait – a szellemi rokonságot nehéz volna letagadni.⁷ A tervező a perspektivikusan összetartó templomteret – mely a szentély felett kap megvilágítást – továbbfejlesztette, és a furcsa modern tömegekből formált tradicionális keresztházas teret hozott létre. „Azok a templomok, amelyek keresztformára épülnek, azt

Nyírdérzs: római katolikus templom

mutatják, hogy az egyház népének a világban keresztre kell feszítettetnie”⁸ – írta Honorius Augustodunensis *A lélek ékköve* című művének 147. fejezetében. A négyzet felett a transzcendens világra való utalással, a Hodászon kikísérletezett nyugati fénykürttel a szentély kitüntetetten megvilágított.

A templom a keletkezése idején a nem számíthatott a középület státuszra, egy-egy elhalt hívő hagyatéka-

ként örökölt lakótelken épülhetett meg az utcasorban. Eldugott, méltatlan helye mára még disszonánsabb. Csak egy tágas előkert biztosít számára némi emelkedettséget. A keresztutat és a templom képeit Prokop Péter, a kor legnagyobb pap festőművésze készítette.

VAJA. Római katolikus temploma 1988-ban épült Mária, az Egyház Anyja tiszteletére – az 1980-ban összedőlt vályogtemplom visszapótlásra, püspöki és külföldi segélyekből. Egy hegyesszögű utcasarok szabálytalan telkét sikerült hozzá megszerezni. Ez adta a tervező Golda Jánosnak az ötletet, hogy a telek szögfelezőjére szerkesszen egy sarokszervezésű templomot, toronnyal a bejárat felett. A templom három hajós hatású, megemelt fedélszékevel, melyet baldachinszerűen emelt ki, csakúgy, mint az

⁷ A hodászi Szent Pál megtérése római katolikus templomról és a nyírdérzsi római katolikus templomról lásd RÉV ILONA: *Templomépítészetünk ma*. Budapest, 1987. Corvina Kiadó, 66–67.

⁸ MAROSI ERNŐ (összeáll.): *A középkori művészet történetének olvasókönyve*. XI–XV. század. Budapest, 1997. Balassi Kiadó, 27.

Vaja: római katolikus templom

oldalhajók a körítő falak felett. A tetők a túlnyújtott ereszt alatt misztikus ragyogást sugároznak a templomtérbe a fatartók küllőin át.

A harangtorony vázszerkezete nyitott, teleablakos lépcsőház. Erről közelíthetők meg a sarokkarzatok. És ezen át ömlik be a fény a főhajó hosszába is, megvilágítva az oltárképet és a szentélyt. A túlnyúló ereszt pillércsonkokkal és fogópárokkal támasztották ki. Ez kommersz családi házdíszítés volt a nyolcvanas években, de az időtlennek szánt épületen mára divatjamúlt sallang. A látzó fedélszék és az artistikus tartószerkezetek dominálnak, minden az átlós négyezetű sarokszentélyre irányul. Az ablakrácsok és a korlátrácsok a torony ablakain át geometrikus hálókat vetítenek a fehér falakra, ezért túl sok a liturgiát zavaró térbeli élmény – a kevesebb több lenne. A szakrális baldachin legerősebb része az oltárkép, mely világító színeivel segít a transzcendens kapcsolatteremtésben és a hívő önmagába fordulásában egyaránt. Udvardi Erzsébet munkája.

HODÁSZON két görög katolikus templom épült a kilencvenes években, mindkettő a regionalizmus és a tradíciók szellemében fogant. A községnek a 1995-ös népszámláláskor 2256 magyar, 335 magyar cigány és 915 oláh cigány lakója volt. A település azon részén, ahol a templom most áll, 1941-ben – amikor Sója Miklós görög katolikus parókust Dudás püspök odahelyezte –, a „Kolerás

Hodász: Sója Miklós görög katolikus cigánytemplom és közösségi ház

negyed” jelzővel illetett cigánytelep állt. A környezetet a dögkút közelébe össze-vissza épült putrik, leírhatatlan szociális állapotban lévő dzsumbuj jellemezte, melynek lakói magyarul se tudtak rendesen.

Ezt a közösséget formálta a parókus írástudó, vallásos, hívő, vagy legalább civilizált közösséggé, lefordítva számukra az egyház tanításait. Cigány nyelven misézett, lakásokban, ároksparon, provizórikus épületekben. Amikor a kommunista hatalom ezt nem nézte jó szemmel – mert elvonta a fiatalok figyelmét a KISZ-ből –, templomi KISZ szervezetet alapított. A templom VI. Pál pápa támogatásával és sokak összefogásával 1992–95 között épült. A közben nyugdíjba vonult Sója Miklós esperes parókus munkáját Mosolygó Miklós folytatta.⁹

A templom Csanády Gábor fiatal építész tervei szerint épült, diplomamunkája továbbfejlesztésével. A hosszázás hajót négy pillérre támaszkodó fedélszék támasztja alá. A szentély feletti tornyot is is látványos ácsszerkezet hordja, mint egy sátrat a karói. A tornysisak alatti ablaksávon „fenséges” fény áramlik a templomtérbe, melyet a fehér vakolt felületek felerősítenek és a napjárás árnyéka misztikus szögleteket rajzol a szentélyi négyezet fénykútjára.

A bejárat előtér felett kicsiny karzat osztja a teret, mely két kis boltozatos ablakkal deríti a nyugati oldalt. A templom mellé 1997-ben közösségi ház épült, majd egy újabb létesítmény, a Szent Illés Szeretet Otthon. Az összebújó épületegyüttes téri kifejeződése a hit közösségteremtő erejét reprezentálja, egyben az egymást erősítő funkciók a cigányok beilleszkedésének járható útjára utalnak.

A cigánytemplom a helyén állt vályogkápolna koordinátáit idézi, mely mellett a sátoros cigányok elsőáldozó sátrai is elfértek. A sátor vázszerkezete a tető ácsolatában visszaköszön. A torony tetején a túlméretezett kereszt a templom mellett álló régi kőkereszt bádogból megismételt másolata. A vályogtemplomból átmentett harangok és az itt disszonáns csillár a folytonosságot jelenti a templomelőddel.

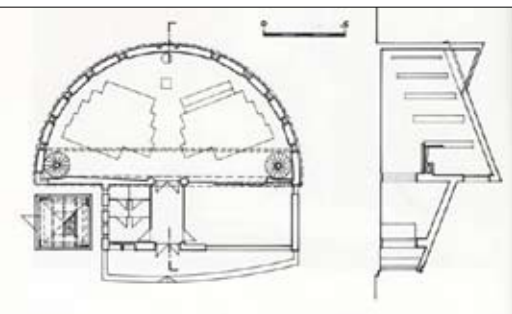
A torony nem hagyományos, mintegy a szentély feletti térbővület. A szakralitás szereti a történelmi anyagokat. A kő és a fa a legelső építőanyagok. Itt is a kőfalazatok illusztrálják a bibliai erős vár ígését, hogy aztán fehér vakolt téglafalak utaljanak a puritán szegénységre is. Az alapokat a lelkes cigányság ásta ki, a falakhoz – a valahol kimaradt gránittömbökhöz – a vállalkozó már ukrán kőfaragókat hozott. Közben elfogyott a kezdeti lelkesedés és pénz, és a szűkösség lett az építés karmestere.

⁹ CSANÁDI GÁBOR: Hodász Két temploma. Régi-új Magyar Építőművészet – Utóirat, 2008. 6. sz. 47.

Hodász: magyar görög katolikus templom

A magyarok 1810-ben épült görög katolikus templomát 1994-ben le kellett bontani, mert életveszélyesnek nyilvánították. A regionalitás és a hagyomány szempontjai motiválták az új épület tömegalakítását és tájolását. A szentély „keletelése” a görögöknél nem lehet kérdés. Még akkor sem, ha ezzel a főbejárat az udvarból nyílik, és a templom hátat fordít a település főterének – de már az elődje is így állt. Ez a regionális adottság. Az új épület centrális, tornyos tömegét környűrűs közlekedő övezi, melynek térbővületei az előtér és az oldalhajók. A bejárat felett nyolcszögletű harangtorony magasodik, és egy nagyobb a szentély felett, benne a kupolával és a pantokrátor képével. Ezzel már a hatodik századi korakeresztény görög tradíciókat folytatja. Ezt a templomot is Csanádi Gábor tervezte, a másik művezetése közben. Az „Örömhír vétele” tiszteletére szentelték fel. Ikonosztázát Janka Gábor festette.

Mátészalka: északi református templom

MÁTÉSZALKÁN az új lakótelepeken három új templom épült. Mindhárom tervezője a város szülötte, Lengyel István. Az Ybl-díjas építész ma már Debrecenben él, de a Tócos kertbe tervezett református temploma és a tervei alapján Hajdúszoboszlón épült görögkatolikus kápolna sikere a vidék első számú egyházi építészévé emelte és felekezeten felül álló bizalmat kapott az aktuális püspököktől modern ihletésű liturgikus terek megalkotására.¹⁰

A templom a kálvinista hagyományt, az igehirdető liturgiát látványosan kiszolgálja. A félköríves templomhajó ülősorai szögelfordulással néznek – mintegy rálapolódva

¹⁰ LENGYEL ISTVÁN: Mátészalka északi lakótelep református templom. Magyar Építőművészet, 1995. 4. sz. 23–24.

– a szószerkekre. Így lehet közvetlen szemkontaktus a lekipásztorral és tökéletes fülkontaktus a prédikáció befogadására. A téri szuggesztió a mennyezetet is a hitvalló helyre irányítja hajlásszögével, és a tető üvegprizmájával az úr asztalára sugározza a fényt. A félnyereg fedélidom a nagy belmagasságú bejárati oldal felett a kórusnak ad helyet, ide a templombelsőből lépcsők vezetnek fel. A karzat olyan, mint a középkori falusi templomokban a fiatalok „kakasülője”. Szerkesztése Basa Péter Dunakeszi Református templomával rokon. A tömeg átmérője mentén a bejárat még szimmetrikus, de a kiszolgáló helyiségek blokkjából a felső-Tisza-vidéki haranglábakat idézően a különálló harangtorony hasábját metszette ki a tervező. A fával burkolt „szoknyája” a földig ér és a harangház is falamellás rácsokon át küldi messze a harangszót. A zömök torony mint egy óriási katonai őrbódé áll, vigyázva az architektúra rendjére a horizontális főpárkány előtt, mely alatt asszimmetrikus nyeregteretől van lefedve a bejárati traktus, íves tornáccal biztosítva fedett előtetőt a híveket kikísérő lekipásztor „áldás-békességes” búcsúkézfogásához.

A templom 1994-ben épült, dicséretes előrelátással. A telken elfért a nagyméretű gyülekezeti ház, melyet 2012-ben avattak fel, és azóta a városrész reformátusai közösségi életének látványos otthona lett. Az épületet a gyülekezet egykori, meghurcolt papjáról nevezték el – nomen est omen – Kincses-háznak. Lengyel István koordinálásával az épületek egymásra erősítenek, és helye lesz az együttesben egy lelipásztori lakásnak is.

Mátészalka, Ráczkert: Szepőlőten fogantatás római katolikus templom

A lakótelep népessége és periférikus jellege új katolikus templom igényét fogalmazta meg. Az épületet 2002-ben szentelték fel. Mint minden utólag kijelölt terület-felhasználás ad hoc jellegű, szervesen illeszkedik környezetébe egy garázssor és egy szervízút közé. Így az építész feladata volt, hogy valamilyen középülethez szükséges előteret, sőt kultikus helyhez méltó rávezetést hozzon létre. Lengyel István két térfallal teremtette meg ezt az emelkedetességet, amikor modern kollonádszerű pillérsorral erősített rá a perspektívára, mely a bejárathoz vezet a térburkolatot. A falak mögött félnyereg tető mellett a parókia bújik meg, karzati feljáróval. A templom modern módon bazilikális. A hosszahajó felett egy méretes acél kiváltás hordozza a bevilágító ablakokat, amelyek felett lőrésablakok egészítik ki az „oldalhajók” sávós ablakain beáramló fényt. Az arcus triumfális felett a szentély kiemelt világítást kap, az apszis és a

főhajó közötti réseken. A sekrestye mellett magasodik – a ferences szerzetesi templomoknál szokásos módon –, a zömök harangtorony, melynek harangháza faburkolatú, zsalus és alacsony hajlású kalappal fedett, mint Lengyel másik mátészalkai templománál. A templom padsora és a szentély berendezése is a huszonegyedik századi építészet jegyeit hordozza, a hátfalon „zászlós” drapériák hirdetik a Biblia üzeneteit. A megújított liturgikus gyakorlat a missa recitata, az utánmondásos mise látványos pódiuma a kortárs szentély is.¹¹

Külső tömege rendkívül művészi. A tölcseres előtér a főhajó tagolt oromfalára vezet, mely torony nélkül is hangsúlyos. Oldalhomlokzatain az ablakok sávós ritmusa felett a bevilágító résablakok bocsátanak be misztikus fény- és árnyék-rombuszokat a belső terekbe. A főhajót a harangtorony zárt hasáb-tömege stabilizálja. A templomkert ma már egy növényekkel benőtt sziget a világi környezetében. Körmenetek tartására sohasem volt alkalmas.

Mátészalka: Könnyező Pócsi Szűzanya görög katolikus templom

A templom a város szélén, a köztemető közelében kapott telket. Ez a periférikus hely alkalmassá teszi halotti misék és megemlékezések tartására.

A terv 2006-ban készült, a templom csak 2014-re lett kész – nagy közösségi összefogás eredményeként. A gyülekezet az építőanyag költségeit adta össze. A kivitelezést a helyi Ipari Szakmunkásképző Intézet vállalta. A falakat mestereik vezetésével gyakorlataik keretében a tanulók építették. A ház így szakaszosan épült, néha éves kihagyásokkal.

Lengyel István harmadik temploma ez szülővárosában. Az építész a görög katolikus bizánci hagyományai mentén az orosz előképekig nyúlt vissza, Pskov és Novgorod templomaihoz.¹² Nagy belmagasságú négyzetes hajója nyolcszögességét csak a sarkaira helyezett ablakok biztosítják. A téglából falazott épület sávós tagolással utal a korakeresztények kiegyenlítő soros kőfalazataira. A szentély és a kiszolgáló terek alacsonyabb tömegei esetlegességet idézve körülállják a központi teret – itt rombuszokká torzuló geometriával –, az előképek karélyos toldásai helyett. Az előtérből vezet fel a lépcső a karzatra és a harangházba, mely végül is mint egy felmagasodó harangfal mögött áll. A centrális tér felett csonkakúp alakú torony ékeskedik nyolcszögű bevilágító

¹¹ VAMOS DOMINIKA: Katolikus modern. Régi-új Magyar Építőművészet – Utóirat, 2008. 5. sz. 31.

¹² BALÁZS MIHÁLY: Keleti és nyugati tradíciók keveredése a kortárs görögkatolikus templomépítészetben. Régi-új Magyar Építőművészet – Utóirat, 2008. 6. sz. 15.

fénycsíkokkal és merevítő pillérekkel. A templomteret négyzetes rácsszerkezet választja el a szentélytől, melyet az ikonosztáz képei szakaszosan is kitölthetnek. A képállvány képeit Küzmös Enikő festette. Lengyel kortárs építészetére jellemzően a felülvilágító terheit egy aláfeszített acéltartó viseli, amelybe ragasztott fából fióktartók ízesülnek. A modern berendezések egyszerre hordozzák a puritán időtlenséget és a kortárs minimalizmust. A templomot falkerítés választja el a világ forgalmától, mely a keleti oldalon zárt kolumbáriumot takar majd – ha a szomszédok hozzájárulnak. A templom minden téri hivatkozása ellenére posztmodern alkotás. Falain és mennyezetén nem gondol a tanokat illusztráló világmodell képi kifejeződéseire.

Fehérgyarmat: görög katolikus templom

FEHÉRGYARMAT. A templomot a görög egyházi építészet legnagyobb mestere, Török Ferenc tanár úr valamint társa és tanítványa Balázs Mihály tervezte, feleségével Somogyi Soma Katalinnal.¹³ Az 1996-ban tervezett épületen látszik az előző opusz, a kazincbarcikai templom hatása, és mindkettőn a középkori keleti templomok tanulmányozása: a centrális szimmetria áthatása a környezetkényszeres asszimmetriákba. 1999-ben szentelték fel a Szentháromság tiszteletére. Itt egy vígasztalan társasház tűzfala mellett kellett egy másik koordinátára szervezett mikrovilágot létrehozni. A magas hengeralakú templomhajóban az átlós tengelyre szerkesztett négyszög jelöli ki a szentély helyét, az ikonosztázt egyik oldalára állítva. A körbe írt négyszög kerületén állnak a nyolcszögletű kupola sarokpontjai. Fatartók emelik fel a tető gúláját, hogy a sík mennyezetén helyet adjon a pantokrátor képének.¹⁴ A henger érintője mentén nyúlik el a tömeg a kiszolgáló helyiségek részére, félnyereg-tetővel fedve. A telek végéből még hiányzik a parókia. A templom a zárt téglaburkolatú hengertest magasan

¹³ A ma temploma. Képek, fények, gondolatok. Budapest, 2007, Magyar Építész Kamara, 8–9.

¹⁴ SOMOGYI KRISZTINA: Balázs Mihály. Görög katolikus templom, Fehérgyarmat 49–58.

fekvő résablakaival erős benyomását kelti, bélietes kapuzata jelzi a templom keletelt tengelyét. A szentélybe tölcéséres falazatú, elrajzoltan kerek bevilágító ablak juttat be misztikus fénycsóvát. A centrális torony faburkolatú, a tetők fémlemez fedésűek – az összkép felidézi a tanulmányozott szuzdali példákat. Az ikonosztáz még nincs kész. Somogyi Soma László jellegzetesen világító foltszerű színei a művész halála miatt már nem is nyerhetik el befejezett formáikat.

Csenger: Urunk színeváltozása görög katolikus templom

jában. Wim Wenders kultuszfilmje volt 1987-ben a *Berlin felett az ég* című opusz. Az égiekkel benne megvalósuló angyali kapcsolat adhatta az ötletet az angyaszárnyakra a templom sarkain, melyek látványosan és jelképesen is megemelik azt. A hajó félkupoláját és a szentély bővületét ragasztott fatartók dongái tartják össze, melyek az ablaksáv felett lebegni látszanak. Az ikonosztáz még nincs kész. A templomok azonban az örökkévalóságnak készülnek, és ebbe a tág időbe beférhet a gyülekezet majdani tehetősebb volta is.

A Hetednapi Adventista egyház káppolnája 2002-ben épült. Tervező: Makovecz Imre. A Hetednapi adventista egyház a reformáció egyik sajátos ága. Magyarországon 1898 óta működik, 1957-ig mint vallásos egyesület, azóta elismert egyház. A bibliát tekintik hitük zsinórmértékének. Az advent szó a nevükben a karácsony előtti várakozásra utal. Ők Krisztus második eljövetelét várják, ami a világ végét is jelente-

CSENGER. A templom 2000-ben épült, Makovecz Imre tervezte. A tervező és tanítványai megvalósult munkásságával a város az organikus építészet ékszerdobozá lett. Makovecz szerint a templomnak olyannak kell lennie, mintha a földből nőne ki, és az égből ereszkedne alá, mert az a rendeltetése hogy az eget és földet összekösse.¹⁵ A görög katolikus templom ennek a koncepciónak a legjobb példája. A templomhajó mint ha egy dombból magasodna fel. Falazott négyezete felett kupola boltozódik, amelyen felülvilágító utal az égiekre. A torony növényi ornamentikára emlékeztet, mint sziklevelekből kibomló virág. Karl Blossfeldt német fotós albuma rügyeit, hajtásait, leveleit formálta át rajzaiban Makovecz Imre építészeti tömegekké, és aztán megjelentek azok a házain is.

Itt a bejárat feletti torony formá-

¹⁵ A Gondviselés, Makovecz és a csengeri temploma. Új Ember, 2002. 19. sz.

Csenger: Hetednapos Adventista Egyház kápolnája és iskolája

né. Magyarországon mintegy 5000 fő vallja magát az egyház tagjának, de a világban 17 millió híve van, Erdélyben hét-nyolc ezer. A csengeri kápolna a Magyarországi Unió Tiszántúli Egyházkerületének reprezentatív épülete. Kissé kiesik a városközpont összefüggő organikus együtteséből. Tömege sajátos, négy ablaktalan sarokpilon között – mint centrális tér – magasodik fel a templomhajó, manzardos siktörésekkel. A bejárat homlokzat és a prédikáló szék hátfala oromfalakkal van visszametszve a tetőidomokból. Ez ad hangsúlyt a főtengelynek. Organikus életfa-ablak és alatta gyökér-utalásos bejáratú üveg hordozza az építész biomorf eszköztárát, és nyílászorkeztéseit. A kápolna az elmúlt évtized alatt tökéletesen beágyazódott növényvel borított előkertjeibe, miközben a négy pilon tetejére telepített bokrok vegetációja halódik – a másfél méteres talajra épülő zöldtetős szerkezete ellenére is. A téglaburkolatú épület különleges kirándulás Makovecz életművében, és elszürkül a görög katolikus templom fenségessége fényében – de ez egy protestáns gyülekezet háza.

FEHÉRGYARMAT. Műemléki református temploma a városközpont ékköve. A hosszan elnyúlt település északi városrészének lakói imaházukat kinőve templomot kívántak építeni. Szalai László plébános és a közösség összefogásából álmuk 2003-ra meg is valósult. A templomtér padso-

Fehérgyarmat: Harmadik évezred temploma

rait halszálkásan szerkesztették a szószékre, amely az úrasztala felett csak csak pódiumon áll. Az egyhajós nyeregtetős teret a középszelemen hidalja át, a közepén karzat nyúlik be a hajóba. Belső tere a középkori templomok színes enteriőreire is rálicitál bátor türkiz és narancs csikosságával. (Belsőépítész Horváth Gyula.) A templom előtere aszimmetrikus. A földszint kiszolgáló helyiségei mellett, a másik oldalon a torony a hagyományos felső-Tisza-vidéki haranglábakat idézi, de „szoknyája” földig ér, és a tőrtorony mellett nincsenek fiatornyok.¹⁶ A műemléki palával fedett csonkakúp tömegét sliccablak karcsúsítja. A bejárat előteret szegmensív boltozattal hidalják át posztmodernes alátámasztással, de a torony előtt az ív abbamarad, mintegy illusztrálva a feliratát. A Harmadik évezred temploma, a második évezred masszív pilonjából induló íven, a jelen támaszán konzolosan átível a következő évezredbe.¹⁷ Építész: Kulcsár Attila.

Tiszaszalka: református templom

TISZASZALKA első temploma a XV. században épült. A katolikus templomból a reformáció idején protestáns lett. Az 1913-ban átépült állapota érte meg az ezredfordulót. A templom a 2001-es árvízi katasztrófában annyira megrongálódott, hogy hajóját le kellett bontani. A károk helyreállítása részeként született újjá 2003-ban. Tervezője Bánlaki Zsolt építész. Megtartotta a százéves tornyot és idézetként a régi templomhajó két sarokszögletét. Az új gyülekezeti tér nem ragadt rá a historikus toronyra, az elbontott boltozatos templom hajó helyén többcélú atrium alakult ki a régi térfalakak idéző kollonád között, melyek fölül acéloszlopokon nyugvó modern ponyvatetőt feszített. Az új templom a szószékre szervezett ülésorokkal tágas csarnok, melyet a

¹⁶ KULCSÁR ATTILA: LXX. Nyíregyháza, 2012, Örökségünk Könyvkiadó Kft, 64–65.

¹⁷ LŐRINCZ ZOLTÁN: Folytonosság vagy elszakadás. Református templomépítészet 1990 után. Régi-új magyar építőművészet – Utóirat, 2008. 5. sz. 24.

régi berendezésekkel bútoroztak be. A háromféle tömeg zavaró kiegészítése a parókia túlformált toldaléka, amely a sokféleséget összekötő oszlopsorral sem lett szerves része az együttesnek. A régi-új templom az orsós térré kiszélesedő házsor szigete, a településszerkezet kitüntetett helyén. Az organikus és a historikus elemek összekapcsolása a modern konstrukcióval nem eléggé szerves, de kiválóan használható rendezvénytér, és a múltat a jelennel összakapcsoló folytonosság dicséretes kísérlete.

A Mario Vargas Llosa Nobel-díjas perui író által találóan látványcivilizációnak aposztrofált fogyasztói társadalmunk számtalan új igény számára emelt korszerű építményeket. Görkorsolyás Disco, Jurassic Park, Éden project, Vulcania. De a legősibb közösségi épülettípusra, a templomra is igény van. A szekularizáció ellenére a különböző felekezetek modern templomokat építenek világszerte – megyénkben is – a jelen és jövő emberének, mert az apokaliptikus próféciaák beteljesülése előtt is véges az emberi lét, de mindig lesznek, akik bíznak a folytatásban.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye legújabb templomai közül a megyeszékhelyen túli települések Istennek szánt házait mutatta be ez a tanulmány. Két kivétellel valamennyit Ybl-díjas építész tervezte, mert az egyházak a földi lét és a mennyei kapcsolat-teremtés oltárai számára Istennek is tetsző igényes épületeket szeretnének emelni a protokoll szerint. A történelmi egyházak a hagyományokat így is őrzik, bár az építészek között nincsenek Michelangelók, Bramantek, de a megrendelők között sincs II. Gyula pápa, se Kálvin János. Az új templomok a kortárs törevésekre rezonálva nyújtanak térbeli keretet a „széles sávú üzeneteknek” a ma embere számára a „világ-mindenség hálón”.

HAMAR PÉTER

Egy művész tévelygése az eszmék országútján

Az emigrációból hazatért Balázs Béla részvétele a világháború után
újrainduló magyar filmgyártásban

*Kommunista hadak útján
Honfoglalni hazatérünk,
Napestére odaérünk.*

Moszkvában íródtak ezek a sorok, és Balázs Béla *Emigrációs karácsonyi ének 1939-ben* című versében olvashatók. A bennük foglalt prófécia 1945 júniusában vált valóra. Arról nem szól a krónika, hogy este szállt-e le az az orosz katonai repülőgép Budapesten, amellyel a szerző a később moszkovitáknak nevezett emigránsok egy csoportjával landolt, ám a hatvan éves költő huszonhat évi távollét után végre magyar földre léphetett, és boldogan, reményekkel telve tekinthetett ifjúsága városára.

Az idézetben említett hadak útja a Csaba királyfi-mítoszt idézi, de a valóság ennél prózaibb képet mutatott. Nem volt itt „csillag-ösvény”, csak véres, sáros hazai föld, s bár a szocialista történetírás valóban új honfoglalásként sulykolta a fejekbe a korabeli eseményeket, csak kevesen éltek meg annak, hogy a szovjet katonák és tankok átmaszíroztak az országon, és a Moszkvából visszatérő magyar kommunisták a Vorosilov vezette Szövetséges Ellenőrző Bizottság hathatós támogatásával átvették a hatalmat.

A szovjet emigrációban élő magyar kommunisták sorsa a történettudomány izgalmas területe. Tudjuk, hogy Sztálin és az NKVD komoly rendet vágott soraikban. Számát sem tudjuk pontosan, hányat végeztek ki közülük, s hányan vesztették életüket a GULÁG-szigetek valamelyikén. Ott szerepelt a névsorban Bauer Ervin orvosbiológus, Balázs Béla testvéröccse is, akit 1938-ban ítélték koholt vádak alapján halálra. Azt írja Sík Endre a memoárjában: „Egyesek úgy vélik, hogy ha valaki végig kihúzta a szovjet emigrációt letartóztatás nélkül, az a megmagyarázhatatlan dolgok közé tartozik. Véletlen dolga az egész. Egyeseknek szerencséjük volt, másoknak – a többségnek – nem.”¹

A tények ismeretében (s hogy a sztálini terror tényei nagyrészt ismertek voltak az emigránsok körében, azt jól érzékelteti például Sinkó Ervin munkája, az *Egy regény re-*

¹ SÍK ENDRE: Vihar a levelet. Második, jav. kiad. Budapest, 1988, Zrínyi Kiadó, 136.

génye is²) vajon minek minősíthetjük az alábbi megjegyzést? Vakságnak? Cinizmusnak? Szerecsenmosdatásnak? Ezt olvashatjuk a világháború utáni első magyar kulturális hetilap, a *Fényszóró* egyik cikkében: „...a forradalom terrorját a legmelegebb szívű emberek voltak kénytelenek mint a végső szükség fegyverét használni a szenvedő jószág védelmére.”³ E sorokat Balázs Béla írta, akit hazajövelete után azonnal megkínáltak a kommunista párt égisze alatt működő Mafirt Rt hetilapjának főszerkesztésével.

Balázs nem győzi hangoztatni ekkoriban írt cikkeiben, beadványaiban, életrajzában, leveleiben elkötelezettségét. Ezt írja például a párt főideológusának, Révai Józsefnek: „...megtettem az utat metafizikus idealistából a dialektikus materializmusig, az elefántcsont-toronyba zárt idealistától a népért élő és haló forradalmár kommunistaig.”⁴

Ám Balázs Béla körül – fennen hangoztatott nézetei ellenére – rövidesen elfogy a levegő. A *Fényszórót* indoklás nélkül megszüntetik 1946 elején, és ezután csak olyan megbízatásokat kap, amelyek tényleges hatalommal nem járnak. Ő lesz ugyan a létrejövő Filmtudományi Intézet igazgatója, de az intézményt a Színművészeti Akadémia szervezeti rendjébe tagolják be, ami azt jelenti, hogy Balázs akár egy takarítót is csak legfőbb riválisának, az ugyancsak moszkovita Hont Ferencnek az engedélyével vehet fel. Az 1948 március közepén Révaihoz írott panaszkodó levelében már nemcsak mellőzésről, hanem egyenesen „üldöztetésről” ír.⁵ Ez persze túlzás, Balázs nem volt üldözött, de kétségtelen, hogy a hatalom képviselői (Rákosival bezáróan) bizalmatlanul tekintettek rá, és kibontakozni inkább csak filmszakmai téren engedték, amennyire engedték. A Filmpolitikai Bizottság például nem választotta be tagjai sorába.

Hogy miért lett kegyvesztett, következképp csalódott, és egyre inkább sértődött ember, az csak érintőlegesen tartozik tárgyunkhoz, a folyamat feldolgozása külön tanulmányt igényel. Mint ahogy az is, miért nem szépirodalmi munkásságát folytatta, ahogy az tervei között szerepelt. Első felesége, az ekkor már Londonban élő Hajós Edit (aki egyébként 1949-től 1956-ig az ÁVH „vendégszeretettét” élvezte) 1946. augusztus 10-én írt levelében szemrehányást is tesz neki ezért: „Tudom, hogy te jobb szeretnél nem foglalkozni tovább filmdolgokkal, de ezt őszintén szólva nem értem. És úgy látszik, nálad is inkább elméleti, mint praktikus ez a kívánság, különben nem kerengenél egész Európában az egyik filmfesztiválról a másikra.”⁶

Ének a búzamezőkről

Európai filmszakmai körökben elméleti munkássága és gyakorlati tevékenysége folytán Balázs Béla jól ismert személyiség, és a háború utáni, előadások megtartására szóló meghívásai azt bizonyítják, hogy tekintélye külföldön számottevőbb volt, mint itthon. Hazai megbízatások szűkében magánakciókba kezd. Dédelgetett terve egy

² Sinkó Ervin: Egy regény regénye. Újvidék – Budapest, 1985, Fórum Könyvkiadó – Magvető Könyvkiadó

³ BALÁZS BÉLA: Lenin 1918-ban. *Fényszóró*, 1945. szeptember 12., 4.

⁴ Balázs Béla levele Révai Józsefnek, 1945. július 30., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Ms 5021/113.

⁵ Balázs Béla levele Révai Józsefnek, 1945. március, MTA, Ms 5021/149.

⁶ Hajós Edit levele Balázs Bélának, 1946. augusztus 10., MTA, Ms 5021/294.

1948 márciusára elkészülő közös Duna-medencei dokumentumfilm a forradalmak száz éves évfordulójára. A Wien Film orosz vezetői támogatják ugyan törekvését, a csehek és lengyelek írásos nyilatkozatot is adnak részvételi szándékukról, de itthon nem veszik komolyan az előkészületeket, és a film nem valósul meg.

1946 decemberében Balázs javaslatot küld a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának „A magyar filmgyártás elindítása – kommunista befolyás alatt”⁷ címmel. Számára a hívás konkrét munkajaánlat formájában mégis az elsorvadó magán-szférából érkezik. A filmgyártást ekkor már a koalíciós pártok vették kezükbe, és a politikai megosztottság szerint négy gyártó cég kezdte meg működését. A magán-vállalkozást egyedül a Szóts Film jelentette, amely állami kölcsönért folyamodott, hogy elkészítse Móra Ferenc regényéből az *Ének a búzamezőkről*-t. Szóts István, a cégtulajdonos-rendező a háború idején már benyújtotta egyszer a forgatókönyvet, de a történet pacifista szelleme miatt visszautasították, 1947 elején viszont zöld utat kapott. Szóts pedig, aki jól ismerte Balázs Béla német nyelvű filmesztétikai könyveit, meghívta az elismert szakembert, legyen a film művészeti tanácsadója.

„Közös munkánk – írja visszaemlékezésében Szóts István – a forgatókönyv elkészítésének utolsó periódusában volt a legintenzívebb. Bár sziporkázó ötletei tőlem sokszor távol álltak és megvalósíthatatlannak tűntek, mégis még ezekkel is rengeteg impulzust adott...”⁸ A memoár facsimilében közölt melléklete Balázs egy kézíratos levele Szóts-höz, amelyben a következő mondatot olvashatjuk: „A forgatókönyvbe még bele kell dolgozni az »időmúlást«.” A filmnyelvet tudatosan értők számára világos, hogy mi ennek a mondatnak a finom jelzésértéke részint magára a filmre, részint Balázs gyakorlati filmtudására vonatkozóan. Az tudniillik, hogy a mozgóképi közeg mindig a jelen idő síkját mutatja, az idődimenziót (a múlt időt, vagy az idő előre haladásának mértékét) pedig képi vagy verbális eszközökkel érzékeltetni kell.

Szóts megemlíti azt is, hogy „sokszor ingerült és heves politikai vitáink is voltak a Tamás utcai, egykori Páger-villa kertjében”,⁹ de ezen aligha csodálkozhatunk, mert a filmszakmai kérdésekben azonos platformon álló két művész világnézeti szempontból különböző nézeteket vallott.

Munkakapcsolatuk jellegéről is szó esik az említett visszaemlékezésben. Balázs „[a] forgatásokon nem vett részt, de később, a vágószobában, a nyersen összeállított filmet többször is megnézte, és tanácsait, véleményét elmondta. De ha nem tudott meggyőzni a helyességükről, sohasem kényszerített azok elfogadására”¹⁰ – írja Szóts. Egyetlen szó sem esik arról, hogy a közös munka során konfrontációra, összeütközésre került volna sor közöttük. A két nagy formátumú, művészileg „azonos súlycsoportba tartozó” személyiség kölcsönösen tisztelte és respektálta egymást.

A történet vége a korra jellemző módon alakult: a bemutatásra kész filmet a végső engedély megszerzése céljából a rendező levetítette – valamikor 1947 nyarának elején – a kom-

⁷ Közli a Filmkultúra, 1988. 2. sz. 32–33.

⁸ SZÓTS ISTVÁN: Életrajzi feljegyzések. In: Szóts István: Szilánkok és gyaluforgácsok, Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 61. [SZÓTS, 1999.]

⁹ Az Elhagyott Javak Kormánybiztosa, Újhelyi Szilárd 1946 elején kiutalta Balázs Béla számára az 1944-ben Argentínába kitelepült Páger Antal színész villáját.

¹⁰ SZÓTS, 1999. 61.

munista párt vezetői előtt, de Rákosi Mátyás nem várta meg az „Ámen!”-t a búzaszentelő körmenet során elhangzó Miatyánk végén, hanem kivonult a vetítőteremből, és a rendező ekkor már tudta, hogy a procedura végén számára sem hangzik el az „Ámen!”.¹¹

Balázs Béla „bűnlajstromára” pedig felkerült, hogy kommunistaként tevékenyen támogatott egy klerikális szemléletű filmet; mi több, közvetlenül részt vett az elkészítésében. Ám ő nem érzékelte a Szötscesel való kapcsolatában rejlő veszélyt. Szeretett volna újra együtt dolgozni vele, ezért támogatólag továbbította a rendező egy újabb forgatókönyvét a filmbizottsághoz. Majd később sürgető levélben fordult Hont Ferenchez: „Kérek választ az Erdélyi Szent Johannáról írt javaslatomra. Szükségesnek vélem, hogy az egész Szöts-kérdést átbeszéljük egyszer.”¹² De kérése süket fülekre talált.

Valahol Európában

A következő filmes feladat közvetlenül az *Ének a búzamezőkről* után adódott, ha adódott.

A *Valahol Európában* főcímlistája szerint a film forgatókönyvét Balázs Béla és Radványi Géza, a rendező írta. A szakmában viszont az az informális hír keringett, hogy Balázsnak vajmi kevés köze lehetett ehhez a munkához, legfeljebb konzultánsként vett részt az alkotó tevékenységben.

Ezt a verziót látszik megerősíteni Simon V. László újságíró *Valahonnan Európából* című, Radványi Géza életútját bemutató, műfajilag nehezen meghatározható könyve, amely – legyen életregény, vagy közelítsen a riportázshoz – mindenképpen silány munka, de a jelek szerint a filmrendező, még megjelenése előtt, megismerte tartalmát, és nincs arról szóló információnk, hogy tiltakozott volna ellene, vagy módosításokat kért volna a szövegen. Simon V. László szerint Balázs Béla forgatókönyv-íróként szerepeltetésének háttérében a következő állt: „Már dobozba került a negatív, amikor Balázs Béla jelent meg a vágószobában.

Órákig nézte a felvett anyagot, majd amikor kialudt a vetítőgép üvegszeme, meghatottan gratulált a büszke társaságnak.

– Gézám, ha lennél szíves egy pillanatra. Szeretnék valamit kérni tőled – karolt bele a halálosan kimerült rendezőbe.

– Tudom, hogy nem szép dolog, de az élet kegyetlen. A feleségem halálos beteg. Egyetlen esélye, ha sikerül azonnal megoperálni. Berlinben lenne a műtét, de sajnos egy vagyonba kerül, nekem viszont egy árva fillérem sincs. Ha azt mondanánk, hogy én írtam a Valahol Európában forgatókönyvét, az érte kapott pénzből talán meg tudnám menteni a feleségem – mondta Balázs Béla lesütött szemmel.

– Rendben. Ha bajban vagy, kötelességem segíteni – válaszolt Géza, majd elővette a hóna alatt szorongatott forgatókönyvet. Áthúzta a saját nevét, és helyette odaírta Balázs Béláét.”¹³

¹¹ A film mozibemutatója 1979. február 17-én volt a Filmmúzeumban, minden külsőség mellőzésével; még sajtóvetítés sem volt. (Magyar filmográfia, Magyar Filmintézet, Budapest, 1999)

¹² Balázs Béla levele Hont Ferencnek, MTA, Ms 5017/101.

¹³ SIMON V. LÁSZLÓ: Valahonnan Európából. Nyíregyháza, 1991. Vállalkozásszervező Kft., 239.

Hogy egy evvel adekvát tartalmú beszélgetés lezajlott-e a két illusztris személyiség között, sohasem tudjuk meg. Hamvassy Anna, a filmesztéta második felesége tényleg komoly beteg volt, egy levélbeni utalás alapján gyomorfekélyre gyanakodhatunk. Amikor az evakuálást követően Balázs visszatérhetett Moszkvába, feleségét nem vihetette magával, mert egy Alma Ata-i szanatóriumban ápolták már hosszabb ideje. De hogy 1948-ban megoperálták volna Berlinben, arra nézve nincs információnk. Radványi Géza jellemének, mentalitásának ismeretében azt mondhatjuk, hogy egy ilyen, a könyvben említett gesztus nem lenne meglepő tőle.

Mit mondott a nyilvánosság előtt Radványi Géza? A tanítvány Nádasy László portréfilmet készített róla, amelyben a riporter szerepét Szabó István rendező vállalta magára. Egyik kérdésére Radványi így válaszolt: „Főként Balázs Bélával vitatkoztunk rengeteget. Ezek a viták nagy segítséget nyújtottak nekem. Sokat voltunk együtt, néha összejöttünk fél órára és hajnali négykor még együtt voltunk... Ma már látom, hogy nagyrészt téves álláspontokat védtem vele szemben... De a vitákból rengeteget tanultam. És ami a legfőbb: én voltaképp Bélának köszönhetem, hogy sikerült – elég hamar – átlendülnöm abba az »új levegőbe«, nem tudom, hogy ez nélküle – minden jóakarat mellett is – sikerült volna-e. Ezt, a legfontosabbat Balázs Bélának köszönhetem, aki költő volt, és a világ talán egyetlen igazán nagy esztétája. A vele kialakult kapcsolat adta meg a biztosítékot. Ez volt az alap.”¹⁴

Kár, hogy nem tudjuk, mely álláspontok helytelenségéről győzte meg az esztéta a filmrendezőt. Az „új levegő” ugyanis a szocializmus levegője volt, ami mellett ekkor még, 1948-ban, lehetett érvelni, mert a negatív tapasztalatok Magyarországon ezután következtek.

Az interjúban nem esik további szó Balázs Béláról. Van azonban Radványinak egy mondata, amely ugyan egy másik film, a *Talpalatnyi föld* kapcsán hangzik el, de belehelyezhető abba a kontextusba, amely a *Valahol Európában* forgatókönyvével kapcsolatos. Így szól: „Hogy kitől mi származik a filmben, lényegtelen.”

A Nádasy-filmben megszólal Makk Károly is, akit tanítványi- és munkakapcsolatnál több fűzött a rendezőhöz. Radványi lakásának halljában lakott, és a *Valahol Európában* stábjának is tagja másodasszisztensként. Ő mondja a következőt: „Egyébként szintisztán jellegzetes Radványi-forgatókönyv született a kor kínálta ötletből. Nem akarok legendákat rombolni; Balázs Béla volt a társszerző, de hát Béla bácsit főleg azért vontuk be ebbe a dologba, hogy – úgy mondom – legyen az ügynek védelme. A Valahol Európában szintiszta Radványi-film, igazi Radványi-gondolkodásmód jellemzi, maga az ötlet is őrá vall, a film minden nagy erénye és vívmánya összetéveszthetetlenül rá jellemző...”¹⁵

Aligha félreérthető fogalmazás ez. Mert mi is az a legenda, ami tartósan továbbél a filmes köztudatban, s amit a szemtanú nem akar lerombolni? Nyilvánvalóan az, hogy Balázs Béla a film egyik forgatókönyvírója. De ez – ahogy Makk kimondja – csupán legenda.

¹⁴ NÁDASY LÁSZLÓ: Történetek a magyar filmről III. – Radványi Géza (riportfilm), Mafilm Objektív Stúdió, 1983. Az interjú 1977-ben készült.

¹⁵ Uo. Az interjú 1981-ben készült.

Makk az önéletrajzi könyvében azt írja: „A forgatókönyv inkább csak vázlat volt.”¹⁶ Radványi az említett portréfilmben egy főiskolás riporternek hasonlót állít: „Dehogy volt forgatókönyv... Mikor először vittem el Angyal Györgyhöz, a Mafirt igazgatójához, két és fél oldalt adtam oda neki.”

Volt-e közvetlen köze Balázs Bélának a *Valahol Európában*hoz, s ha igen, akkor mennyi? A kérdés megválaszolhatatlan. Ám a legendák tartósan továbbélnek. Balázs bűnlajstromán pedig ott szerepelt ez a film is, mert a bemutatás korának hangadó magyar kritikusai fanyalogva fogadták, és egyik-másik véleménynek ideológiai felhangja is támadt. Az irodalomtörténész Lukácsy Sándor ilyen kifogásokkal élt: „Az új magyar filmnek éppen azt kellene bizonyítania, hogy Magyarországon nem a különcök, hanem a normális emberek a demokraták. Ebben a filmben majdnem fordítva van.” Summázatul hozzátesszi: „Jó demokratikus filmben nem lehet ilyen ásatag eszközökkel kifejezni az ideológiát...”¹⁷

Balázst jobban bosszantotta az ideológiai eltévelyedés vádja, mint az egyébként fanyalgó hang. Ennek kifejezést is ad a Filmpolitikai Bizottsághoz írott, dátum nélküli, de a szövegösszefüggésből következtethetően 1949 január közepén írott levelében. A film külföldi sikereinek visszhangjából főként az erre vonatkozó részleteket emeli ki: „Mert a *Valahol Európában* nagy erkölcsi sikerét nem csak a népi demokráciák sajtójának sikere [sic!], nem csak a zlini munkásfesztivál ítélete bizonyítja, hanem az »Iszkusztvo Kino« című szovjetfolyóirat legújabb száma is, mely részletes és a legmelegebb elismeréssel méltatja a *Valahol Európában* ideológiai és politikai értékét.”¹⁸

A magyar kultúrpolitika azon szereplői, akikkel Balázs látszólag egy csónakban evezett, azonban nem hittek neki. Valószínűleg nem is elvi alapon zárkóztak el, hanem mert egyre nehezebben viselték el követeléseit, türelmetlenségét, szemrehányásait, sértődöttségét. Már a vélt bűneit sem akarták megbocsátani.

Talpalatnyi föld

1948. július 20-án kezdődtek meg a *Talpalatnyi föld* felvételei Bán Frigyes irányításával. A film gazdag recepciójában nem esett korábban szó arról, amit a rendező egy levelében megírt: „A »Talpalatnyi föld«-höz szerződöttem idején a vezetőség azt kívánta, hogy valaki – meghatározott személy, művelti tanácsadó – illetve játékmesterként működjék mellettem. Ez elől én akkor a legmerevebben elzárkóztam. Semmiképpen sem akartam belemenni, hogy egy ilyen posztot bárkivel is betöltsenek, azon a címen, hogy nem vagyok kezdő és, vagy kielégítőnek tartják képességeimet, vagy nem. Ha igen, akkor bízzák rám a filmet, ha nem, rendeztessék mással.”¹⁹

Az államosított filmgyártás vezetői azonban – szovjet mintára – szükségesnek látták a többlépcsős ellenőrzést, főként politikai-ideológiai szempontokra hivatkozva.

¹⁶ MAKK KÁROLY: Szeretni kell, Budapest, 2014, Kossuth Kiadó, 204.

¹⁷ LUKÁCSY SÁNDOR: Filmszemle, Valóság, 1948. 8. 68–69.

¹⁸ Balázs Béla beadványa. A filmpolitikai bizottság elnökének, MTA, Ms 5017/87. (Az aláhúzás itt is, a további Balázs-szövegekben is a szerzőtől való.)

¹⁹ Bán Frigyes levele Balázs Bélának, 1949. I. 21., MTA, Ms 5021/167.

Balázs, aki a szovjet gyakorlatnak cselekvő részese volt, és a föltétlen pártfegyelem híve, maga jelentkezett efféle szerepre. Ezt igazolja Orbán Lászlóhoz, a párt Központi Vezetősége Agit.prop. Bizottságának elnökéhez írott levele: „A filmpolitikai bizottság elfogadta javaslatomat, hogy mint *művészeti konzultánst* használjon engem a magyar filmgyártás.

Erre én rögtön konkrét javaslatot tettem arra, hogy mely filmek konzultációját tartom sürgősnek, mert már munkában vannak és még lehetne némiképp segíteni rajtuk. Felajánlottam tanácsaimat a most forgatásba induló forgatókönyvekre is.”²⁰ (Balázs itt kétségtelenül művészeti feladatra jelentkezik, de mint azt későbbi, konkrét filmekre szóló javaslatai igazolják, nála ez nem válik külön az ideológiai-politikai megfontolásoktól.)

Balázs, aki szinte mániákusan jelent, kér, sürget, újabb levelében a Filmhivatal elnökéhez fordul azzal a panasszal, hogy „szinte három hete már” megkapta megbízatását, de „a gyár [Hunnia] vezetősége húzódozik tőle, hogy nekem bármely csekély részt is adjon a produkció művészi ellenőrzésében és segítésében.” És a továbbiakból kiderül, mely filmeket vett célba. Először a *Talpalatnyi földet* említi, mely – mint írja – „befejezés előtt áll. Radványi, aki ért hozzá, megnézte az anyagot elutazásom előtt, és azt javasolta Révai Dezső elvtársnak [a Hunnia igazgatója, Révai József öccse - HP], hogy *okvetlen* nézessék meg velem, hogy megmondjam, mi szükséges még ahhoz, hogy jól lehessen vágni a filmet. Miért nem mutatják meg?”²¹

Ezt követően megmutatták neki, s ő lelkesen minden szepet és jót leírt a *Talpalatnyi földről* a *Szabad Nép*ben. Az azonban meglepő, és a kor gyakorlatával is ellentétes, hogy egy recenzió a bemutató előtt egy héttel jelenjék meg. A díszbemutatóra majd csak karácsonykor kerül sor. Ám Balázs cikke a dicséretetek mellett nyomtatékkal felhívja a figyelmet a film egy „hiányosságára” is: „Hát egyedül van a kerek világon ez a szegény paraszt? Se égen, se földön sehova nem fordulhat segítségért? Valóban: egymaga, az öntudatos munkásság szervező forradalmi ereje nélkül a parasztság nem tudja és nem tudja kivívni jobb sorsát se nálunk, se máshol.”²²

Kétségtelen, hogy Szabó Pál sem, Bán Frigyes sem Zsdanov szocialista realizmus-elmélete alapján alakította ki művészi szemléletét, Balázs azonban jól megtanulta a leckét a Szovjetunióban, amely szerint a munkásosztály vezető szerepét, harci tapasztalatainak jelentőségét minden műalkotásban kifejezésre kell juttatni. Ezt hangsúlyozta 1949 tavaszán, a prágai filmfőiskolán tartott előadásában: „A mostani ember számára egy érthető és világos perspektíva van: a szocializmus. Ha ezt nem mutatjuk meg helyesen a művészetben, az nemcsak politikai hiba, hanem művészileg is az.”²³

Ennek a szellemiségnek a jegyében mindenképp változtatni akart a kész kópian, hogy a tervezett fesztivál-bemutaton (Marianske Lazne) a *Talpalatnyi föld* a „világos perspektívát” mutatva jelenjen meg. 1949. január 4-én Hont Ferenchez írott levelében sürgős intézkedést kér pótfelvételek készítésére, és a már bemutatott kópia újravágá-

²⁰ Balázs Béla levele Orbán Lászlónak, 1948. november 7., MTA, Ms 5017/98.

²¹ A levelet közli a Filmkultúra, 1988. 2. sz. 39.

²² BALÁZS BÉLA: Jegyzetek a „Talpalatnyi föld”-ről, Szabad Nép, 1948. december 18., 6.

²³ BALÁZS BÉLA: Hogyan érvényesül a világnézet a filmben? In: B. B.: Válogatott cikkek és tanulmányok. Válogatta és az előszót írta K. NAGY MAGDA. Budapest, 1968. Kossuth Könyvkiadó, 324.

sára: „Három napi munkáról van szó, ha párhuzamosan dolgozunk. (Én Máriássyval vágok és Bán csinálja a premierplánokat). Minden felvehető az udvaron. Ilyen időben lámpa is csak este kell. A zene korrektúrájára is van tervem.”²⁴

Hont elutasítja a kérést, erre Balázs Sala Sándorhoz, a Filmpolitikai Bizottság elnökehez fordul egy 17 oldalas beadvánnyal, amelyben hangsúlyozza, mi történik az utómunkálatok elmulasztása esetén: „... magyar kommunista kötelességemnek tartom, hogy még egyszer utoljára felemeljem szavamat és figyelmeztessem az elvtársakat arra a roppant erkölcsi és anyagi kárra, ami ebből ránk származhatik.”²⁵

Szemben a *Szabad Nép*be írt dicsérő véleményével, itt már azt írja a filmről, hogy „képzetetésében, vágásában elnagyolt, lompos munka”, és azt is, hogy „[e]zt a filmet ebben a félig kész állapotban külföldre küldeni – ha nincsen rá feltétlenül kényszerítő ok – objektíve *kártevés*...” Ez a kettős „játék”, még ha a szocialista taktika jelmezébe burkolódik is, aligha tekinthető jellemes cselekedetnek, inkább Balázs voluntarista habitusának a bizonyítéka.

Sala nem foglalkozik a panasz érdemi részével, hanem visszautalja Hont hatáskörébe. Közben Balázs kéréssel ostromolja Bán Frigyeszt, hogy maga kérje az ő aktív segítségét, úgymond „a film hibáinak kijavítására”, ám ezt a rendező a film sikerére utalva, és hivatkozva eredeti álláspontjára, visszautasítja.

Január 30-án Hont levelet ír Balázsnak, amelyben utasítja a szolgálati út betartására. Egyúttal leszögezi, ő soha nem ígérte, hogy támogatja Balázsnak a *Talpalatnyi föld*dzel kapcsolatos javaslatait. Ingerültségét iróniába fordítja: „Rendkívül módon becstülöm költői fantáziádat, de őszintén meg kell mondanom, hogy jobb szeretném, ha ezt a kiváló képességedet művekben hasznosítanád.”²⁶

1949 elején felgyorsul a Hunniában a munka, párhuzamosan több film előkészületei zajlanak. Balázs egy agit.prop. ülésen indulatosan, emelt hangon torkolja le a Magyar Írószövetség főtitkárát, ám utólag rádöbben, hogy ezzel túllépett a tolerálhatóság küszöbén. Sietve újabb levelet ír, hogy mentse a menthetőt, egyúttal jelezze saját sértettségét is, és mellesleg: nem tudja leplezni nárcisztikus attitűdjét sem:

„Kedves Révai elvtárs,

rögtön írok, mert annyira resteltem, hogy jelenlétében kifakadtam, és rákiáltottam Barabás elvtársra. [Akaratlanul is *A csinovnyik halála* jut az eszünkbe. - HP] [...]

De vissza kell térnem arra, amit közölt velem – mások jelenlétében –, hogy *Hont* és *Sala* elvtársak és »mindenki« azt mondja, hogy *velem nem lehet együtt dolgozni*. Ez nagyon fontos ügy, mert azt senki sem tagadja, hogy én vagyok ennek a film mestersegnek legjobb és legismertebb szakembere ebben az országban.”²⁷

A jelek kétségkívül arra utalnak, hogy Balázs Béla nem művészeti tanácsadó, hanem művészeti vezető akart lenni, aki fölülírhatja a rendezői, forgatókönyv-írói elképzeléseket, és ezért minden elutasítást személyes sértésnek érzett. Közben azt is tapasztalnia kellett, hogy a párt egyre növekvő ellenszennvel figyeli magatartását,

²⁴ Balázs Béla levele Hont Ferencnek, 1949. január 4., MTA, Ms 5017/101.

²⁵ Balázs Béla beadványa A filmpolitikai bizottság elnökének, dátum nélkül, MTA, Ms 5017/87.

²⁶ Hont Ferenc levele Balázs Bélának, 1949. január 30. MTA, Ms 5017/63-66.

²⁷ Balázs Béla levele Révai Józsefnek, 1949. január 7. Filmkultúra, 1988. 2. sz. 39.

fogadja hűségnyilatkozatait. Jellemző, hogy még mindig nem nevezték ki a filmtan-szak tanárának a főiskolára. S még az a veszély is fenyegeti, hogy Hont vizsgálatot kezdeményez ellene, bár ezt szeretné elkerülni. Ennek érdekében újabb levéllel fordul Bánhoz, hogy a rendező hivatalosan kérje, a következő filmjében közösen dolgozzanak. Bán a kérést rendkívül udvarias formában utasítja vissza.²⁸

Balázs Béla filmes szakértelméhez természetesen nem férhet kétség, bár ezt a tudást egyre inkább áthatotta a pártos szemlélet, és megkötötte a szocialista realizmusba vetett hit béklyója. Ennek következtében tudói teljesítménye pályafutásának ebben az utolsó szakaszában az értéksökkenés jeleit mutatja, s ahogy távolodunk időben a szocializmustól, egyre világosabbá válik, hogy annak elhibázott ideológiája, amelyet Balázs elfogadott és hirdetett, tehertételként nehezedik filmesztétikai nézeteire is.

Meddő erőfeszítések Balázs Béla életének utolsó hónapjaiban

A hazatért Balázs Béla mintha eszményeinek álmvilágában élt volna. Megszállottan hitte, hogy a háború terheitől megszabadult ország lelkesen fogadja a szocializmus eszméit, támogatja Rákosi és köre politikai törekvéseit, és a megváltozott hatalmi helyzetben ő elismert személyiségként a kulturális élet meghatározói közé emelkedik majd. Mindig is becsvágyó és hiú ember volt, s azt remélte, hogy a kommunista párt támogatásával ünneppeltté, megkerülhetlenné válik. Kezdeti kudarcait sem kudarcként élte meg, hanem valamiféle tévedés vagy félreértés következményének, esetleg az ellenfélnek tekintett Hont Ferenc ármánykodására vezette vissza. Azt gondolta, hogy a filmügyeket majd ő, a színháziakat pedig riválisa kapja, mert szakmai előéletük alapján ez lett volna a papírforma, de végül mindkét terület Hont kezében összpontosult.

Balázs személyiségének fontos jegye volt hiperaktivitása és a vele járó türelmetlensége. A folyamatos kudarcok azonban nem óvatosságra intették, hanem harci kedvét fokozták, s ennek következménye az lett, hogy lassan konfliktusba keveredett mindenki vel, aki a kultúrpolitika területén irányító szerepet töltött be. Részükről természetes reakciónak tekinthető, hogy a sértődékeny, nehezen kezelhető személyiséget igyekeztek szűk mozgástér keretei közé szorítani.

Ha Balázs nem rabja már-már kórosan saját habitusának, elég gyorsan rá kellett volna döbbernies, hogy harcmódora nem vezet a vágyaiban körvonalazódó eredményre. Komoly jelzést kapott avval, hogy a Móricz Zsigmond *Forró mezők*jéből *Őszi szél* címmel benyújtott forgatókönyve, amelyet a Filmpolitikai Bizottság (Balázs állítása szerint) remekműnek minősített, elakadt a gyártási folyamatban, majd 1948 második felében, őt megkerülve, Várkonyi Zoltánnal dolgoztatták át. Nem vette észre, amit észre kellett volna vennie, vagy pedig önsorsrontóan rosszul értelmezte észrevételeit.

Arról persze nem tudhatott, hogy a háttérben már legfelsőbb szinten döntés született vele kapcsolatban. Rákosi Mátyásnak az 1948 őszén a Központi Káderosztályhoz küldött leiratában ez olvasható: „Európai szerepét és missióját az amerikai filmimperializmus elleni harcban és a szovjet filmek propagandájában nem szabad

²⁸ Bán Frigyes levele Balázs Bélának, 1949. február 1., MTA, Ms 5021/170.

otthoni munkájának megakadályozni.”²⁹ Balázs tehát utazhatott előadásokat tartani külföldre, elfogadhatott fesztiválmeghívásokat korlátlanul, de itthoni elképzeléseinek megvalósítása elől gyakorlatilag elzárták az utat.

Mondvacsinnált feladatai között szerepelt a rendező szakos filmfőiskolai hallgatók alkotó tevékenységének művészeti irányítása. Bacsó Péter és Kovács András, valószínűleg az ő inspirációjára, készítette el azt a forgatókönyv-tervezetet, amelynek *Őrszi szántás* volt a címe, és középpontjában a falu szocialista átalakulásának folyamata állt. Balázs vagy nem tudta, vagy nem akarta tudni, hogy a kolhozosítás a Szovjetunióban erőszakos úton ment végbe, és a fiatalok tervezett filmjében a közös gazdálkodás felé vezető paraszti öntudatosodás hazai tündérmeséjét szerette volna látni. Azonban hiába támogatta a tervet minden lehetséges fórumon, hiába kérte a megvalósításhoz Hont Ferencnek, a főiskola igazgatójának a segítségét, elképzeléséből nem lett semmi, ő pedig megmenekült attól, hogy a szocialista ideológia jegyében fogant sematizmus hazai alpművének megszületésénél bábáskodjon.

Erre a címre egyébként jó eséllyel startolt az *Úttörők* címmel forgatott, de befejezésig el nem jutott film is. Ennek az elkészítése nem Balázs Béla ötlete volt, ő csak „megörökölte” a feladatot, amellyel az új, még főiskolás rendezőnemzedék (Makk Károly, Banovich Tamás, Bacsó Péter, Fehér Imre) debütálhatott volna. A filmnovellát Mesterházi Lajos írta, a forgatókönyvet a fiatalok készítették, a tervet Hont Ferenc fogadta el, majd Balázs nyakába akasztották a további feladatokat. A filmgyárral kötött szerződése értelmében „tartozik a film egész gyártási időtartama alatt – beleértve az előkészítő munkákat is – a film gyártásának művészeti vezetésével kapcsolatos teendőket – mindenkor vállalatunk művészeti vezetőségének intenciói szerint – ellátni és a forgatókönyv íróit a forgatókönyv elkészítése során idevágó tanácsokkal támogatni; a művészeti vezetéssel járó teendők közé tartozik különösen a rendezés ilyen vonatkozásban való állandó ellenőrzése.”³⁰ Jól érzékelhető ennyiből is, hogy a megbízottat arra szólítják fel, gúzsba kötve táncoljon.

Balázs Béla levelet írt a fiataloknak 1949. március 7-én. Első mondata a méltatlankodásé, hogy ismét kész tények elé állították. (Bár a címzettek a fiatalok, az oldalgóság Hontnak szólt, akihez a levél egy példányának el kellett jutnia.) A második annak az ideológiai szólamnak a nagydobra verése, amely különösen antipatikussá teszi Balázs egész ekkori szereplését: „Ma Magyarországon megcsinálni az első *Úttörő* filmet, vagyis *pártunk egyik legfontosabb szervezetének életéről* reprezentatív filmet készíteni csak úgy szabad, ha filmünk kifejezi és ábrázolni tudja fiatal szereplőinek egyéni életén keresztül az úttörő-mozgalom célkitűzéseit, szerepét a mai társadalomban, erkölcsi nevelőerejét, nehézségeit, problémáit és nagy perspektíváit. *Szóval azt, ami úttörő táboraink életében lényeges és tipikus.*”³¹

A következő bekezdésben – figyelemre méltó átkötéssel – jelzi a fiatal alkotóknak, hogy témájuk se nem lényeges, se nem tipikus. Szó ami szó, ebben tökéletesen igaza van. A történet főkonfliktusa ugyanis abban a dilemmában fejeződik ki, kivágják-e

²⁹ A Balázs Béláról szóló dokumentumok között idézi a Filmkultúra, 1988. 2. sz. 37–39.

³⁰ A Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat levele Balázs Bélának, 1948. december 15., MTA, Ms 5020/109.

³¹ Balázs Béla: A főiskolai filmgyártó csoport vezetőségének, Budapest, [19]49. III. 7., MTA, Ms 5017/93.

azt a fát, ami az épülő úttörővasút nyomvonalába esik, avagy ne. Az rendben is van, hogy ezt az ellentétet „együgyűen irreálisnak” nevezi, de ebből aztán a maga logikája szerint az alábbi kérdéshez jut el: „Nem látjátok elvtársak a súlyos politikai hibát, ami ebben a témában van?” Helyben is vagyunk: a szocialista realizmus magasröptű igényeinek megfogalmazásánál.

1949 januárjának végén a Filmpolitikai Bizottság véleményt kér Balázs Bélától Békeffy István *Janika* című forgatókönyvéről. A megkérdezett álláspontja az, hogy műsorpolitikai hiba a *Mágnás Miska* és a *Díszmagyar* után újabb bohózzal jelentkezni a filmpiacon. Ebben aligha van igaz! Az ország lakossága mélyen megszenvedte a háborús időket, felhőtlen szórakozásra vágyott a moziban, nem ideológiai iránymutatásra. Másik kifogása azonban helytálló: az tényleg „kínosan valószínűtlen”³², hogy egy férj, még ha tizenöt évi távollét után is, ne ismerje fel egykori feleségét, és azt higgye egy paróka miatt, hogy akit lát, és akivel beszél, az az ő fia. Evvel kapcsolatosan Balázs külön is kitér a premier plán leleplező erejére. Érveit azonban, mint szinte mindig, figyelmen kívül hagyták. Keleti Márton rendezésében rövidesen mégiscsak elkészül film, benne ugyanis ott volt a „vörös farok”: az Amerikából hazatért férj végül a szocialista Magyarországot választva nem utazik vissza.

A meg nem értett szakember rövidesen újabb forgatókönyvet kap véleményezés céljából. Kolozsvári Andor *Törököt fogtam* című munkájáról van szó, Hont Ferencnek referál róla: „*Kitűnő* filmet lehetne csinálni ebből az anyagból. *Lehetne!* Ritka értékes műfajt: a pszichológiailag mély vígjátékot. Sőt: a népi demokrácia szellemének erkölcsi, emberalakító, embernevelő erejét ábrázoló optimista vígjátékot lehetne csinálni. Olyan általános érvényű filmet, mely megint nemcsak magyar, hanem világfilm lehetne. Mert a szocializmusnak nem politikai és gazdasági, hanem emberi-erkölcsi erőit mutatja elsősorban.

Ezt mind meg lehetne csinálni ebből az anyagból. *De nem ebből* a forgatókönyvből.”³³

Ezt követően az MFNV felkéri Balázst, hogy Kolozsvári munkája alapján „egy olyan új, rövid, öt gépelt oldalas filmnovellát készítsen, amelyből a film egész vonala, teljes cselekménye legalábbis vázlatosan, de áttekinthetően kitetszik.”³⁴

Az a rövid pár hónap, amit 1949-ben a sors még engedélyezett Balázs Béla számára, hihetetlenül sok, de áldatlan munkával zsúfolódott tele. A már említett, Sala Sándornak írott hosszú levelében olvashatjuk: „Megírom természetesen a Dózsa forgatókönyvét, melyre szerződtem.” Fontosnak tarthatta ezt a feladatot egyrészt azért, mert ez esetben nem véleményt, nem átdolgozást kértek tőle, hanem originális munkát; másrészt a szerződés szerint ama Gergely Sándor regénytrilógiájából kellett dolgoznia, aki jelentős személyiségnek számított: egyike volt a moszkovitáknak, és ekkoriban a Magyar Írószövetség elnöki tisztét is betöltötte.

A megbízás nyomán azonban kölcsönös vádaskodásba torkolló purparlé keletkezett Gergely Sándor és Balázs Béla között, melynek kiinduló pontját egy február elején lezajlott szóváltásuk képezte. Hogy mi hangzott el ott, arról kölcsönösen mást-mást állítottak, ahogy az Gergely Révai Dezsőhöz illetve Balázs Háy Gyulához

³² Balázs Béla levele Sala Sándornak, [19]49. I. 29., MTA, Ms 5017/58.

³³ Balázs Béla levele Hont Ferencnek, [19]49. febr. 15., MTA, Ms 5017/90.

³⁴ Az MFNV levele Balázs Bélának, 1949. március 9., MTA 5021/332.

a dramaturgia vezetőjéhez írott leveléből rekonstruálható. Az író levelét az az aggodalom diktálta, hogy a neki elmondott témarészletek regényétől függetlenek, és „a legsilányabb, a leghazugabb polgári történelemszemlélet koholmányai”. Majd kijelenti, hogy nem tud és nem is akar Balázssal együtt dolgozni.

Értesülvén a levél tartalmáról, a kedve szegett forgatókönyv-író azonnal visszaküldi megbízatását, egyszersmind tagadja, hogy bármiféle témarészletet vázolt volna az író előtt. Fő érve az, hogy egy ilyen hatalmas (tegyük hozzá: az irodalomtörténészek mai álláspontja szerint szerkezetileg széteső) regényfolyamból nehéz egy olyan, egységes cselekményszálát kiemelni, amely belefér egy maximum 2800 m-es filmbe, és ezt a munkát csak egyedül tudja végezni, nincs szüksége a filmdramaturgiai ismeretekkel nem rendelkező regényíró közreműködésére. „Mindnyájunk megfellebbezhetetlen és állandó ideológiai és politikai ellenőrzője a pártvezetőség. Ennek képviselője a film terén a filmpol. bizottság. Hogy ennek alávetem magam, – munkám minden stádiumában – az magától értetődő”³⁵ – teszi hozzá.

Szinte hihetetlen, hogy ebben a vitában az illetékesek Balázsnak adtak igazat, és a háttér-diplomácia eredményeként ismételten felkérlik a munka elvégzésére, egyúttal garantálva, hogy a forgatókönyv elkészítéséig senki sem szól bele munkájába. A döntést február 22-én a lektorátus vezetője közli vele levélben. Ő pedig ezt írja utolsó levelében feleségének: „... a Dózsa-szenáriumot megírom. Pedig tudom, hogy úgy sem akarnak és tudnak belőle filmet csinálni és nekem próbálnak ebből is csapdát készíteni.”³⁶

Balázs Bélát 1949. március 15-én Kossuth-díjjal tüntették ki. Röviddel ezután Berlinbe utazott, ahol hosszabb ideig tartózkodott, majd Lengyelországon keresztül, ahová újabb meghívások szólították, csak május 5-én érkezett haza. Május 7-én szélütés érte, s ezt követően már nem nyerte vissza eszméletét. Az *Úttörők* felvételeit félbeszakították, végül a film befejezetlen maradt, bár ebben Balázs Béla halála csekély szerepet játszott. A *Janika* mozikba került, a *Törököt fogtam* és a *Dózsa* szinopszist pedig nem volt ideje befejezni, ezekből nem készült film később sem.

Az elvhűség, a becsvágy, a szakmai öntudat és a hatalmi intrikák felismeréséből fakadó félelem valamint a hazai mellőzöttség okozta keserűség határozta meg élete végén Balázs Béla mentális pozícióját. A sorozatos kudarcot egy kiegyensúlyozottabb személyiség is nehezen viselte volna el, ő pedig ekkoriban már, a kizökkent idő körülményei között, egyre nehezebben találta meg tájékozódási pontjait. Bele kellett például nyugodnia, hogy a hatalommal csak kényszerből fraternizáló Békeffy István, aki a *Fényszórónál* felelős szerkesztőként dolgozott mellette, és a pesti kávéházi humor képviselője volt, ezekben az években forgatókönyvíróként öt filmet jegyzett (hármát önállóan, kettőt társszerzőként), ő pedig csak a *Valahol Európában*-t, és valószínűleg azt sem jogosan. Természetes, hogy ebben a pszichés helyzetben felőrlődött, elfogytak lelki tartalékai, s mindez szívbetegségével tetézve korai halálához vezetett. Életének utolsó négy éve, hazatérése utáni korszaka nem a várt sikertörténet lett, hanem inkább fájdalmas vesszőfutás. Ragaszkodása egy zsákutcába tartó filozófiához és egy hamisnak bizonyuló ideológiához életművének maradandó részére is árnyékot vet.

³⁵ A tervezett Dózsa-film iratanyaga az MTA könyvtárában, az Ms 5017/62–95. gyűjtőegységben található.

³⁶ Balázs Béla utolsó, május elején írt, dátum nélküli levele feleségének, MTA, Ms 5021/73.

MARIK SÁNDOR

Lényeket teremtem a virtuális térben Nyíregyházáról Rómán, Londonon át Hollywoodig – és onnan Budapestig

„Anina Pinter Conceptual Designer” – mindössze ennyi áll Pintér Anina névjegyén, honlapjának főoldalán. Egyetemi diplomája szerint jelmeztervező, mostani munkájának lényege: leendő filmek számára koncepciókat, ötleteket fogalmaz, „talál ki”. A megvalósításhoz újszerű tereket, lényeket teremtem a virtuális térben, utóbbiakat öltözteti is. Modern – számítógépes munkán alapuló – filmtervezésről van szó, mégpedig 2D-ben és 3D-ben, azaz két- és három dimenzióban egyaránt. 2010 óta a 3D lett a szórakoztatóipar egyik fontos hívószava, ez most is újdonság. A fiatal szakember célja, hogy ha bizonyos fajta film ötlete a hollywoodi „boszorkánykonyában” szóba kerül, a csapatépítő rendezők az elsők között gondoljanak rá.

– *Mozaikmalas tanulóéveket és izgalmas pályakezdet követően nagysikerű filmek¹ jelmeztervezői csapatában kezdett. Hogyan lesz a „Rómeó és Júlia”, vagy éppen „A beavatott” stábjának tagja egy fiatal nyíregyházi hölgy?*

– Mindegyik eset más. Rómában tanultam a jelmeztervezést és már egyetemista éveim a Cinecittához kötöttek, tanáraim révén kerültem a szakmai körforgásba. A tanulást nem úgy kell elképzelni, hogy ültünk az előadóteremben és hallgattuk az előadást – bár ilyen is volt, különösen az elméleti tárgyaknál –, hanem mentünk a

¹ Rómeó és Júlia (*Romeo & Juliet*). Angol romantikus dráma, új feldolgozás, 2013. Alapját Franco Zeffirelli filmje képezi, amely 1969-ben két Oscar-díjat kapott a legjobb operatőri munkáért, illetve a legjobb jelmeztervezésért; A beavatott (*Divergent*) színes, magyarul beszélő, amerikai akciófilm, 2014.

műtermekbe, a filmgyárba, és készültünk az évenkénti vizsgafilmjeinkre. A lényeg, hogy hozzászoktunk a filmes közeghez, alkotómunkához, annak hangulatához, és bizonyos gyakorlatot is szereztünk. Tehát már pályakezdőként valódi teljesítményre képes munkatársakként léphettünk be a filmiparba. Egy elismert szakember, sok jó film jelmeztervezője, Carlo Poggioli² asszisztenseként kezdtem, népszerű filmek alkotógárdájában. A *Rómeó és Júliát* nagyon szerettem. Ez új feldolgozás, és számomra érdekes volt a Zeffi-relli feledhetetlen Oscar-díjas klasszikusával történő összehasonlítás, ami 1969-ben lenyűgöző újdonság lehetett. A 2013-as feldolgozás során rám bízta több színész és a nagy létszámú statisztasereg jelmezének elkészíttetését is. Örömemre ez itthon történhetett. A stáb nagyjai ugyanis elégedettek voltak a pesti szabászok, varrodai dolgozók korábbi munkáival, akik rövid határidőre ezúttal is versenyképes ajánlatot adtak. Több száz reneszánsz öltözetet szállítottunk a forgatások színhelyére, Rómába, Mantovába, Veronába. Csodás női és férfi jelmezeket készítettünk. Mivel a Swarovski³ volt a támogató, a jelmezeket e cég kristályai díszítették, ami kissé mesebeli jelleget adott az öltözékeknek. A mi jelmezeink ici-picit modernebbek lettek a korábbi filmekben láthatóknál, a bőrből készült férfi öltözetek pedig talán minőségileg jobbak is, köszönhetően az aranykezü magyar mestereknek. Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy leköröztük Zeffirelli filmjét. Számomra ez a munka azt jelentette, hogy már karrierem kezdetén elsőrangú jelmeztervezőkkel ismerkedtem meg, ami a jövőre nézve is nagyon fontos.

Pintér Anina: Lény

– *Hamar megkaptam a következő hasonló lehetőséget?*

– Egy évvel később. A *beavatott* című amerikai film közel ezeröttszáz jelmezének készítéséért feleltem. Érdekesség, hogy az egyik szereplő, Kate Winslet, a forgatás idején félidős áldott állapotban volt, ami a jelmeztervezők számára sajátos feladatot

² CARLO POGGIOLI (1959) olasz jelmeztervező. Ismertebb filmjei az utóbbi évekből: Grimm (*The Brothers Grimm*, 2005); A nyomozás (*L'inchiesta*, 2006); Selyem (*Silk*, 2007); Nindzsagyilkos (*Ninja Assassin*, 2009); Boszorkányvadász (*Season of the Witch*, 2010); A rítus (*The Rite*, 2011); A holló (*The Raven*, 2012); A zéró elmélet (*The Zero Theorem*, 2013); Rómeó és Júlia (*Romeo & Juliet*, 2013); A beavatott (*Divergent*, 2014)

³ D. Swarovski & Co. – a világ egyik vezető minőségi kristályüveg-ékszereket gyártó cége.

jelentett. Nem mondom, hogy eddigi életem legizgalmasabb jelmezei *A beavatott*-ban voltak, de általában színvonalas, igényes, kissé futurisztikus jelmezek készültek Budapesten. Ami a legfontosabb: a filmnek nagy sikere volt, megjelent DVD-n és Blue Rayen is. Ez számomra abból a szempontból különösen hasznos, hogy a filmet Amerikában minden szakmabeli ismeri, tehát kiváló referencia számomra.

– *Ezerötszáz jelmezt említett, ami nyilván a teljes költségvetésnek csak a kisebb része. Menyibe kerülhet egy ilyen film?*

– Az interneten hozzáférhető nyilvános adatbázis szerint *A beavatott* költségvetése 85 millió dollár volt. A bemutatót követő egy éven belül a bevétel meghaladta a 300 millió dollárt. Tehát a film anyagilag abszolút sikeres.

– *Nyilván emlékszik az első nagyobb filmre is, amelyben közreműködött. Mi maradt meg a részletekből?*

– Ez is amerikai film volt, a *Boszorkányvadászat*,⁴ középkori történet. Ez az időszak már régebben érdekel. Nicolas Cage volt a főszereplő. Érdekes volt, hogy különleges, rusztikus anyagokkal dolgoztunk. Sok jelmezt meg kellett „örégíteni”, hiszen a történetben szerepeltek kopott és piszkos ruhák, amihez festeni, sőt smirglizni is kellett azokat. Ez csak a külső szemlélőnek érdekes, a szakma természetes velejárója. Vannak jól bevált technológiák is, mégis sokszor kell kitalálni újabb módszereket, amelyek éppen az adott filmhez alkalmasak. Külsőségében a *Boszorkányvadászat*-tal ellentétben volt két évvel később *A holló*,⁵ amelyben John Cusack játszotta a főszerepet. Gyönyörű báli jelenetek voltak benne, sok izgalmas jelmezzel. Az ilyenek a néző számára szemet gyönyörködtető felvételek, de hihetetlenül sok munka van mögöttük. Gyakran mi, jelmezesek is ott vagyunk a fontosabb jelenetek forgatásánál. Figyelünk a mozdulatokra, hogy a színészeken kívül a jelmezek is a lehető legjobban érvényesüljenek, segítjük a szereplőket, hogy kényelmesen tudjanak mozogni az új ruhákban. Rengeteg apró szakmai trükk van. Például ne vacogjon az erkélyjelenetben az imádott hölgy, ha mínusz öt fokban forgatunk – miközben a film langyos tavaszi fuvallatot láttat. És főleg ne fázzon meg a színész, mert egy elmulasztott nap is nagyon sokba kerül a produkciónak. Ilyenkor csiszolódik a stáb, mert nem ritka a 15–17 órás munkanap, vagy a még hosszabb...

– *Érződik, hogy imádja a munkáját. Miként választotta a jelmeztervezést, holott a lányok általában inkább filmszillag-szerepekről álmodnak?*

– Tizenéves koromban, az első pályaválasztás idején éreztem, hogy művészettel szeretnék foglalkozni. Ezért jelentkeztem a Nyíregyházi Művészeti Szakközépiskolába. Utólag arra gondolok, hogy családi hatás, beleszülettem a művészeti közegbe. Ugyanis édesapám, dr. Pintér Nándor, miközben osztályvezető főorvos volt a Jósa András Kórházban, szabad idejében sokat festett. Izgalmas pasztellképeket, finoman megmunkált grafikai sorozatokat készített, amelyekkel sikerei voltak rangos kiállításokon is. Mivel az

⁴ *Boszorkányvadászat* (*Season of the Witch*) színes, magyarul beszélő, amerikai akciófilm, 2010

⁵ *A holló* (*The Raven*) színes, feliratos, amerikai–magyar–spanyol thriller, 2012.

alkotásai otthon születtek, elég hamar „besegítettem” neki; tetszett ez a világ. Amikor eljött az idő, csábított ugyan egy nyíregyházi gimnázium angol tagozata, ahová szintén felvettek, de a művészetek iránti vonzalom erősebb volt. Az iskolában már díszlet- és jelmeztervezést tanultam. Nagy szerencsémre Gyarmathy Ágnes⁶ volt a szaktanárom, aki nemcsak színházakban dolgozott, hanem ő volt a Szabó István által rendezett nagyjátékfilm, a *Mephisto* jelmeztervezője; a film – sok más elismerés mellett – 1982-ben elnyerte a legjobb idegen nyelvű filmnek járó Oscar-díjat. A film iránti erősebb vonzalmam is középiskolás éveimben alakult ki. A jelmezek világa egy teljesen új dimenziót nyitott számomra, akkor már tudtam, hogy ez lesz a jövőm. Az érdeklődés eleinte a színházhoz kötött, mert diákként a tanárnőm színházi asszisztense lettem, s részt vehettem több munkájában, később a filmjeiben is. A Gyarmathy Ágnes melletti asszisztensmunka nagyon értékes volt számomra, mert nemcsak a tankönyvből és az iskolai gyakorlatokból tanultam, hanem „élesben” is megismertem a világot jelentő deszkák kulisszák mögötti életét, a csapatmunka fontosságát. Ráadásul személyes kapcsolatokat is eredményezett: nem sokkal később, tizenkilenc évesen – egyetemistaként – 2003-ban engem kért fel a Móricz Zsigmond Színház igazgatója, hogy tervezzem meg a Szalma Tamás rendezésében színpadra kerülő *Libikóka* díszleteit, amelynek során Petneházy Attilával, Széles Zitával dolgoztam együtt.

– *Ne szaladjunk annyira előre! 1998-ban érettségizett. Egyenes út vezetett Nyíregyházáról Budapestre, a Színház és Filmművészeti Egyetemre?*

– Azt mondhatom, igen. Akkoriban már kezdtem „beépülni” a kulturális életbe, köszönhetően a színházi előlételemnek, volt némi gyakorlatom is. A pesti egyetemen mégsem találtam a helyem, a film európai fővárosa, Róma vonzott. Visconti, Fellini, Pasolini, Zeffirelli – és hol van még a nagy rendezők névsorának vége, nem beszélve a világhírű színészekről, színésznőkről! Olaszország egyébként is nagy szerelmem, amit szintén édesapámnak köszönhetek. Általában kétévenként bepakolta a családot az autóba, és elvitt minket Itáliába. Őt az olasz művészettörténet érdekelte, ezért aztán szisztematikusan bejártuk a nevezetes helyeket, Rómát, Firenzét, Velencét, Veronát és sok más gyönyörű, érdekes helyet. Már elsőéves egyetemistaként a fejembe vettem, hogy előbb-utóbb Rómában fogom folytatni a tanulmányaimat. Elkezdtem tanulni az olasz nyelvet, előfordult, hogy egy hétvégén tíz olaszórám is volt. Komolyan vettem a tanulást – a szórakozás akkoriban kimaradt az életemből. Második egyetemi évem végén kezdtem érezni, hogy – ha nem is folyamatosan és hibátlanul – elboldogulok olaszul, a részleteket pedig meg tudom tanulni ott is. Magyarország még nem volt formálisan az Európai Unió tagja, de a magyar diákok már jó feltételekkel tanulhattak olasz egyetemeken. A következő tanév már Rómában ért.

– *Valóban ilyen egyszerű volt, ahogyan most elmondja?*

⁶ GYARMATHY ÁGNES (1941) magyar díszlet- és jelmeztervező, egyetemi tanár. 1962–1966 között a pozsoni Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt. Díszlet- és jelmeztervezőként dolgozott a szegedi, a debreceni, a kecskeméti, a békéscsabai színházban. 1989-től a nyíregyházi Művészeti Szakközépiskola díszlet- és jelmeztervezés tanára. 1993–1998 között a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház jelmeztervezője. 2003 óta a Kaposvári Egyetem Látványtervező Tanszékének tanára. A Színházi Adattárban regisztrált bemutatóinak száma díszlettervezőként 214; jelmeztervezőként 333, 187 alkalommal jelmez- és díszlettervező volt egy személyben.

– Látszólag és utólag mindenképpen, a valóságban nem. A szépművészeti egyetemre (Accademia di Belle Arti di Roma), amely állami intézmény, sikeresen felvételiztem. Aztán kiderült, hogy nem tudom elismertetni a budapesti vizsgáimat, tehát előről kell kezdenem mindent, és az első évben nem kaphatok ösztöndíjat. A rossz hírek nem keserítettek el, inkább dacossá tettek. Munkát kerestem, s arra gondoltam, ha már így alakult, miért ne dolgozhatnék filmközelben? Egy évig – az egyetemi tanulás mellett – filmes és tévés szabóműhelyben segítettem. Ez később bőven kamatozott: gyakorlati tapasztalatot szereztem, hogyan kell bánni a textilekkel. Sok mesterfogást láttam, miközben készültek a jelmezek. Vizsgáim jól sikerültek, másodévben már ösztöndíjas lettem. Az egyetem patinás, jellegzetes patkóalakú főépületébe eleinte meghatottam léptem be: sok híres művész tanult az ódon falak között. Rómában aránylag hamar rátaláltam egy speciális felsőfokú képzőintézetre. A Scuola Nazionale di Cinema (SNC) alapítványi elitiskola a Cinecittà filmstúdió szomszédságában, azzal szimbiózisban. Itt a szakma elsőrangú reprezentánsai a legmagasabb szinten oktatják a filmművészet és a filmtechnika mai gyakorlatát, és készítik fel a hallgatókat a jövőbeni ismeretek befogadására. Évente mindössze öt-hat diákot vesznek fel. Mindent egy lapra feltéve jelentkeztem: ha nem sikerül, tanulok az egyetemen, és készülök a következő – biztos! – alkalomra. Elsőre felvettek, amire ma is büszke vagyok. A többi szervezés kérdése volt: év közben a Cinecittába jártam, ahol reggeltől estig volt tennivaló, az egyetemen pedig kérvényeztem, hogy – tekintettel speciális szakmai tanulmányaimra – szeptemberben tehessem le kötelező vizsgáimat. Tehát párhuzamosan végeztem a két iskolát, júniusban levizsgáztam a Cinecittában, s aztán megkezdődött a „nyári szemeszter”. Végül sikerült megszereznem mindkét diplomát.

– *Miért tartotta olyan fontosnak a Cinecittát, hogy kockáztatta a szépművészeti egyetemet?*

– Az SNC olyan, mint egy inkubátorház. Élő legendák foglalkoznak a hallgatókkal. Piero Tosi⁷ például az egyik legkiválóbb jelmeztervező, ma már közel kilencven éves. Ereje teljében, 1951–82 között, Luchino Visconti, Franco Zeffirelli, Vittorio De Sica filmjeiben a legnagyobb sztárok jelmezeit tervezte, Sophia Lorent, Marcello Mastroianit, Claudia Cardinalet, Alain

Moziváros Rómában – a Cinecittà főbejárata

⁷ PIERO TOSI (1927) Oscar-díjas olasz jelmeztervező. Főbb filmjei: Viscontival: Szépek szépe (*Bellissima*, 1951), Érzelem (*Senso*, 1954), Rocco és fivérei (*Rocco e i suoi fratelli*, 1960), A párduc (*Il gattopardo*, 1963), Halál Velencében (*Death in Venice*, 1971), Vittorio De Sicaval: Tegnap, ma, holnap (*Yesterday, Today and Tomorrow*, 1963), Zeffirelivel: Traviata (*La Traviata*, 1963)

Delont öltöztette. 2014-ben Életmű Oscar-díjat kapott, mivel ötven éves szakmai karrierje alatt kivételesen sok díjazott film készítésében vett részt. Legjobb jelmezeit tavaly Firenzében, a Pitti Palotában (lényegében az Uffizi Galériában) önálló tárlaton mutatták be. Az SNC-ben különösen az elméleti oktatás erős. Piero Tosi irányításával sokszor rajzoltunk reggeltől estig. A gyakorlati részt az jelentette, hogy minden évben vizsgafilmet készítettünk a hallgatókból összeállt kis stábokkal. Szerencsére az első „éles” munkalehetőséget is megkaptam már diplomázás előtt – a korábban már említett Carlo Poggioli mellett –, de ez nem iskolai kötelezettség volt, magamnak szerveztem. Közvetlenül az iskola elvégzése után, alapvetően az ott szerzett kapcsolatok eredményeképpen ismertem meg a jelmeztervezés nemzetközileg ismert szaktekintélyeit, akik időnként számítottak is a fiatalok munkájára. Közöttük volt az Oscar-díjas Gabriella Pescucci,⁸ aki Tosi tanítványaként, majd asszisztenseként kezdte, később Pasolini, Fellini, Scorsese és más híres rendezők filmjeinek jelmezeit alkotta meg. Milena Canonero⁹ is nagy név, bár ő sokat dolgozik Londonban és Amerikában is. Három Oscar-díján kívül nyolc jelölést is magáénak mondhat. Őt a Rómeó és Júlia előkészítő munkáinak idején ismertem meg. Az ilyen kapcsolatok sok kaput megnyithatnak a filmvilágban.

– *A Cinecittà az olasz filmgyártás szinonimája. Bizonyára jól megismerte. Bemutatná?*

– Talán nem túlzás, hogy a Cinecittà nevét világszerte ismerik, a mozirajongók mindenképpen. A név magyarul *mozivárost* jelent. Sajnos az utóbbi időben méltatlanul rossz állapotba került, megérett egy alapos korszerűsítésre; sok új stúdió – köztük több fiatal magyar nagyfilmes stúdió – sokkal jobb feltételeket kínál. A Cinecittà név, a hagyomány és maga Róma változatlanul nagy vonzerő. Huszonkét stúdió működik a mozivárosban, alapterületük 400–3000 négyzetméter között váltakozik. Van több hatalmas, forgatásra alkalmas sátra, tízezer köbméteres medencéje 1,6 méter vízmélységgel, egy tekintélyes, 800 hektáros fás-ligetes területe. Olyan állandó díszletek állnak rendelkezésre, mint a Trevi-kút, az 1930-as évek New Yorkja és Párizsa, komplett tengeralttjáró- és modern vonat enteriőr, földrengés-szimulátor, sőt egy középkori toszkánai város is. Itt könnyűszerrel lehet elkészíteni nemcsak olasz, hanem olyan nagy amerikai filmeket is, mint például a *Ben-Hur*. Első hallásra talán az is meglepő, hogy Martin Scorsese a Cinecittában forgatta a New York bandái (*Gangs of New York*) című filmjét.

– *Tényleg érdekes világ. Milyen ismeretek, tulajdonságok szükségesek ahhoz, hogy valaki jó jelmeztervező lehessen?*

– Sokféle film készül, és mindegyikhez különböző. Ha például a történelmi témájú filmeket nézzük, nagyon fontos az adott kor színvonalas ismerete, s nem-

⁸ GABRIELLA PESCUCCI (1941) Oscar-díjas olasz jelmeztervező. Mintegy hatvan film és opera viseli keze nyomát, köztük A Borgiák című kanadai–ír–magyar online filmsorozat. Oscar-díjat kapott a jelmeztervező kategóriában az Ártatlanság koráért (*The Age of Innocence*, 1993).

⁹ MILENA CANONERO (1946) Háromszoros Oscar-díjas olasz jelmeztervező. Londonban tanult, és ott is kezdte pályáját, első Oscar-díjas filmjeit is ott készítette: Barry Lindon (Stanley Kubrickkal, 1975), Tűzszekerek (*Chariots of Fire*, 1981), a Marie Antoinette (2006) már Amerikában született. Rendszeresen tervez operakosztümöket a Bécsi és a New York-i Metropolitan Operának is.

csak a viseleteké, hanem például a szokásoké és az ételeké is. Amikor történetesen a reneszánszról volt szó a vizsgán, nem lehetett azt mondani az előkészített ruháról, hogy az egy reneszánsz ruha, hanem pontosabban kellett behatárolni. A szakember számára ugyanis az 1820-ban, 1825-ben és 1830-ban készült öltözetek viszonylag jól megkülönböztethetőek, tekintettel arra, hogy az

Híres filmek jelmezeinek kiállítása – Universal Filmstúdiók, Los Angeles

1800-as esztendőkből általában ötvenként lehet érzékelni a változásokat. Tudni kell azt, hogy egy bonyolultabb fodros, betétes, díszített kosztüm miként készíthető el, sőt azt is, kellemes lesz-e a viselete, hiszen felvétel közben nincs rosszabb egy kényelmetlen ruhánál. Meryl Streep híres amerikai színésznő szerint egy szerepformálás fele a ruha. Az is lényeges, hogy a viseletek összhangban legyenek a környezettel, a természettel. Egy jó jelmeztervező képes meghatározni a filmvásznon, a képernyő hangulatát. Mivel a filmek nagy része emberekről szól, a jelmez nagyon fontos a figurák életre keltéséhez, a közönségnek el kell hinnie, hogy amit a filmen lát, az valódi, tehát hitelesnek kell lennie. Ráadásul eddig csak a történelmi filmekről volt szó, egészen eltérő feladat elé állítja a jelmeztervezőt például a sci-fi, a horror. Tehát a történelem, a művészettörténet mellett nem árt ismerni a technika történetét, az antropológiát, és hasznos, ha a jelmeztervező képzelőerővel is megáldott.

– Egy-egy film készítése ma már hatalmas stábokat igényel. Hol helyezkednek el a jelmeztervezők a rendező–producer–forgatókönyvíró–szereplő–zeneszerző–operatőr–vágó sorban – hogy csak a legfontosabbakat említsük?

– A filmkészítés csapatmunka, nehéz fontossági sorrendet megállapítani – ha egy nagy gépezetből hiányzik egy kis csavar, az egész működésképtelen lehet. A jelmeztervezés sem csak annyi, hogy föliskiccelek egy ruhát, mert annak „működnie” kell, tehát a karaktert kell megalkotni. A jelmeztervezőnek ezért szinte bele kell bújni a karakter bőrébe: tudnia kell hogyan él, mik a szokásai. Ez nem egyszereplős feladat, elengedhetetlen az együttműködés a színésszel, a rendezővel, az operatőrrel. Megemlítem, milyen óriási szerepe van a színeknek – ugyanaz a viselet eltérő színösszeállításban egész mássá teszi a karaktert. Képzeljük csak el, hogy valaki a hétköznapi életben például sötét, kék vagy éppen piros színárnyalatú ruhát visel! Teljesen más embernek látszik, s ez a filmvásznon, képernyőn még hangsúlyozottabban érvénye-

sül. Kiemelkedően fontos a színész első megjelenése, ugyanis a néző első benyomása a szereplőről sorsdöntő lehet. Jó jelmez megalkotása gyakorlott tervezőnek is emberpróbáló feladat. Egyébként a filmes szakma húsz év elteltével adta bizonyítékát, hogy mind magasabbra értékeli a jelmeztervezők alkotómunkáját: 1948-ban adományoztak először önálló Oscar-díjat a legjobb jelmeztervezésért (miközben a díjat 1929-ben alapították).

– *Kik voltak a leghíresebb jelmeztervezők? A mai fiatalabbak érdemnek a „nagy öregek” tapasztalataiból?*

– Természetesen. Egyrészt tanultunk is róluk, a munkájukról, a mesterfogásairól, másrészt a szakmai érdeklődés is mozgatja a kíváncsiságot. A legnagyobb jelmeztervező talán Edith Head¹⁰ volt, aki nyolcszoros Oscar-díjas, 35 jelölésből kapta a nyolc szobrocskát. Öt-hat év alatt emelkedett kezdő rajzolóból a vezető jelmeztervezők közé. Nagyon különböző filmek jelmezeiért díjazták, nem lehet azt mondani, hogy csak bizonyos területen volt otthon. Eleinte külön díjat adtak a fekete-fehér és a színes filmek jelmeztervezéséért, 1967-től csak egy kategória van. Számomra tanulságos, amit az Oscar-díjak történetében olvastam, hogy Head visszafogott munkastílusáról volt ismert, valamint arról, hogy – férfi kollégáival ellentétben – részletes megbeszéléseket tartott a színésznőkkel, akiknek ruhát tervezett. Headet szerették, olyan sztárok kedvenc jelmeztervezője lett, mint Ginger Rogers, Bette Davis, Barbara Stanwyck, Shirley MacLaine és mások. Fő munkahelye, a Paramount gyakran „kikölcsönözte” más stúdióknak, azok színésznőinek kérésére. Külön érdekesség, hogy az 1970-es évek végén felkérték arra, hogy tervezzen női egyenruhát az Egyesült Államok Parti Őrsége számára. Head karrierje fénypontjának tekintette a megbízást. Edit Head idején egy híres férfitervező is dolgozott Hollywoodban: Adrian.¹¹ Nemes egyszerűséggel soha nem használta teljes nevét – sokan nem is tudták –, jelmezeibe is csak azt hímezték: „Gowns by Adrian” (szabadon fordítva: ruha Adriantól). A legnagyobb női sztárok ragaszkodtak hozzá: Joan Crawford huszonnyolc alkalommal, Norma Shearer tizennyolc, Jean Harlow kilenc filmben viselte kreációit, Greta Garbo is vele kivételezett. Crawford számára tervezett először magas válltömést, amely később hosszú időre divatiránnyá vált. Kislány koromban én is imádtam a harmincas-negyvenes évek filmjeit, nagyon tetszettek a szép jelmezek.

– *Magyarok is értek el szép eredményeket a díszlettervezésben, igaz, a filmtörténetből az látszik, régen...*

– Az még csak hagyján, hogy régen, de nagyon nehéz kihámozni, hogy kik voltak magyarok, tekintettel arra, hogy sokan megváltoztatták a nevüket, feltehetően a

¹⁰ EDITH HEAD (1897–1981) nyolcszoros Oscar-díjas amerikai jelmeztervező. Nyelvtanárként tanított franciát és spanyolt, majd művészettanári állást vállalt egy hollywoodi iskolában. 1924-ben kapott munkát jelmeztervező-rajzolóként a Paramountnál, hamarosan Hollywood egyik legjobb jelmeztervezője lett. Fekete-fehér díjazott filmjei: Az örökös (1950), Mindent Éváról (1951), Egy hely a nap alatt (1952), Római vakáció (1954), Sabrina (1955), Az élet körülményei (1961). Színes filmjei: Sámson és Delilah (1951), A nagy balhé (1974)

¹¹ ADRIAN ADOLPH GREENBERG (1903–1959) amerikai jelmeztervező. Több mint 250 film és képernyős alkotás jelmezeit tervezte. Ő álmodta meg többek között az Óz, a csodák csodája jelmezeit, a híres piros cipőt is.

könnyebb kiejthetőség vagy érthetőség kedvéért. Például ha azt hallom, látom, hogy William S. Darling díszlettervező hat jelölés után három alkalommal nyert Oscar-díjat,¹² eszembe nem jutna, hogy magyar, holott születési neve Vilmos Béla, és a Temesvárhoz közeli Sándorházán született. Második felesége nevét vette fel New Yorkban. Amerikában elfogadott szokás, hogy aki életvitelszerűen ott él és alkot, a hétköznapi beszédben amerikai művészként említik. Ha pontosabban akarják, akkor magyarországi születésű amerikai művész. Itt azonban már beleszól a történelem, mert a film hőskorának nagy személyiségei a születési időtől függően a Magyar Királyságban az Osztrák–Magyar Monarchiában született amerikai művészek. Az új név választásában a kreativitás határtalan. Volt, aki felesége nevét választotta, mint Sándorházi Vilmos Béla, más egyszerűen lefordította, és így lett például Fuchsból a későbbi emblematikus Fox. Volt, aki elhagyta családnevét és a két keresztnévből képzett újat, de ki gondolná, hogy a Louis C. K. komikus–színész–rendező–producer neve valójában Louis Szekely – bár az ő családfája kissé bonyolultabb. Fogadjuk el, hogy ezért nem lesz soha teljes a magyar származású Oscar-díjasok névsora. Ugyanakkor az is igaz, hogy volt idő – az amerikai mozi hőskorában –, amikor a filmvilágot is uralták a magyarok. Klasszikus, hogy a Paramount atyja ajtaján az állt, „Nem elég, ha magyar vagy, tehetségesnek is kell lenned...”. Ehhez képest, ha most megkérdezem hollywoodi barátaimat, tudják-e, honnan származik a híres a Paramuont Pictures alapítója, Adolf Zukor, vagy a Fox Television Network és a 20th Century Fox cégek elődjének létrehozója, William Fox, meglepődnek, hogy Magyarországról, mint én... Az Oscar-díjas rendezők, színészek, operatőrök, jelmeztervezők között bőven vannak hazánk fiai, mégpedig a film aranykönyvében megörökített alkotásokkal.

– *Visszatérve eredeti témánkhoz: mi lesz a jelmezek sorsa, ha befejeződnek a felvételek?*

– Attól függ, milyen filmről, milyen jelmezzről van szó. Számos emblematikus jelmez múzeumba kerül. A statiszták öltözetének nagy része jelmezzraktárban köt ki, némelyeket átalakítással újra felhasználnak. Az olasz tervezők nagy filmjeinek jelmezeit egyébként a Tirelli Kosztüm Ház¹³ őrzi, ahol készültek is. Például a Casanova (*Il Casanova di Federico Fellini*, 1976); Luchino Visconti: A párdúc (*Il gattopardo*, 1963); Martin Scorsese: Az ártatlanság kora (*The Age Of Innocence*, 1993); John Madden: Szerelmes Shakespeare (*Shakespeare in Love*, 1998) fontosabb jelmezei az egyetemes filmtörténet részét képezik. Alkalomadtán kiállításokon láthatók, majdnem minden évben van egy fontosabb kiállítás – ebben az olaszok nagyon jók. Los Angelesben is rendszeresek a jelmezkiállítások, a legutóbbi – amely száz évet ölel fel, s százötven híres jelmez látható –, októbertől fél évig várja a látogatókat,¹⁴ elbűvölő gyűjtemény. E tárlat első darabja Charlie Chaplin felejthetetlen jelmeze 1915-ből (A csavargó). Az utolsó a

¹² WILLIAM S. DARLING (Sándorházi Vilmos, eredetileg Vilmos Béla, 1882–1963). Budapesten és Párizsban tanult, előbb építésznek, majd festőnek. 1910-ben kivándorolt Amerikába, New Yorkban festőművészként alkotott. 1920 körül költözött Kaliforniába, a 20th Century Fox művészeti vezetője lett, 61 filmben dolgozott díszlettervezőként. Oscar-díjas filmjei: Kavalkád (*Cavalcade*, 1933), a Bernadette dala (*The Song of Bernadette*, 1943), valamint az Anna és a sziámi király (*Anna and the king of Siam*, 1946).

¹³ <http://www.tirelli-costumi.com/en/>

¹⁴ <http://www.oscars.org/hollywoodcostume/>

2014-ben bemutatott filmthiller (Amerika Kapitány – A tél katonája) Fekete özvegyének testhez simuló öltözete, Scarlett Johansson viselte. Itt látható Marlene Dietrich különleges köntöse,¹⁵ több remek jelmez, amelyeket Gwyneth Paltrow, Joseph Fiennes viselt,¹⁶ valamint John Travolta nagyon divatos fehér öltönye¹⁷ és Júlia Roberts csábító piros ruhája.¹⁸ Becses darab Judy Garland – Dorothy – eredeti piros cipellője,¹⁹ vagy Julie Andrews híres esernyője az öt Oscar-díjat kiérdemelt *Mary Poppins*-ből (1964). Ezek a relikviák talán minden filmrajongó számára emlékeztetők. Ráadásul 2017-ben megnyitják a Filmakadémia új múzeumát, amelyben tekintélyes helyet foglal majd el a jelmezkollekció.

– Mit gondol, a közönség érdekli ez a téma?

– Feltétlenül. Például hollywoodi jelmezkiállítás volt tavaly Londonban, ahol csak többórás sorban állás után lehetett bejutni a kiállítótermekbe. A kiállítás később Budapesten is vendégeskedett. Persze a filmtörténet ma már elég terjedelmes, így a jelmezek száma is nagy, a raktározás sokba kerül, ez mindenütt egyre újabb ötletek kitalálására ösztökéli a gyűjtemények kezelőit. Nemcsak vezetett látogatásokat szerveznek (természetesen előzetes bejelentéssel), hanem kölcsön is adják a jelmezeket, színházaknak, korhű fotókat készítő fényképészeknek, divatbemutatók, vagy tematikus partyk rendezőinek. Amerikában esetenként jó befektetés is lehet egy-egy híres jelmez. Nemrég olvastam, hogy egy gyűjtő New Yorkban bocsátotta árverésre az *Óz, a csodák csodája* című film eredeti oroszánjelmezét, amelyet Bert Lahr viselt az 1939-es klasszikusban. Komoly összegekről lehet szó, hiszen kommentárok szerint a musicelhez készült tartalékjelmez majdnem egymillió dollárért cserélt gazdát néhány éve. De megvilágíthatjuk a közönség és a jelmeztervező kapcsolatát másképpen is. A Cinecittánál már említett Milena Canonero volt 1986-tól a *Miami Vice* című amerikai tévésorozat²⁰ jelmeztervezője. Milliók életére lett így hatással: a nézők ugyanis sokszor mintának tekintik a filmben látottakat. A film egyik szereplője például drága napszemüveget viselt, a márkából napokon belül több mint százezer fogyott. A sorozat nyomán terjedtek el Amerikában a pasztellszínű férfiöltönyök, sőt a Crockett titkos nyomozót alakító Don Johnson örökös borostássága példa lett a férfiak körében szerte Amerikában és Európában.

– Említette, hogy belekóstolt a londoni és a hollywoodi „álomgyárak” életébe is. Hogyan történt ez?

– Carlo Poggioli révén kezdtem el dolgozni az olasz tervezők krémjével. A jelentősebb filmalkotások ma már általában nemzetközi koprodukciónak készülnek, több országban. A filmipar nagy szeletekre oszlik, a producerek keresik azokat a helyszíneket, ahol legjobban, leggyorsabban, legolcsóbban tudnak forgatni. A stúdiókban nagyipari jelleggel, szériákban, s többnyire bizonyos műfajokra specializálódva

¹⁵ ERNST LUBITSCH *Angel*; Angyal, 1937

¹⁶ JOHN MADDEN *Shakespeare in Love*; Szerelmes Shakespeare, 1988

¹⁷ JOHN BADHMAN *Saturday Night Fever*; Szombat esti láz, 1977

¹⁸ GARRY MARSHALL *Pretty Woman*; Micsoda nő!, 1990

¹⁹ VICTOR FLEMING *The Wizard of Oz*; Óz, a csodák csodája, 1939

²⁰ A műsort elsőként az NBC tévécsatorna vetítette 1984 és 1989 között, 111 epizódot ért meg. A férfiak számára divatot teremtett. Még mindig vetítik az Amerikai Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban.

gyártják a filmeket, és mindegyik igyekszik valami sajátosat létrehozni. Az amerikai filmipar is stúdiók rendszerébe szerveződött, a legismertebb a Paramount, a MGM, a Fox Film, a Warner Brothers. Híresek a francia, az angol stúdiók is. Tehát mielőtt elkezdődik az új film forgatása, a rendező és a producer kiválasztja a helyszíneket. Én általában olasz tervezőkkel dolgoztam, így az előkészítés nagy része mindig Rómában történt, függetlenül attól, hogy Olaszország mely részén forgatták a filmet, netán Budapesten, Berlinben, Belgrádban vagy másutt. Hollywoodi stúdióba először magánemberként, barátaim meghívására jutottam el, általában bemutató vetítések alkalmával.

– *Egy ideje viszont már Los Angelesben él, és Róma után itt próbál rátalálni jövőbeni lehetőségeire. Jelenleg milyen típusú jelmeztervezés áll legközelebb a szívéhez?*

– Nagyon nehéz behatárolni. Minden feladat érdekes lehet, ha az ember a megfelelő alkotókkal találkozik. Esztétikailag a futurisztikus jellegű témák, valamint olyan fantáziajellegű történetek izgatnak, amelyek valamilyen régebbi korban játszódnak. Tehát olyan világok létrehozása a célom, ami a múltból táplálkozik, de attól kissé elrugaszkodik, és a történetnek megfelelően sajátos módon létrehozza a saját fantázia korát. Ha jellemzőként néhány filmet kellene mondanom, számomra az egyik példaértékű a Drakula,²¹ amelynek jelmeztervezéséért Eiko Ishioka Oscar-díjat kapott. A futurisztikus vagy fantázia filmek közül a Matrixot²² említeném, amely egy olyan jövőt ábrázol, ahol az érzékelt világ – valójában a Mátrix – szimulált valóság, amelyet a mesterséges intelligenciával rendelkező gépek alkottak meg. A film vizuális effektusaiért négy alkotótárs részesült Oscar-díjban. A Szárnyas fejvadász²³ egy eltérített űrhajó története, a szakma általános véleménye szerint az egyik legismertebb és legjobban sikerült sci-fi a film világában. Sok kérdést tesz fel – Mit jelent embernek lenni? Mi az élet értelme? –, a válaszokat azonban a nézőre bízta. Végül Az ötödik elem²⁴ ötlete, hogy csak a titokzatos ötödik elem mentheti meg a világot az ötezer évenként feltámadó Gonosz pusztításától, tehát az univerzumnak minden ötezredik esztendőben szüksége van egy hősré. Számomra nagyon imponáló, hogy ennél a filmnél az alkotók között a rendező és az operatőr neve után felsorolják a díszlettervezőket, a jelmeztervezőket és a látványtervezőket is, ezzel külön hangsúlyt adva a munkájuknak. Mint látszik, a film világa tele van ötletekkel. Célom, hogy ebben a közegben új esztétikai dolgokat fedezzek fel és megismerjem a legkorszerűbb technikai eszközök alkalmazását, és így hozhassak létre új jelmezeket.

– *Ezért vágyódik el Rómából, és költözött át Los Angelesbe?*

– Csak részben. Arra is nagyon vágyódtam, hogy elrugaszkodva az eddigi ismeretemtől – mint egy fehér lapon, de az európai kultúrából táplálkozva – megpróbálkozzam új dolgokkal. Úgy érzem, Los Angeles ebből a szempontból nagyon inspiráló. Az emberek lazábbak és kíváncsiak az újdonságokra. Vágytam arra, hogy Róma után egy más közegben találkozzam hasonló gondolkodású alkotó emberekkel. Úgy vélem, itt

²¹ FRANCIS FORD COPPOLA: Drakula (*Dracula*, 1992). Színes, magyarul beszélő, amerikai horrorfilm.

²² LARRY ÉS ANDY WACHOWSKI: A Mátrix (*The Matrix*, 1999) amerikai–ausztrál sci-fi film.

²³ RIDLEY SCOTT: Szárnyas fejvadász (*Blade Runner*, 1982). Színes, magyarul beszélő, amerikai sci-fi film.

²⁴ LUC BESSON: Az ötödik elem (*The Fifth Element*, 1997). Színes, magyarul beszélő, francia akció-vígjáték.

még nyitottabbá válhatok. Sok fiatal él Los Angelesben, akiket ugyanúgy a film iránti szenvedély vonzott ide, mint engem, ezért könnyű hasonló érdeklődésű barátokra találni. A Cinecittà, az olasz film természetesen életem elválaszthatatlan része marad. Tanulni mentem Rómába, és – túlzás nélkül mondhatom – egy évtized alatt sok mindent elsajátítottam a film világában, főképpen a jelmeztervezésben. Az iskolát azonban egyszer el kell hagyni, bármennyire is szerettük, ugyanúgy, mint ahogy a családból vagy a hagyományos egyetemekről is kirepülnek a fiatalok. Új környezet, új inspirációk, új, szokatlan ötletek kellenek, mert az *alma mater* közelében mindig is diák, legfeljebb a legjobb aszszisztens marad az ember – ritka kivétellektől eltérve. A *Grand Prix*²⁵ hagyománya óta, főleg az 1800-as években, a legtöbb híres festő megfordult Rómában és az ott található sok szépség, az antik kultúra és mitológia jelenléte, a kifinomodott, magas szintű mesterségbeli tudás kihatott mindegyikükre és beépült művészetükbe. Ez azonban többnyire a későbbi munkákban fedezhető fel, amiket már hazatérve alkottak. Én is azt érzem, hogy a szakmában sok minden van Rómában, de a merész fiatalos kezdeményezések inkább Londonban, Los Angelesben fogannak meg. Már tanúi vagyunk egy újabb „robbanás” jeleinek, olyasminek, mint ami a tudományos-fantasztikus filmek megjelenése idején történt. Ez azért hízelgő számomra, mert a sci-fi áradatának elindítása magyar ember nevéhez köthető – bár ezt csak a szakemberek tudják.

– *Kiről van szó? Őt is amerikaiként ismerte meg a filmes világ?*

– Igen, így fogalmaznak: „Hungarian-born American animator and film producer.” Tanulságos élete volt. A George Pal²⁶ – Pál György – néven híressé vált Marczincsák György Budapesten szerzett építészdiplomát. A gazdasági világválság idején Prágán, Berlinen át Amerikáig vezetett az útja, ott találta meg azt a munkát, amiben kibontakozott. Filmrendező karrierjét a *Puppetoons* bábprodukció elsőprő sikere alapozta meg. A bizarr „háromdimenziós rajzfilmekben” művészen kivitelezett bábukkal dolgozott, az addig soha nem látott technikáért 1943-ban Oscar-díjat kapott. Az ötvenes években fordult érdeklődése a tudományos-fantasztikus játékfilmek felé, nála a hangsúly a „tudományoson” volt. Ami az én szempontomból most érdekes: elsőként mondta ki, hogy a különleges hatások is lehetnek egy film sztárjai. George Pal teljesítményén ugyan túllépett a modern idő, de amit mondott, ma is igaz, érdemes megismételni: a különleges hatások is lehetnek egy film sztárjai. Én is valami ilyet szeretnék létrehozni, az új technika műszaki színvonalán.

– *Gondolom, azért mégsem a magyar építész Amerikában befutott karrierje inspirálta, hogy „Concept Designer” legyen. Mikor fordult ebbe az irányba az érdeklődése?*

– Ez így van. Bevallom, George Palról nem is tudtam és a „concept”-ről se sokat. A hagyományos jelmeztervezés, a jelmezgyártás szervezése mellett négy éve foglalkoztat

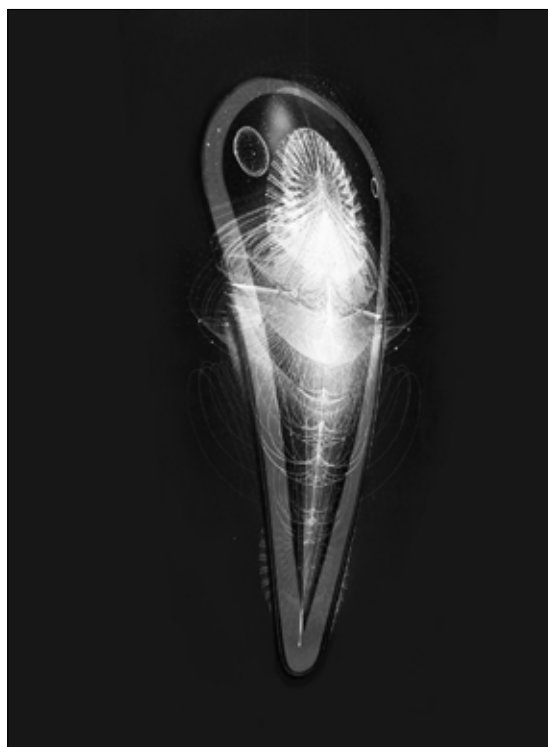
²⁵ PRIX DE ROME: francia ösztöndíj bölcsesek, eredetileg festők, szobrászok részére, amelyet XIV. Lajos uralkodása idején hoztak létre 1663-ban. A nyertesek három-öt évig alkothattak Rómában a francia állam költségén. 1803-ban Bonaparte Napóleon császár a Villa Medicebe költöztette a Római Francia Akadémiát, hogy a korábbiánál jobb feltételeket teremtsen a fiatal francia művészek számára, akik az alkotás mellett megismerhették az antik és a reneszánsz megannyi remekművét.

²⁶ GEORGE PAL – MARCZINCÁK GYÖRGY (1908, Cegléd – 1980, Los Angeles). Építésznek tanult, 1939-ben telepedett le az Egyesült Államokban, a filmiparban dolgozott, főként speciális effektjeiről ismert. 1944-ben Életmű Oscar-díjat kapott a sok, általa először alkalmazott újdonság elismeréseképpen. Összességében hatszoros Oscar-díjas.

a továbblépés terve. 2011-ben mentem először Kaliforniába kifejezetten olyan céllal, hogy megnézzem, milyen irányt kell becserkészni. A filmes berkekben hallottam ezekről az újdonságokról. Közös ismerősök ajánlására találkoztam Hollywoodban Daniel Auberrel,²⁷ aki huszonöt éve dolgozik a filmes szakmában. Rómából indult, volt színész, sci-fi szerzőként olyan filmlükköket (special effect) alkalmazott, amiért Emmy-díjat nyert. Keresi az új utakat, Londonban részt vett a Harry Potter-filmek készítésében is. Együtt dolgozott Terry Gilliammal,²⁸ akinek a *Grimm*²⁹ óta alkotótársa. Röviden: nagy személyiség az újító filmesek között. Most Kaliforniában „concept artist” és rendező, tíz éve olyasmivel foglalkozik, amivel én szeretnék.

– *Azt mondta az imént, hogy a legkorszerűbb technika színvonalán szeretne valami újat létrehozni. De ön művészettörténetet, jelmeztervezést tanult, nyilván ezekhez ért a legjobban. Hogyan kapcsolódik ide az új technika?*

– A számítógép útján. Ez is olyan nagy befektetésem, mint amikor olaszul tanultam. Napi szinten használtam ugyan számítógépet, de az agyáról, rendszerének működtetéséről alig tudtam valamit. Elkezdtem tanulni a programokat. Nem hobby-, hanem profi szinten, négy hónapig ezzel keltem, feküdtem, képzésre jártam. Ezt az ismeretet ötvözöm a filintervezéssel. A számítógépen már a 2D rajzolásban is rengeteg új lehetőség nyílik, mert a paletta teljesen más jellegű, mint papíron. Érdekes tényező például, hogy a fény a képernyőn „keresztül” jön, nem a papír felületére esik, ami nagy különbség. A 3D-s (háromdimenziós) tervezés már továbblépés, amit most is folyamatosan fejleszt. Ez eleinte nagyon nehéz volt, de fantasztikusan erősítette az alkotóképességem kiteljesedését.

Pintér Anina: Energiaipajzs

²⁷ DANIEL AUBER (1969, Trieszt) Részt vett a Szemfényvesztők (*Now You See Me*, 2013) színes, magyarul beszélő, amerikai misztikus film; a Felhőatlasz (*Cloud Atlas*, 2012) színes, magyarul beszélő, amerikai–német fantasztikus film munkálataiban, most új megoldások keresésével foglalkozik.

²⁸ TERENCE VANCE GILLIAM (1940, Minneapolis) amerikai/brit filmrendező, forgatókönyvíró, színész és animációs-film-készítő, a Monty Python-csoport tagja.

²⁹ Grimm (*The Brothers Grimm*) színes, magyarul beszélő, amerikai–cseh–angol fantasztikus kalandfilm, 2005. Rendezte: Terry Gilliam.

– Többször hangzott el két kifejezés, *concept designer*, *concept artist*. Mi a feladata azoknak, akik ilyesmivel foglalkoznak?

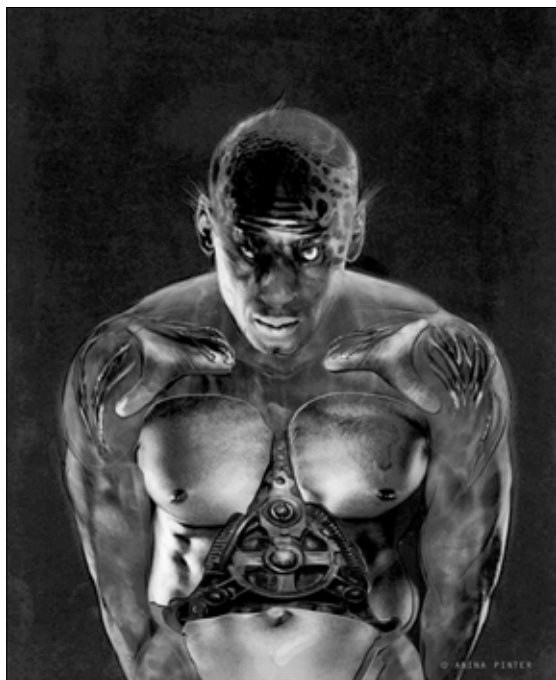
– A szakkifejezéseket, különösen a számítógépes térben, nagyon nehéz lefordítani, legtöbbször nem is teszik, a szakmabeliek tudják, miről van szó. De körülírni elég jól lehet. Az általánosságban vett konceptuális művészet (*conceptual art*) a múlt század hatvanas éveinek közepétől ismert, a lejtmenet után a kilencvenes években lett ismét népszerű: konceptuális, vagyis fogalmi, gondolati művészet. Az irányzat szakít a művészi kommunikáció hagyományos, tárgyas formáival, és a gondolati tényezőket helyezi előtérbe. Ez erről szól a mi esetünkben is. A designer elsősorban ötleteket kommunikál. A *concept artist* a tényleges fejlesztés előtt megrajzolja, milyenek lesznek a szereplők, milyen a világ, milyen színek dominálnak. Tehát az én feladatom egy filmhez tartozó világkép vizuális megjelenítése, ötlete. A *concept artist* a rendező elképzelése és a forgatókönyv alapján kezdi a munkáját és adja hozzá a vizuális ötleteit a film világának megteremtéséhez. Általában az alapkonceptió az író munkája, a történetben már szerepelnek karakterek, bizonyos szintig helyszínek. A rendező ehhez hozzáadja a saját gondolatait, majd ekkor válik nagyon fontossá a *concept artist* munkája. A rendezőnek ugyanis gyakran segítségre van szüksége, hogy vizuálisan továbbgondolja a történetet. A *concept artist* ötleteket ad, amelyek közül a rendező kiválasztja azt, ami neki a legjobban tetszik. Egy-egy jelenthez vagy karakter megalkotásához rengeteg ötlet születik, mielőtt létrejön a megfelelő.

– Az ön szakmai erőssége ezek szerint feltehetően az, hogy a teljes munkafolyamatot kézben tudja tartani...

– Valóban erre törekszem, végig vinni a munkamenetet az elképzelés megjelenítésétől (*concept design*) a karakterek, jelmezek kivitelezéséig. Karakterterveim gyakran jelmezre, jelmezes tudásra épülnek. Ilyenek például a *Hybridek* és a földönkívüli lények tervei. A 3D-jellegű tervezésnek több előnye van. Például gondolati fázisban gyakran sokkal kifzetődőbb létrehozni bizonyos dolgokat a számítógépen 3D-ben, mint kivitelezni. Egy ilyen terv alapján (amit a rendező meg tud nézni, körbe tudja forgatni, látja alulról-felülről anyagszerű kivitelben) el tudja dönteni, hogy a terv megfelel-e az elképzelésnek még mielőtt fizikailag kiviteleznék. Továbbá sok olyan jellegű film készül már, ahol jelmezek 3D-ben virtuálisan jönnek létre, vagy a jelemek egy része valós, a többi pedig virtuális. Végül, amivel most sokat foglalkozom, hogyan tudom a 3D-s tudásomat felhasználni, kiterjesztve a jelmeztervezés új lehetőségeit. 3D nyomtatással szeretnék jelmezeket létrehozni. Ez még nagyon gyerekcipőben jár, de rendkívül

Pintér Anina: Hibrid I.

Pintér Anina: Hibrid II.

ígéretes: jövőbe mutató ötleteket és lehetőségeket kínál. Szeretem az organikus formákat, gyakran a természetből merítek inspirációkat. Szeretnék eljutni egy olyan jellegű tervezéshez, amiben a ruha lényegében varrás nélkül jön létre. De ez még a jövő.

– *Tudna mutatni legalább koncepció szintjén létező vizuális ötleteket? Vagy megoldásokat?*

– A *Hallucinant*, amelyen most dolgozunk, nagyon érdekes jelmeztervezői feladat. A történet főszereplője találkozik egy pszichedelikus³⁰ tenyérjós-nővel, akinek a varázsitala hatására egy érdekes mikrovilágban – dombok között – találja magát. Lehetőséget kap, hogy átírja életvonalát. A mostani elképzelés alapján az ari-

zonai sivatag egyik különleges sziklás része lesz mikrovilág forgatásának helyszíne. Az érdekesség jelmeztervezői szempontból az, hogy a tenyér barázdáltsága és a sivatagi homok mintázata változik a képeken, amelyek megfelelő nagyításban, illetve kicsinyítésben megdöbbenően hasonlóak. Szívesen tervezek energiapajzsot, ami nálam lényegében gondolat által irányított eszköz. Egy ilyen ötletet használnak a Wachowski-testvérek – a *Mátrix*³¹ rendezői – a Jupiter felemelkedése (*Jupiter Ascending*) című, 3D-s akciósci-fi filmben, amelynek bemutatója Amerikában és Magyarországon egyaránt 2015. február elején volt. A pajzsaim azért érdekesek, mert az elképzelés szerint védő és támadó szerepet is betöltenek, valamint egyik sem „szolid anyag”, hanem „energia”. A szereplő kesztyűjéből jön ki csuklómagasságból, átlátszó és nagyon erős. Úgy működik, mint a keleti harcművészetekben a védekező energia, amit a test hoz létre, amikor ellenáll.

– *Befejezésül vissza kellene térnünk a földi világba. Európaiként milyennek találja Kaliforniát, Los Angeles, ahol két éve él, a híres Hollywood-feliratot a domboldaldalban?*

– Inkább azt mondom, hogy kétlaki életet élek, dolgozom Budapesten és Rómában is, Kaliforniában még csak előkészítem a jövőt. Egyébként 2011-ben csak a szakmai kíváncsiság vitt oda, nem voltak előzetes elképzeléseim, elvárásaim. Először néhány napos magánútra mentem, filmes ismerősökhöz. Hollywoodot Daniel Auber mu-

³⁰ pszichedelikus: olyan, képzeléseket kiváltó (termék), amely eltorzítja az érzéki észleleteket, érzéseket, vagy megváltoztatja a tudatosság állapotát

³¹ A *Mátrix* (*The Matrix*, 1999) amerikai–ausztrál koprodukcióban készült sci-fi film

tatta meg, mégpedig stílszerűen. Olasz férfi, olasz Vespa robogón vitt körbe. A világszerte ismert HOLLYWOOD felirat méreténél fogva volt meglepő, nem is gondoltam, hogy milyen nagyok a betűk: a magasságuk tizennégy, a szélességük kilenc-tizenkét méter. Van egy NASA-felvétel, az űrállomásról is látszik. Tetszettek az ismert sztárok villái, bár legtöbbjét bokrok takarják a kíváncsiskodók előtt. Nagy a különbség Los Angeles felhőkarcolós belvárosa és az alacsony beépítettségű, szellős, zöld Hollywood között, ahol rengeteg a szabad tér, szinte repülhet az ember. A Csendes óceán pálmásétányos partja nagyon kedvemre való. Két év után már kevésbé foglalkoztatnak a külsőségek, de az amerikai emberek lazasága – főleg a művészvilágban, amit jobban ismerek –, igazán inspiráló közeg. Férjem, Theo Green szakmabeli, zeneszerzőként szintén a filmipar a háttere, társaságba gyakran együtt járunk, Los Angeles összességében jó hely. Itthon anyukám – Pintérné dr. Gönczi Ágnes – tartja a hátszínját. Néhány éve Budapestre költözött, és orvosi karrierjét befejezve mindig ott terem, ahol gyermekeinél a legnagyobb szükség van rá.

Pintér Anina: Szuperhős (vázlat egy plakáttervre)

JÁNOSI ZOLTÁN

Egy mondat a küldetésről

Antall István emlékére

Éjszaka, nappal, hajnalban, leginkább mégis örökre pirkadatkor – és autóval, vonattal, autóstoppal, gyalogszerrel –, ahogy lehet, de mindig pontosan, akárhol Magyarországon, Csekén, Újhelyben, Patakon, Zalában, a legpe-remebb peremen is, ha a kultúrát, a nemzetet, a legkisebb csoportot is érintő esemény történt, és sohasem késve: ott állt Antall Pista, a fáradhatatlan Antall Pista, a megtörhetetlen Antall Pista, arcán a jellegzetes, megbocsátó mosolyával, mintha mindig Ő fogadna minket, mintha Ő fogadná a fél országot, hogy lám itt vagyok, sőt előttem voltam itt, Megérkezte, barátom?, hát akkor szólalj is meg, áruld el, minek vagy itt, minek vagy a hazában, a ruhádban, a cipődben, a bőrödben egyáltalán, hát akkor szólalj is meg; és közben úgy éreztük, és úgy is volt, hogy igazából Antall Pista a gazda, nem az ország, a vezércikkek, a huzatos Magas házak árnyékai, hogy Antall Pista egyetlen szívébe

Antall István (1953–2015)

belefért Magyarország, ez az újra és újra elkapart Magzat, ez az élni akaró nemzet a maga zenei, irodalmi, képzőművészeti, építészeti, népművészeti lélegzetvételeivel, azokkal a hol fuldoklásos, hörgő, ziháló, hol égre szárnyaló levegővételeivel, a hírt adó, a hírt a mennyboltra is rákiabáló lélegezni akarásával, az örök szuszogások, nyögések, nyöszörgések, szimatolások helyett; s ő felnagyította ezt a hangot – bármelyik porcikájából jött is e földnek –, s mikrofonja membránjaival festette rá a Kárpát-medencére, Csíkból, Csallóközből, a Sajkás-vidékről, Beregszászról, Budapestről, akárhonnán: tudjad, hol élsz, mire és miért vagy jó, kik állnak körülöttem, és kik állnak szemben veled, kik dédelgetik akaratom és szépséged, és kik árulnak el, kik ásnának még mélyebbre e földbe, a jelet is eltörölve Petőfi mellkasáról, Radnóti tarkójáról, Bartók hangszálairól, Makovecz mutatóujjáról, a napfelkeltéről és álmaidról –, gye-

rünk hát, visszhangozzék a Szó – mint az új *Szózat*, az új *Himnusz*, az új *Nem tudbatom* – a fulladások, harákolások, gurgulázások, hahotázások helyett az egy szál mikrofon hangszerén át, amely elharsogja – elharsogja „kelettől nyugatig / s a zsarnokság velök megütközik” –, mert Antall Pista arcába ütközik, a *Hangsúly* madaraiba ütközik, Ratkó József, Görömbei András, Nagy András László kézmozdulataiba ütközik –, ott is estek el mind, „a harc mezején”, a nagy hitek áthúzásának gyászverte mezején, Antall Pista utoljára, mint Vécsey Károly, utoljára az aradi tizenhárom között –, „hát, íme megelégték” mind, de nem a Farkasréten, a Fiumei úton, a vad kállói fejedelem-sírban, de itt belül, öreg és ifjú szívekben, mégis fáj ez a négy kereszt az idő hegymán, Magyarország vérző tenyerében, jaj, „kora halottaim”, jaj „törvénytelen halottaim”, „ki hiányzik közülünk, ki hiányzik”, „a kerékbe törettek közül, Dózsa György seregéből ki hiányzik”, és honnan néz ide utakat szabva mégis most Ratkó nagy, csontos, kőből metszett árvagyerek-arca, Görömbei Európát Magyarországhoz mérő, pisztollyal fenyegetett, mongol árnyékú arca, Nagy András László szebb hazát rendező, Jeruzsálem-fényű arca, és immár Antall István szavakba öltöztetett szétverhetetlen arca, s mind – a Ratkó csekei mondatán át – rögzített jövő ellen: „kopjafák gótikája / építkezünk” –

– mert Te nem azt a kopjafa-sötét jövőt alkottad, festetted, rajzoltad, kiabáltad, szervezted, szerkesztetted, Antall Pista, hanem a lakható hazát, nem az örökös dévavár-rakást, a kakukkfészek-hont az Idő ágain, de a bölcsőt, mely lészen „majdan sírod is” (az lett, ha lett, de volt-e a léleknek bölcső?) és most *így* vagy itt, körös-körül zúg a tavasz, virágok, méhek zsonganak az utolsó úton, a Fiumei úton, s már háttal Neked vonulunk, míg Te itt pörölsz bennük, de a napsütésben is szakad a hó, amíg „zöld erdő harmatját, piros csizmád nyomát” – tündöklő küldetésed soha – „hóval lepi be az tél, hóval lepi be az tél.”

ANTALL ISTVÁN

Trákia költő, műfordító fia

Gencso Hrisztozov lírai honosodása Magyarországon*

Kalligrafikus, szinte művészi színvonalú írásáról országosan ismertté váló édesapja, a falu lakóinak ügyeit intézi. A hivatali szolgálat írnoki feladatai és a paraszti munka elteti a családot. A közösség önzetlen szolgálata, az emberek sorsa iránti érdeklődés, a nyitottság öröklődött át Gencso Hrisztozov író, költő, műfordító emberi vonásaiba, művészi vállalásaiba.

Bulgáriában, a rodopei Haszkovo megyei Szuszámban látta meg a napvilágot 1940. szeptember 18-án. A család erős belső kötelékei, a földművelés természetközelsége, a szavak és fogalmak tisztasága, a népköltészet élménye határozza meg a fiatalember lírai érdeklődését. A falu egy teljes világmindenség számára, ahol a mindennapi élet átlátható és világos erkölcsi rendet kínál.

A nagyvárosban sem hal ki belőle ez a kötődés, miközben a rendszeres tanulás, az egyetem mellett szellemi társakra talál. Szófiában, a St. Kliment Ohridski Egyetemen szerez műfordítói diplomát. Már diákként a közép-európai kis népek történeti, irodalmi és kulturális közegének vonzásába kerül. Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely már megszabadul a sztálini korszak dogmatikus irodalomszemléletétől, de az esztétikai értékrendet időnként felülíró politikai gyanakvás, a hagyományokat korszerűtlennek látó kritika még nem tűnik el a teljesen az irodalmi közéletből.

1968-ban kerül Magyarországra, mégpedig műfordítói ösztöndíjjal. A Magyar Írószövetség ekkoriban Fábian Zoltán szervezőkészségének köszönhetően az irodalmi műhelyek, a személyes találkozások, a honi és nemzetközi kapcsolatok gyűjtőpontja. Itt kap tanácsot, segítséget a budapesti mindennapokhoz, szellemi útmuta-

Gencso Hrisztozov és Ratkó József
Primorszkón (Bulgária) 1971

* Elhangzott 2014. november 21-én a nagykallói református templomban a Ratkó József-díj átadásán.

tást a műfordítói munkájához. Nem véletlen az sem hogy innen indul el keletre, utazik Nyíregyházára, ahol a legendás Ratkó József már a Nagy László által vállalt bolgár–magyar irodalmi kötődések ápolásának baráti szándékával fogadja. Életre szól a barátság és életre szól a nyírségi, Tisza menti táj élménye is. Gencso ugyanúgy otthon érzi magát a tiszadobi holtágak mellett, mint amilyen természetességgel Ratkó József horgászik a bolgár tengerparton. Ratkó József által ismeri meg a Hetek, majd a Kilencek költői csoportosulásának tagjait. Barátságot köt Kiss Benedekkel, Buda Ferencel, s nemcsak a művek, de az elmélyült beszélgetések is formálják irodalmi, közéleti világképét.

Írói, műfordítói munkássága ekkortól bontakozik ki, miközben saját költészetében szófukar, szinte szemérmes lírikusként mutatja magát. A folyóiratokban megjelent fordításai mellett tizenöt kötete viszi el a magyar irodalom legjobbjait a bolgár olvasókhoz. A klasszikus prózaírók közül Móricz Zsigmondot, Nagy Lajost, a költők közül Berzsenyit, Vörösmarty Mihályt fordít. A közelmúlt kortársai közül Mátyás Ivánt, Sánta Ferencet, Darvas Józsefet, Galgóczi Erzsébetet. Önálló kétnyelvű könyvsorozatban foglalkozik mások mellett Ratkó József életművével is. Kész kötetei várják a kiadást.

GENCSO HRISZTOZOV

Alszik a Tisza holt ága:

holdfényben,
 csillagtakaróban,
 mély és magas csendben...
 Tölgyfa, fenyő, nyírfa erdővel,
 fehér akác virágával,
 a leszállott madarakkal,
 hegységek párnáin,
 a nagy Alföld meleg ágyában –
 alszik...
 Most, egyedül, magamban a parton,
 érzem, látom,
 és hallom,
 hogy álmaiban mit mutat halk vizének arca,
 mi minden hullámszik, virraszt,
 árad vissza-vissza,
 és hun, avar, magyar, szláv, kun szóval :
 favágókat, aratókat,
 halászokat,

hódító és vándorló népeket –
számtalan télben, tavaszban, nyárban –
a nagy idő csónakjában:
vészben, harcban, menetben,
s munkában megbékülten – ő feltámasztja...

És evez a lelkem, evez,
míg a Tisza holt ága alszik,
míg az elmúlt, s a jövőendő élet egyszerre
 benne és bennem –
együtt sugárzik,
együtt sugárzik!

2008. dec. 21. Tiszadob

Szigliget

Patak folyik a régi vár alatt
 nagyon csendesén, csendesén.
 A mélység forró melléből fakadt,
 folyik a föld telén-haván
 a tenyérnyi tenger felé.

Mindent lát, mindent befogad
az ember itt: madár nyomán jár
kutyaugatás visszhangjában jár,
jár-kel óriás ég alatt.

Ablakokból, nádereszekből
gyűjtöget évszakokat,
és a házakban bort talál,
másik folyót,
gyökerekből, emberi ujjak
mélységéből kibuggyanót,
parttalan patakot, végtelent,
a Vár éneklő kőszárnya alatt.

Fordította: Ratkó József

LAJTOS NÓRA

Lélekkapuk

(lírai jegyzetek a pszichiátriáról)

*Dr. Vasas Laura adjunktusnőnek
köszönettel, szeretettel ajánlva*

lélek-madár
magasan száll:
tolla is könnyből

* * *

fehér szektor,
bordó korlát;
tó vize sápad

* * *

mozsárban tört
csempekő szív:
csönd-kapu nyílik

* * *

köntösövből
görcsölt magány:
holdtalan éjjel

* * *

kar a karban,
depresszió:
váll alagútja

* * *

kézfejbe szúrt
branül-titok:
gyöngyhalász álma

* * *

falat ökle-
lő dühroham:
hangtalan részvét

* * *

pirulahegy,
farkaskaland:
rács vasa zördül

* * *

zuhanyzócső
tekeredik:
bábu halála

* * *

pízsamaszár,
papucs-léptek:
csosszan a lélek

* * *

fehér köpeny,
vizit-remény:
lázlapos leltár

* * *

adjunktusnő
vezényszava:
hitbeli hídfő

* * *

kilincs nélkül
minden ablak
tükrözi fényét

* * *

piros gombként
szorongó tér:
háttal a falnak

* * *

guruló ágy
fékezve vár
ritmusos tapsra

* * *

sötétítő
sárga foltja:
önfacsaró lét

* * *

hat emelet-
nyi magasság:
félelem tépáz

* * *

ájulások
piruettje:
ó, dance macabre!

* * *

nyolc plusz két hét
Muszorgszkij-éj:
völgyből a hegyre

* * *

vanitatum
vanitas-félsz:
rózsacsokor-vágy

* * *

könyvek, cd-k
sms-ek:
látogató had

* * *

fiúgyermek
síró hangja:
angyali jajszó

* * *

gobelin-lét,
inferno-láz:
tűzliliom-nyár

* * *

múlt időnek
sarka törik:
védtelen én-ek

* * *

lélekkapuk
zárja nyílik:
fényt hoz a Lámpás!

JULIA NAKOVA*

A reggel folyóillatot áraszt, avagy utazás a Jugrai-nap felé

(Утро пахнет рекой)

1. Nyári szimfónia

A nyár a természet csodája. Nagy északi nap, amely nem bukik le a látóhatáron. A reggeli pityangok kinyitották szírom pilláikat és tiszta gyermeki tekintettel mosolyogva szemlélik a környéket. Az egész világ jóssággal van tele. Van, aki a tengeri szél melegéről álmodozik, van, aki gondolatban már a hegyi patakokon ereszkedik le, van, aki a szívével simogatja az apai ház meleg spalettáit. A madarak is, a vadállatok és a halak is, a rovarok és a vizek is és az emberek, minden mozgásban vannak. Hallgatom a nyári eső táncának hangjait, gyönyörködöm az esőcseppeknek a szomszédos nyírfa vékonyka levelein való elegáns mozdulataiban. A nyírfa várta az esőt, és az nagy mennydörgés kíséretében meg is érkezett. A vidám esőcseppek pajkosan játszanak a lombozaton, játszanak a zsenge fűvel, játszanak az emberek arcán. Új eső ez, az új nyár esője, amely megújítja a földet. Megyek a világban, életem nyári ösvényein, ez is új, mert a hideg tél bennem felolvad, mert felmelegítenek a meleg esőcseppek, amelyekben az északi nap bőséges fénye tükröződik vissza. Csodálatos jelenség – nap nappal is és nap éjjel is.

Az élet szép, mert abban mindig minden új. Új nap, amelyet még nem éltem meg, amelyben még nem éltem. Új eső, amely még nem esett. Új virágok, amelyek még nem virágoztak. És ezen az új napon egy új útra indulok az északi nyárban, új utazást teszek a Jugrai Naphoz és újra hazatérek.

* Julia Nakovára a legismertebb hanti író, a Nobel-díjra is fölterjesztett Jeremej Ajpin hívta fel a figyelmet az 2012 őszi, Siófokon megtartott VI. Finnugor Világkongresszuson. Nakova 1968-ban született rénszarvastenyésztéssel és halászattal foglalkozó családban. A Herzen Állami Pedagógiai Egyetemen diplomázott, az aspirantúrát is itt végezte, közben a Tyumenyi Művészeti és Kulturális főiskolára is járt. 1998-tól a Jamal-Region Állami Televízió és Rádióban dolgozik. Művei a Krasznij Szever, a Luh avt, a Hanti Jaszang, a Szlovo Narodov Szevera c. újságban, a Szeverjanye és a Mir Szevera c. folyóiratban jelentek meg. Gyűjti a Jamali Nyenyec Autonóm Körzet területén élő hantik folklórját, esszéiben a hantik életét, történelmét, szokásait mutatja be. Az Amikor mosolyognak a csillagok (Когда звезды улыбаются) című magyar nyelven debütáló lírai írása a Nagyvilág 2013/12-es számában jelent meg. – A Ford.

2. A reggelnek folyóillata van...

A júliusi nyár ki nem alvó fénye az égbolt kis lépcsőjén a zenit felé tart. A szalehardi kikötő. Útvonalunk: Szalehard – Berezovo – Hanti-Manszijszk és vissza. Forgató csoportunknak tagjai Valerij Krilov, az *Északi népek* program szerkesztőségének vezetője, aki az operatőr funkcióját látja el. Különben ő egy univerzális ember, ő maga tud felvételt készíteni, a vágási munkákat is maga végzi, maga ír, szerkeszt, maga hangosít, tud figyelni és hallgatni is. Artur Rjabicev, a másod operatőr, aki egyébként a biológiai tudományok kandidátusa, és a rovarok életét tanulmányozza, őt Kurangvának hívom, ami hanti nyelvről lefordítva jávorszarvast jelent. Külsőleg nagyon hasonlít rá és mitikus titokzatosság lengi körül. Én hanti és orosz nyelven tudósítok. Feladatunk, hogy a hantik és a manysik életéről video anyagot gyűjtsünk. Szerencsénk volt a jegyekkel, a hajó orrában lévő szalonban az első három hely a mienk. Utazásunk felfelé a nyári vizeken kezdetét vette.

Fehér szárnyú hajónk, a Poluj folyó zegzugaiban kanyarogva a sebességét növelve kijutott az Örökkéfolyó vizeire. Derült időnk van. A magas égbolt az Ob folyó nyugodt víztükrére tekintett. A távoli hegyek, mint óriás tevék pihentek egészen az ég és föld találkozásánál. A folyó pedig, ez a hatalmas folyó, a víz kékjéből szőtt elegáns ruhájában pompázik, ruha selyemjében gyönyörködnek a pelyhes felhők a tükörképükben. Hajókat hagyunk el, melyek ugyanúgy, mint mi is, úti céljuk felé tartottak. A szeretett városom, a házam és a családom városa féltékenyen nézett rám, nem akart elereszteni, és smaragdzöld lombjaival még sokáig integetett búcsúzóul.

Hanti szokás szerint a szent Angalszkij foknál az Ob szent vízébe fehér pénzérméket dobtam és tudtam, hogy feltétlenül vissza fogok ide térni. Nézegetem az útvonalamat. Folyó és hegyek képezik szülőföldem világának pontos, alapvető képeit, amelyekkel valószínűleg együtt jöttem erre a világra. Tekintetemmel a hazai partokat kerestem, ahol a gyermekkoromat töltöttem, ahol én is és testvéreim is felnőttünk. A múlt fonala oda vezet, amikor ezeket a partokat a hanti életmód fénye és értelme ékesítette.

Fehér, nyírfakéregből készült, vízhatlan ponyvával bevont sátrak álltak, és a hanti nők kendőjének és ruhájának sokszínűsége tarkállott. A folyó hanti nyelvű beszédek hallott, köröskörül a földijeim, jó emberek, a szúnyogriasztó tüzek füstjének szaga áradt, és nekem úgy tűnt, ez örökké így lesz.

Én itt a Nagy folyó minden kanyarulatának a nevét ismerem. Télen és tavasszal a földijeim a folyó testén át hajtották a szarvascsordákat a hegyek irányába és vissza. Egyszer, amikor ugyancsak napsütés és meleg Péter-nap volt, ebbe érkezett meg Ljova, a testvérem. Magába szívta a július melegét és gazdagságát.

A nyár kékjében eltűntek a nagy Folyó határai. Hozzáláttunk az ebédeléshez. Jó érzéssel nyitottam ki a frissen sózott mukszunos dobozt. A tizenhárom éves fiam, Jeliszej, már második éve etet ilyen finomságokkal, mint a mukszun és nyelma-lazac. Ezeken a szent vizeken járva gondolatban köszönetet mondtam és szerencsés halászatot kívántam erős testvéreimnek, akikkel az én édes fiam halászik.

A mi ünnepi fehér meteorunk, miután madárként széttárta a szárnyait tovább repült nemzetségem, gyermekkorom és a mai napom vizei felett. Vajon ez nem maga a

boldogság? Egyidejűleg két időzónában lenni, abban, ami elmúlt és abban, ami most van... Az élet attól jó és szép, hogy van mit értékelnem és van mire emlékezmem, akkor érti meg az ember, hogy az életnek van értelme.

3. A híd emlékezik és én is emlékezem

Elhagytuk a Jamal határát és előttünk már ott volt a Jugra vize. Tűz a nap, forróság, hőség van. Útközben a folyó partjai viseletüket váltogatták, egyre meredekebbekké váltak.

És már be is érünk az Északi Szoszva folyó csendes vizeire. A napsütötte parton Szumatvos, a Nyírfa városka tárul elénk, ahogy a hantik ősidők óta nevezik ezt az északi települést. A Grad Berezov hotelben szálltunk meg.

Szobám ablakából még egy csodálatos látvány tárult eléem. Távolságban az Ob felett az Aj Asz Torum szent dombjai, a távoli rétek, a kikötő és az oda vezető út látszanak. De tekintetemet leginkább a templom kupolái vonzották, amelyeknek arany bevonatával játszadozott az esti nap. Egy rövid szünet után, hogy lefilmezzük az esti nap szépségét, dolgozni indultunk. A forgatásban régi ismerősöm, Ljubov Kaslatova, a Hanti-Manszijszkban található Obi-ugor alkalmazott kutatások és feldolgozások egyetemének tudományos munkatársa segített. Nyírfa városka életének különféle történeteit mondta el. Mesélt a hanti vitézekről, akik az ősidőkben védelmezték a világot, és arról, hogy a hozzájuk hasonlókból szent vörösfenyők nőttek ki, amelyek mindmáig őrzik magukban az idő szentségét. Beszélt azokról az eseményekről, amikor a kegyvesztett grófok, Alekszandr Mensikov és Heinrich Ostermann itt voltak száműzetésben. Mesélt a kereskedők életéről, megmutatta az idő súlyát kibíró házait, beszélt az első északi gázkútról és arról, amikor a Szűzanya templomában távbe-szélő állomás működött és ő telefonos kisasszonyként dolgozott ott.

Ljbovvval a rönkfákra épült régi hídon megyünk, amely szintén sokat mesélhetne magáról, ha volna szája. Csendes örömmel fogadott engem és azokat az embereket, akikkel 24 év múltán eljöttem hozzá. A hídnak is az este illata volt. Jól esett neki, hogy emlékszem rá. A fakorlátok beitták a rekkenő nyarak melegét és a téli fagyok hidegét, járás közben a padlódeszkák elnyújtott hang-szavakat hallattak, a híd üdvözölt engem, én meg őt, hiszen ő emlékszik rám, a fiatal lányra és én is emlékezem rá. Ehhez a hídnak már az én személyes kedves történetem is kapcsolódik, amelyet meséltem Ljubovnak.

... Emlékezem életem ragyogó huszonegyedik áprilisára. Fiatal segéd állatorvos voltam, ezen a hídon át jártam dolgozni. Tavaszi hóolvadás, naptól fénylő nyírfák, mindehhez a bánatom és a szomorúságom. Nagyon vágyódtam haza, hogy lássam és gyönyörködjem a hegyi, kanyargós, viharosan dübörgő Szob folyóban, hogy láthatók legyenek a fénylő hegy-óriások. Szűk volt nekem ez a hely. Tudtam, hogy apai nagyapám, Andrej Pavlovics Szjazi többször is járt itt a szarvasaival. Daliás, csinos férfi volt, ezért Horaszangunak, azaz Szép Férfinak nevezték, ráadásul ügyes és szívós is volt, az utazás nem fárasztotta ki, ezért foglalkozott személy- és teherszállítással. Csábították a távoli földrészek és az új iránti vágyakozás készítette az utazásra. Ami-

kor Szumatvos utcáin jártam, gondolatban vele beszélgettem: „Jó napot, nagypapa! Látod, találkoztunk. Tudom, hogy te látsz engem a mennyországból, de én, mint te azt tudod, a hegyes Szobot szeretem, és nagyon, de nagyon hiányzik”.

Itt, a Nyírfa városkában még senkit sem ismertem, többször is jártam ennél a hídnál és sokáig bámultam a távolba. Nagyon szerettem volna, ha a kanyarból feltűnik nagypapa szarvasfogata, én pedig örömben táncra perdülök a hídon, aztán pedig elmesélem nagyapámnak ifjúkori bánatomat. Ő megértett volna és együtt mentünk volna haza a mi hegyi naplementéinkhez és hajnalainkhoz. Belső dialógusomat hallotta ez a fahíd, már akkor sóhajtozott és recsegett, értésemre adta, hogy megosztja velem honvágyamat, és hogy már nem egyedül, hanem vele, a híddal vagyok. Ettől megkönnyebbültem.

Ma pedig mindannyian lassan haladunk ezen a hídon. Mindenkit megérintett ennek a farönkökön álló hídnak a melege és rendkívülisége, mindenkit a maga módján igézett meg. Ez a híd az idő szimbóluma, valószínűleg ezen keltek át a forradalmárok Lev Trockij képében, ma pedig mi megyünk rajta. Mindenkit megérintett ennek a farönkökön álló hídnak a melege és rendkívülisége, mindenkit a maga módján igézett meg. Én mentem és gondolkodtam, hogyan alakult volna a sorsom, ha maradtam volna, miután lelkileg kihevertem a szülőföldem iránt érzett szomorú bánatomat?

A forgatás után elkísértük Ljubát, nézegettem ezeket az előkertes szép kis házakat, a széles, gondozott utcákat és nagyon tetszett nekem ez a nyírfás vidék. Voltam itt egy tudományos konferencián, Juvan Sesztalov, a nagy manysi költő itt olvasta fel a verseit, és itt, munka közben vettem fel a legszebb és legokosabb hanti, Dmitrij Gindisev hangját, de Szumatvost igazából csak most néztem meg és csak most értékeltem, ezért elnézést kértem, hogy akkor nem tudtam itt maradni.

Egy szokványos nyári nap, de mennyire eseménydús, mennyire össze van benne sűrítve az idő, milyen sok mindent foglal magában: a Napot, a Folyókat, az Eget, az Embereket és történelmet ír, csak már mást, mint amit én láttam és hallottam.

Elalvás előtt kinyitottam az ablakot. A nyári naplemente a saját tükörképében gyönyörködött a folyó selymében. A templom kupoláit az est melegének könnyű fátyla borította. Minden olyan lágy és nyáriasan mérsékelten lusta. „A reggel a Folyó illatát árasztja, és az este a Folyó illatát árasztja, és a nyárnak is Folyó illata van” – sustogtam magamban. Vajon nem ez az élet gyönyörűsége? Ilyen volt az én 2013-as év késői július 18-án a fehér nyírfák táján, az Északi Szoszva partjainál.

Így látom, így meg nem

Ma vasárnap van. A jugrai nap felé való utazásom ötödik napja. Szeretek korán ébredni, nagyon korán, és szeretem figyelni a madárvilágot, a nyíló virágok világát, érzékelni, hallgatni a föld csendjét és beszívni a fűszer illatú reggel aromáját. Van ebben valami varázslat. A világot még nem érintette meg az emberi sürgés-forgás, és én titkos dialógust folytatok vele.

Az új, a korai reggel, mint egy új ruha, magán viseli az új, általam még meg nem ért nap töltetét. A fehér szatén ágy hűvösséget áraszt. A nyitott ablakon keresztül a levegőben már érezhető a nyári forróság közeledte. Egy kicsit később megjött a

lányom, Lilija, de Ljaszjonyának becézem csecsemőkora óta. Itt, Szamara városában nagyon sokat segít nekünk a forgatások megszervezésében. Ügyes, fogékony a modern menedzselésre. Praktikusan tudja az időt kihasználni. Nagyon fegyelmezett. Jó érzés ezt látnom. Az egész csoport az étteremben reggelizett, és 10 órakor a Loszev parkban voltunk, ahol Marija Kuzminyicsna Volgina fogadott bennünket. Ő nemzetisége szerint hanti, végzettsége szerint tanító, nézetei szerint gondolkodó, filozófus, folklórkutató, az életben anya és nagyanya, és még sok-sok szerepet fel lehetne sorolni, amelyekkel a természet kitüntette, és amelyekkel könnyedén megbirkózik. Isten a megmondhatója, kinek mennyit és mit ad át.

Eppen, amikor hozzá mentünk, útközben egy meglepő feliratot olvastam, amely sorok szerzőjének a neve, sajnos, ügyetlenül volt rejtve a sztend kerete mögé: „Minden ember sugároz ki fényt, néhányan pedig az egész napot”. Ez valóban így van! Nekünk pontosan egy Nap-emberrel, Marija Kuzminyicsna Volgyinával van találkozó.

A mi ősi Obdorszk-Szalehardunkban mindig látnom kell az Ural-hegység büszke arcát. Az Ural a maga fenséges látványával nemcsak ékesíti az és a családom világát, de rendíthetetlen hatalmával még gondolkodóba is ejt.

... Előfordul, hogy a nagy felhők úgy borítják be a hegygerincet, hogy a hegyek nem is látszanak. Ilyen napokon eső sem esik, a nap sem süt. Észrevettem, hogy az életben is vannak ezekre a napokra is hasonlító emberek. Ezen a gyönyörű Földön nekik se nem jó, se nem rossz, mintha a lelkükben és a szívükben mindig nulla fok lenne. A mellettük lévőeknek ugyancsak semmilyen, se jó, se rossz. A leginkább arra törekszenek, hogy hasonlítsanak valakire, de nem önmagukra. Néha szinte kibújnak a bőrükből, hogy kitűnjenek. Egy ideig előtérbe is kerülhetnek, de csak addig, amíg mellettük nem tűnnek fel mások, akik származásuk természeténél fogva többel vannak megáldva. Az a lényegük, hogy megengedik maguknak, hogy önmaguk legyenek, és ezzel válnak vonzóvá. Ősi fényt árasztanak, a teremtés titkának a fényét. Olyan, mint az élet eső után, amikor a világon minden megújul.

Ezek az emberek hasonlatosak azokra a napokra, amikor a hegyekről lekúsznak a felhők. Távoli ormaikon visszatükröződik a nap. A hegyek az első hó tisztaságától fénylenek és mi, emberek, miközben a természet ekkora nagyságát szemléljük, ki csendben, ki fennhangon, lelkesedünk a Teremtő nem emberi kéz alkotta művéért, ugyanakkor fizikai erők áradását, a természet energiáját érezzük magunkban. Úgy tűnik, az ég kitárult, nincs kupolája, a világ pedig áttetsző, súlytalan lett, az ember szeretné elérni, megérinteni, hozzányúlni ehhez a tiszta magassághoz és magába szívni azt.

Ha ilyen emberekkel találkozunk, nem azonnal tudunk választ adni arra, sok más közül miért éppen ők vonzzák magukra a tekintetünket, miért vágyunk a szívük melegére, a szemük fényére, miért esik jól velük beszélgetni, miért szeretnénk látni és hallgatni őket. Úgy tűnik, hogy nekik minden könnyedén sikerül, minden összejön, ők a sors kegyeltjei. Általában az ilyen emberek nevetése nagyon heves, harsogó, mi is mosolyogni szeretnénk, ebben is ők bőkezűek és tehetségesek. Az életerő fénye ragyogja be őket, képesek jóra ihletni. A világon sok szép szemű ember van, de már

rég észrevettem, hogy vannak szemek, amelyek külsőleg szépek, de belül üresek, még nem telítődtek meg értelemmel. Viszont vannak emberek, akiknek a tekintete a lelkük tartalmával és szépségével fog meg bennünket. A szemük fényében az erő gyengédsége van benne. Az ilyen tekintet erőteljesebb és finomabb. Amikor néznek, az az érzésünk, hogy teljesen átlátnak rajtunk és még messzebbre is. Beszélnek a szemükkel, nevetnek a szemükkel, gondolkodnak a szemükkel és simogatnak a szemükkel. Az ilyen emberek, beosztásuktól, a társadalomban elfoglalt helyüktől függetlenül kitűnnek, mindenhol láthatók, még akkor is, amikor nem beszélnek, illetve hallgatnak. Mellettük könnyűnek, szabadnak érzi magát az ember.

Amikor közel érünk a hegyekhez, akkor értjük meg a felépítésüket, ehhez hasonlóan látjuk és értjük meg, mennyire bonyolultan vannak ezek az emberek megteremtve és létrehozva. Gyengéden néznek a világra, képesek a tekintetükkel simogatni a felhőket az égen és megérinteni a hajtincsüket, szemükkel megcsókolni a föld első zöldjét, tudnak lelkesedni a járdán látható őszi zúzmara csillogásáért és beszélgetni az első hóval. Mint a hegyszorosok labirintusaiból, az ő jóságos tekintetükből is nagyon sokat ki lehet olvasni, és valahol mélyen, ezen szemek csillogásában keserű fájdalom lapul, amely soha sehová nem tűnik el, mert az ember belsejében van ez a fájdalom és ők nem kergetik el, hanem vele élnek, vele alkotnak, vele teremtenek, és rajta keresztül szeretnek és erre tanítanak másokat is. Gyakran a szüleinknek ilyen a tekintete és én szerencsémre életemben nem egyszer találkoztam hasonló emberekkel, ők köztünk vannak. Marija Kuzminyicsna Volgyinát pontosan az ilyen emberek közé sorolom.

Most, 2013 júliusában Marija Kuzminyicsna világoskék hanti ruhában fogadott bennünket. Néztem és gondolatban hálát adtam a munkámnak, hogy szerencsém van őt látni, hallgatni és hallani. A Loszev park közepén van egy kis mesterséges tó, amelyben nyírfák fűrtjei tükröződtek. Egy pillanatra az volt az érzésem, hogy Marija Kuzminyicsna teljesen összeolvadt a nyírfák fehér törzsével és lombozatával, és ekkor arra gondoltam, mennyire hasonlít az ember a földjére, mennyire harmonizál vele. Marija Kuzminyicsnával már régóta levelezünk egymással. Még az iskolában hallottam az általa vinil lemezre felvett hanti dalokat, de személyesen csak 1996-ban ismerkedtem meg vele Szalehardban, az Észak íróinak kongresszusán, amikor Jugrában a hanti és manysi nyelvű újságok vezetője volt. Minden népnek megvannak a maga legendás fiai, lányai és bölcsei, akiknek az életén keresztül magát a népet is meg lehet ismerni. Úgy gondolom, hogy Marija Kuzminyicsna éppen közülük való. A forгатócsoporthoz az alábbiakat mondta el.

Szülföldje a Kazim folyó rénszarvastenyésztőinek szent földjei és vizei. Ott telt gyermekkor, ahol arra tanították meg, hogy képes legyen sajnálni és együtt érezni, hogy ne legyen sértő, feleslegesen ne szakítson le virágot és fűvet, hogy ne okozzon fájdalmat se a földnek, se a madaraknak, se a vadállatoknak, se az embereknek, mert az egész világ élő. A kolhozok megalakulásának időszakában járunk. Az ő Vogatov nemzetségének nomád táborai a Yamal félszigetig terjedtek. Az ő minden egyes gyerekes „miért”-jére a bölcs felnőttek választ találtak. Hallgatom őt, és a következő kép jelenik meg előttem.

Tavaszi van és az ő egész háza népe a messzi nomád táborozásra, a tavaszi földekre készülődik. Már megjelentek az első szarvasborjak és ő, a csintalan, hanti módra két copfba font hajú kislány, világos, díszes mellrészű hanti ruhában kézből eteti a kis szarvast. Hasonlítanak egymásra, mert ebben a világban számukra minden új és ezért érdekes is. Az égre néznek, ami közös számukra, járnak a tavaszi hóban és nem buknak fel, mert mindketten könnyűek, nincs még rajtuk teher és mindkettő előtt ott áll az Élet. A kislány előtt az iskola, ahol neki nagyon hiányozni fog a szarvas, az ő kezese kis szarvasborja, aki pedig várni fogja a téli és tavaszi földeken, mikor jön elő a kis gazdaasszonya és osztja meg vele az illatos kenyér darabkáját és mindketten gyermekien boldogok lesznek. Ebben áll az egész erő és hatalom és az élet harmóniája és ugyanebben benne van a világ bizonytalansága is. A legfontosabb az, hogy ők ketten: a kislány, Marija és az ő kis szarvasa ezt már tudják.

Az iskolai évek madárként repültek el a szülőföld felett. Ezt követték a hanti-manszijszki pedagógiai főiskolán való tanulmányok. A fiatalság az élet nagy horizontjait jelenti, idő-tartalékot, amely egyszerre sok is, de ugyanakkor egy fiatal lány számára kevés is, mert ő már a csodaszép múzeum-városban van, a szent Néva vízénél, a nagy Leningrádban. Itt, a tudományos és kulturális gondolkodás epicentrumában találkozunk más északi régiókból származó kortársaival és mindannyian együtt értik meg a nagy filozófusok, irodalmárok, tudósok, rendezők titkos tudásanyagát... Már a múlté a Néva menti városban való tanulás időszaka és a hazatérés a szülőfaluba, Kazimba, ahol ő ifjú szakember, tanító. Marija Kuzminyicsna a továbbiakban arról mesél, hogy a pártidőben hogyan bontotta le önállóan a régi internátust szülőfalujában és építette újjá, de ezt nem lehetett megtenni, ez állami tulajdon, figyelmeztették szigorúan a gyűlésen. Beszélgető partnerem nevet, miközben felidézi ezt az esetet, mi, akik hallgatjuk, szintén nevetünk, én pedig újra látom benne azt a bátor, pajkos kislányt, aki több tavaszon át kézből etette a kis szarvast gyermekkorában nomád élete során.

Egy kicsit később életében megjelent a Szerelem egy Tarlin nevű fiatal ember személyében, akihez férjhez is ment. Az emberi sors olyan, mint a fa, ha erősek a gyökerei, akkor okvetlenül kell lennie koronának is – ezek a gyerekek. Az ifjú párnak három gyermeke született. Az idő mindennek helyet talált a szívében: a szerelemnek is, a családnak is, a munkának is. Ez boldog időszak volt, de férje váratlan halála sok mindent megváltoztatott a sorsában. A bánatot nem ismerő ember számára nagyon bonyolult dolog megérteni a nő-anya-feleség bánatának a fájalmát, aki három gyerekkel maradt magára, fáj a szíve a gyerekek miatt és maga miatt is... De az egyedül-lét bánatának könnyei nem törték meg. A sikertelenségek és a bajok is kifáradnak egyszer. Az élet viharait enyhülések követik. Életünkben nincsenek véletlenek, és nem én vettem észre, hogy a hasonló dolog a hasonlóhoz kezd vonzódni, és ezért biztos vagyok abban, hogy földi találkozásaink fentről vannak elrendelve. Nagy szerencse, ha az életben nekünk tetsző emberrel találkozunk. Egy alkalommal Kazimba érkezett Vlagyimir Volgyin, az a fiatal rádiós újságíró-költő, akinek az ég rendelte, hogy találkozzék a fiatal tanítónővel, Marija Kuzminyicsnával. Aztán pedig, ebben a világban százszorosan nagyobb lett a boldogság, amely a költészet ruháját öltötte magára. Marija Kuzminyicsna Hanti-Manszijszkból verses leveleket kapott. Így érkezett az ő

és a gyerekei életébe Vlagyimir Volgyin. Költészetével egész világát étellel töltötte el. Még két erős szárnya lett és a napsugarakhoz hasonlóan a boldogság kitárta kezét az életútjára. Véleményem szerint az igazi, nagy szerelem a férfi életében erősebbé teszi őt, és ez nemcsak szavakban nyilvánul meg, hanem abban a képességben, hogy férfias tetteket hajtson végre, vegye magára a felelősséget. Vlagyimir Volgyin a gyerekekkel együtt magával vitte Mariját Hanti-Manszijszkba, ahol később a körzeti rádiónál kezdtek dolgozni és műsoraik a hanti nép egységes hangjává váltak, ami Jugra földön, a tavak és folyók, földek és vizek fölött hangzott, városokban és távoli tajgai tájakon. Aztán megszületett a lányuk, Tatjana, aki ma már a történettudományok kandidátusa és a Vlagyimir Volgyin nevét viselő hanti kulturális örökség központjának a vezetője. Vlagyimir Volgyin élete folytatódik a költő verseiben, lánya tetteiben, az unokákban és annak az asszonynak az emlékezetében, akit volt szerencséje szeretni, és aki által ő is örökre szeretett maradt. ... Ez nagy boldogság!

Miközben Marija Kuzminyicsna magáról mesélt könnyű nyári szellő kavargott felettünk, játszani kezdett a nyírfák leveleivel, és nekem az volt az érzésem, hogy maga Vlagyimir Volgyin, a férj visszhangozta Marija minden szavát, emlékeztetve arra, hogy ő láthatatlanul is mindig mellette van.

Később Marija Kuzminyicsna hosszú ideig a hanti, majd a manysi nyelvű újság egyesített szerkesztőségét irányította. Tehetséges, sokoldalú ember. Verseket ír, könyvei keresettek. Több mint 25 év telt el, amióta megalapította a „Jesak Naj” nevű családi együttesét, amely Jugra névjegye lett, és amellyel, szavai szerint, a fél világot beutazta, és amely elnyerte a „népi” jelzőt is. Hanti anyanyelvén keresztül tanította és tanítja a gyerekeit, unokáit, az embereket a szeretetre, mert emiatt jövünk erre a gyönyörű világra. Szeretni a házunkat, a hozzátartozóinkat, a munkánkat, azt a dolgot, amit éppen csinálunk, azt a napot, amelyben élünk. Ez az élet értelme. Bőkezűen osztogatja a tehetségét, most már az unokái, Viktor Bank személyében vonzzák a fiatalságot a hazai kultúrához, szerepelnek különböző ifjúsági rendezvényeken. Marija Kuzminyicsna sugárzó lelkével betölti a környezetét. Lelkének tüze mellett melegszenek az Ob alsó és felső folyása mellől származó emberek.

Az interjú után Marija Kuzminyicsna könnyed tánclépések közepette, ahogy a napfény táncol a tó vizén, forgatócsoportunknak hanti találós kérdéseket tett fel, amelyek közül csak néhányat tudtunk nagy nehezen megfejteni. De leginkább Marija Kuzminyicsna arcát, kezének sajátságos plasztikáját, fejének mozdulatait és szavait jegyeztem meg: „Így látom, így meg nem látom, mi az?” Sokáig gondolkodtunk. Ő nem siettetett bennünket. Engem nagyon érdekelt, hogy mi lehet ez? Azt megértettem, hogy a válasz valahol a testmozdulatokban rejlik, de hol?

Amikor a vele való találkozásra készültem, egy ajándékot vettem magamhoz, amelyet magam fontam még fiatal koromban, egy hanti üveggyöngy dísz, amely nagyon illett a kék ruhájához. Viszonzásképpen könyveit és hanglemezeit ajándékozta nekünk. Még együtt fényképeztünk, majd elváltunk. Később pedig újra láttam, hogyan éledt fel benne a csintalanság, gyermekien huncutul futott át az úttesten, és akkor még az út is világos és örömteli lett. Nevét Jugra-föld határain jóval túl is ismerik, amelyet szeretetével tett híressé. Dalait különböző tájakon éneklik, a verseibe és

dalaiba belevitt erő egyesíti az embereket. Ez egy nő: feleség, anya, nagyanya, költőnő, újságíró, közéleti szereplő az Irtis mellett él, ahol a nyári szél simogatóan játszik a nyírfák leveleivel. Ez az a nő, aki képes szeretni, és képes magát megszerettetni, aki képes beragyogni az életet körös-körül a jóság fényével, az alkotás fényével. Az „Így látom, így meg nem látom” találós kérdése pedig a hol kézfejét, hol tenyerét mutató kézmozdulata kíséretében azzal a filozófiai kérdéssel szembesített: „Így látom a világot, így pedig már nem?..”

P. S. Erre a találkozásra Hanti-Manszijszk nyírfa-szívében, 2013 forró, július 21. napján került sor.

Fordította: dr. Horváth Iván

HORNYÁK BALÁZS

Szabadulás

Sok száz lépésre kerültem az emberektől. Innen, egy érintésre az ég végtelenétől, mind csupán apró, idegen lények. Nem látom az arcukat, tekintetük pedig bekorlátozott világukból nem fordul felém. Jobb is így, csak gondot okoznának.

Egy kevéssel közelebb sétálok a peremhez. A gyengén folydogáló szél óvatos biztatással hajt előre, közben körülölel, megnyugtat. Mezítelen lábujjaimmal érzem a panelház éles szegélyét, arcommal pedig a zenitje felé igyekvő Nap bársonyosan simogató, meleg kezeit. Újból lepillantok a több mint tíz emelet teremtette mélybe: házak útvesztője, benne célja vesztett, bolyongó tömeg rohan, egymáson átgázolva, letiporva mindent, ami szabad, ami gyönyörű. Keserű ízt érzek a számban ettől.

Még csak észre sem veszik, hogy börtönt teremtettünk. Megölték a mítoszokat, a varázslatot, kíméletlenül lefejezték a meséinket, akár a hétfejű sárkányt, vagy a hidrát. Most már a természet csodái sincsenek biztonságban. Ahol zöld sarjadt, ott szürke beton béklyózza meg a földet és fekete füst terem rajta. Hideg mar belém, ahányszor erre gondolok. Végigfut agyamtól, gerincem mentén, s közben pulzálván rezzen meg testem minden porcikája, ahogy idegszálaimon szétterjed a fagy. Felrémlik bennem a magasra nyúló, üvegszemű óriások lenéző tekintet, elnyomó ereje. Minden mozdulatot figyelnek, mindenről tudni akarnak, és mindent szorító kezeikben akarnak tartani, mit sem törődve azzal, hogy megfojtanak.

El is fordítom a figyelmem a lélektelen sokaságról. Magasra emelem tekintetem, oda, amit még nem kebeleztett be az emberiség civilizációjának nevezett kigyója. Határtalan, tündöklő kék tér, mely elvezethet bárhová, és nem érheti el igazán senki. Úgy hiszik, a repülő masináik már meghódították, az űrbe lőtt rakétáik pedig áttörték, pedig még a közelébe sem kerültek. A felhők is csak vigyázó pillantásai alatt születnek, nem őbenne. Nem lehet megérinteni, sem megsérteni. Mégis, vajon milyen lehet benne létezni? Suhanni az ürességnek tűnő mindenségben?

Áhítattal bámulom, s akaratlanul is elmosolyodom. Nagyobb, mint bármelyik nemzet, fogalom, vagy eszme. Öröktől fogva létezik, és fog azután is, hogy minden még a pornál is kisebb elemekre omlik. Ismét megborzongok, ám ezúttal az izgalom lüktet végig tagjaimon. Látni akarom a valódi eget, úszni akarok a soha meg nem szűnő kékségben, szárnyalni az örökkévalóságig.

Száttárom karjaimat, mintha magamhoz akarnám ölelni a vágyott szabadságot, ám ekkor kiabálás ránt vissza az acélból és kőből emelt rabigavilágba. Észre sem

vettem, mikor gyűlt tömeg a toronyház alá. Megérkeztek mostanra a rend őrei is, ami azt jelenti, hogy hamarosan felérnek hozzám. Meg akarják akadályozni a szabadulásom. Mérgemből formálódott grimasszal nézek le a bámészkodó csőcselékre. Most sem látok arcokat, csak maszkokból álló hazugságmasszát. Felötlik bennem a gondolat, hogy közéjük üvöltsek, szitkozódjam és minden dühömet, amit okoztak, hagyjam kitörni. De végül mégsem vagyok rá képes. Sokáig éltem közöttük álarchan, követtem a betonutakat és ugyanúgy eltűntem a bilincseket, mint az odalent ácsorgó szerencsétlen vakok.

Csak megrázom fejem, és többet feléjük sem pillantok. Minden érzékemből ki akarom zárni ezt a hamis világot. Fülellem csak a levegő táncmozdulatait figyelem, szememmel pedig a makulátlan égben születő éteri muzsikát keresem, miközben két orcámra egy-egy anyai csókot lehel a glóriás lángóriás. Mind engem hívnak, noszogatnak. De talpam alatt még érzem a természetet elnyomó súlyok húzását. Félelmet fecskendez belém méregfogaival, elszántságom fájának gyökerét tépi makacsul. Kényszeríteni próbál, hogy ismét a mélybe nézzek, azt akarja, hogy elrettenjek, kételkedjek az igazságban, amit megláttam a felettem elnyúló mindenségben. De még így is felnyűszít bennem a kérdés: Mi van, ha tévedek?

„*És mégis mozog!*” – csattant fel bennem az emlék, a filozófus legendás szavai.

Ekkor vágódik ki mögöttem nagy erővel a tető fémajtaja, nyikorgása jajveszékelésként hasít felém. Nem várhatok tovább. Megkeményítem szívem és lerázom elmémről a bizonytalanságot. Tudom, hogy szabadulok. Lehunyom szemem, de nem félelemből. Nem akarom újból látni azt a hazugságot, nem viszek magammal emléket róla. Soha többé nem láncolhatnak meg.

Már erőlködnöm sem kell, könnyed mozdulattal tépem ki magamból a méregfogat, és lelkemből messze űzöm a sárkányt. A mögöttem rohanó léptek ugyan már közel értek, de én aggodalom nélkül dőlök előre, széttárt karokkal. Érzem, ahogy a szél körülölel, szárnyakat varr nekem, a Nap pedig dicsérően simít végig testemen.

Szabadon szárnyalok a végtelenbe.

ZSOLDOS ATTILA

Németh Péter a Rómer Flóris Emlékérem kitüntetettje*

Ritkán vállalkozom olyan örömmel nyilvános beszéd tartására, mint a mai alkalommal, jóllehet a feladat a legkevésbé sem egyszerű. Hogy’ is lehetne az, mikor azt kellene értelmes magyar mondatokba foglalnom, ami magától értetődő, s lehetőleg úgy, hogy mondandómban a közhelyek gyakorisága ne lépje át az elviselhetőség meg lehetősége szűkre szabott határát.

Tisztelt Közgyűlés!

A magyar tudományosság népmese-kincsében jól ismert az a motívum, amely — ha itt is lenne népmese-katalógus — minden bizonnyal a „vidéken nem lehet tudományt csinálni” címszó alatt lenne megtalálható a vaskos kötetben. A motívum számos változatban él: nem lehet, mert a körülmények ..., mert a kevés lehetőség ..., mert a pénz — pontosabban: annak hiánya — ..., a Grimm-testvérek tollára kíváncsozó horror-változatban: mert a pestiek ..., az erotikusban ellenben: mert jobb dolgunk akadt ..., és folytatható a sor a végtelenségig. A motívum minden nehézség nélkül beilleszthető a magyar panasz-kultúra sokévszázados hagyományába, s a magunkfajta tiszteli a hagyományokat.

De még jobban azokat a kollégákat, akik szemébe nevetnek az efféle okoskodásnak, és mégiscsak tudományt csinálnak a fővárostól távol, ott, ahol — állítólag — nem lehet.

És egyszer csak azon kapjuk magunkat, hogy egyre gyakrabban veszünk le a könyvespolcunkról olyan tudományos könyveket, amelyek kiadási helyeként hol Nyíregyháza, hol Nyírbátor olvasható, vagy éppen lázasan kutatjuk, hogy hová sikerült elrekkentenünk a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle azon számát, amelyben — erre bizonyosan emlékszünk — az a tanulmány jelent meg, amelynek újraolvasására szükségünk lenne ahhoz, hogy továbbléphessünk munkánkban, s mind gyakrabban találkozunk kollégákkal a vonaton, mely a Nyírbe viszi utasait, minket, történetesen, konferenciára.

Évekkel ezelőtt egy ilyen konferencián, amikor lehetőségem nyílt egy rövid bevezető erejéig szóval tartanom a megjelenteket, sejtelmesen annyit mondtam e sajátos

* 2015. március 23-án a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat évi rendes közgyűlésén adták át a Rómer Flóris Emlékérmet Németh Péter régésznek, a Jósza András Múzeum címzetes igazgatójának, folyóiratunk volt főszerkesztőjének.

jelenségre utalva: „jól tudjuk persze, kinek a keze mozgatja a szálakat a háttérben, erről azonban más alkalommal lesz méltó szót ejteni”. Az alkalom a mai nappal, íme, elérkezett: a Rómer-éremre idén jelölt Németh Péter az, akire akkor gondoltam.

Ő az, akinek a főszerkesztősége idején a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle a legizmosabb történeti rovatral rendelkező kulturális folyóiratok egyikévé vált, ahol makacs következetességgel olyan tanulmányok láttak napvilágot, amelyek megjelentetésére a legigényesebb történettudományi folyóiratok bármelyike is örömmel vállalkozott volna.

Ő az, aki nem az egy-egy évforduló alkalmával tessék-lássék módon összetákolta, s némi jóindulattal akár „történettudományi”-nak is nevezhető kiadványokkal tudta le az egykor még a közgyűjteményekben dolgozóktól is elvárt tudományos tevékenységet, hanem szívós munkával megteremtette a lehetőséget arra, hogy immár a kutatás rendelkezésre állják az a sorozat, mely kifogástalan szakmai színvonalon adja közre az egykori Északkelet-Magyarország megyéinek középkori okleveleit, s amelyet mintegy mellékesen egészítenek ki azok a publikációk, amelyek a leleszi konvent és a Vay család berkeszi levéltárában őrzött oklevelek anyagát tárják fel, maguk is kötetnyi terjedelemben.

Ő az, akinek a köteteit felütjük, ha egy-egy Szabolcs vagy Szatmár megyei település középkori birtoklástörténetével kapcsolatos adat után nyomozunk, s akkor még meg sem említettem azon munkáinak sokaságát, amelyek a magyar történetírás legnemesebb hagyományait követve bizonyítják, hogy az úgynevezett helytörténetírás nem szükségképpen a félig- vagy még úgy sem képzett, ám annál lelkesebb lokálpatrióták felségterülete, hanem a történetírásnak az a sajátos ága, amelynek eredményei nélkül az országos jelenségekről legfeljebb semmitmondó általánosságok fogalmazhatók meg, ha ugyan.

Tisztelt Közgyűlés, mindezek alapján úgy vélem, a „vidéken nem lehet tudományt csinálni” a bolondmesék típusába sorolandó, mert igenis lehet, csakis annak, aki erre vállalkozik, értenie kell a tudományhoz is, a tudományszervezéshez is. Mint ünnepeltünknek.

Végezetül, levéltitok-sértés következik. Néhány nappal ezelőtt levelet kaptam ünnepeltünktől, ebből következik egy részlet: „meg kellett volna jelennie már [...] a Szabolcs kötetnek is [...], de mindig közbejött valami [...], hol Juannal falkutatás a megyében, hol egy [...] cikk, mint ez a most megjelent”.

A szöveg, amit az nyilvánvaló, messzebb nem is állhatna a dicsekvéstől, sokkal inkább egyfajta mentegetőzés, én mégis úgy vélem, Tisztelt Közgyűlés, nehéz lenne meggyőzőbb érvet találni a mellett, hogy a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat vezetősége méltó személyre tett javaslatot a Rómer Flóris Emlékérem idei kitüntetettjeként, mely javaslatához magam is lelkesen csatlakozom.

GERLICZKI ANDRÁS

Meddig tart egy pillanat?*

Karádi Zsolt és Karádi Nóra Lilla kiállítása elé

Minden teremtetett tárgy több önmagánál. Több, mert viseli alkotója kéznyomát, s több, mert benne él, aki létrehozta. A kép mindig *valaminek* a képe. Kintről jön a fény, a testet len sugár, hogy a papíron újra életté váljon, amit az emberi tekintet megragadott.

Színház az egész... Ez a kiállítás címe. Félbeszakadt mondat, fejezzük hát be: *világ*. Karádi Zsolt és Karádi Nóra Lilla – apa és leánya – fotói a világnak látszólag kicsinyke szegletét ábrázolják, a színpadot, mely alig nagyobb egy tágasabb lakás terénél. Ebben a térben viszont mégiscsak ott lüktet – nem túlzás – az egész világ. Az előadás *spectaculum*, azaz látvány és látványosság. Élet, sors, idő.

Ennek az időnek egy-egy pillanatát látjuk a képeken. Félreértés ne essék, nem állóképekre, nem a látvány nyers dokumentációjára gondolok. Ha *Nagyidai Gergő*, *Horváth László Attila*, *Jeney Judit*, *Varga Balázs*, *Fridrich Noémi*, *Ilyés Péter*, s a többi ihletett színész alakját figyelem, azonnal megragad markáns, erőteljes tartásuk, mimikájuk, gesztusrendszerük. A test és a lélek ilyen fokú izzása tartósan lehetetlen. A fényképek a dramaturgiai csúcspontnak tekinthető pillanatokat rögzítik, olyan helyzeteket, melyekben az ábrázolt világ mérhetetlenül összesűrűsödik.

Szerencsésnek tartom magam, hogy a képek többségének születésénél ott lehettem. Aki ennek alapján azt hiszi, művészi titkokat, technikai trükköket leshettem meg, csalódni fog. Karádi Zsolt és Karádi Nóra Lilla nem tettek egyebet, mint bárki más a nézőtéren. Követték az előadást. De ha egy-egy kattintásnál lopva rájuk pillantottam, mégiscsak érzékeltem valamit az alkotás rejtelmeiből: tekintetükben mélységes figyelmet, odaadást, a művészi hangsúlyok felismerésének higgadt örömét láttam.

Az írói alkotás mikéntjéről így beszélt a tapasztalt Flaubert a fiatal Maupassantnak: „Figyelj meg egy fát egészen addig, amíg nem különbözik a világ minden fájától. Akkor le tudod írni.” Azt hiszem, minden alkotás lényege ez. Amikor Karádi Zsolt és Karádi Nóra Lilla képei előtt állunk, elsősorban a látás művészetét csodáljuk.

Mi kell a művészi fotóhoz? Két jó szem, s – az itt látható fényképek esetében – a színházhoz szelíd szenvedéllyel ködödő lélek. A többi ráadás.

Meddig tart egy pillanat? A képen addig, amíg lesz ember, aki abban önmagát látja tükröződni.

* Elhangzott 2014. augusztus 30-án a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár kamaratermében.

Jonatán és a többiek (Fotó: Karádi Zsolt)

Anconai szerelmesek 2. (Fotó: Karádi Nóra Lilla)

Új néprajzi monográfia Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéről

Az 1980-as évek második felében indult el országosan az a kiváló kezdeményezés, mely *Népművészeti Örökségünk* címen az egyes megyék tárgyaló népművészeti sajátosságait tervezte bemutatni a térséget legjobban ismerő néprajzos szakemberek feldolgozásában. Egy ilyen átfogó, minden megyére kiterjedő kiadványsorozatra már nagyon nagy szükség volt, hiszen népművészeti témakörben korábban vagy csak általánosabb, összefoglaló jellegű munkák készültek, vagy csak egyes részterületek és szűkebb témák kidolgozásai láttak napvilágot. Akkor a kiadvány gondozását az Európa Könyvkiadó vállalta fel az egyes múzeumokkal és a múzeumokat fenntartó önkormányzatokkal egyetemben, a munkát pedig – a témakör neves szaktekintélyével, Hofer Tamás sorozatszerkesztővel az élen – egy országos szerkesztőbizottság is segítette. Ez utóbbi garancia volt arra, hogy a kötetek nagyjából egységes szerkesztési elv alapján és egységes színvonalon készüljenek el.

A sorozat elindulása óta 27 év telt el, a tervezett 19 kötetből viszont csupán 9 látott napvilágot. A kötetek elkészítését és megjelentetését több dolog is hátráltatta: hol nem állt össze az a szakmai csoport, mely felvállalhatta volna a munkát, hol nem volt, aki helyben koordinál-

ja, összefogja az időközben sorozatszerkesztő nélkül maradt kötet szerkesztési munkálatait. Legfőbb hátráltató tényező azonban az anyagiak hiánya volt. Talán mondanom sem kell, hogy egy ilyen kötet létrehozása az előkészítő, gyűjtőmunkától kiindulva a végső formába öntésig több tízmillió nagyságrendű kiadással jár, amit egyre nehezebben lehetett előteremteni. Szerencsére a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumi Szervezetnél Ratkó Lujza személyében akadt egy olyan kiváló szakember, aki

időt, fáradságot, s néha lehetetlent sem ismerve kezébe vette a kötet szerkesztés nem könnyű munkáját, s felvállalta azt is, hogy a legkülönbözőbb pályázatok és támogatások (Nemzeti Kulturális Alap, Országos Tudományos Kutatási Alap, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Önkormányzata) segítségével előteremti a kutatáshoz és a könyv megjelentetéséhez szükséges költségeket is. Az indulásnál még ő sem igen sejtette, mennyire emberfeletti vállalkozásba kezdett.

A kötet előmunkálatai már több mint egy évtizeddel ezelőtt megkezdődtek: a szerkesztő és az egyik szerző, Szabó Sarolta teljes körű néprajzi felmérést végzett a megye mintegy 210 településére kiterjedően. A múzeumi-közgyűjteményi anyagok mellett felkeresték a községi, iskolai és magángyűjteményeket, házakat is. Az előkészítő munka részét képezte a levéltári és múzeumi adattári anyagok összegyűjtése, a megye múzeumaiban őrzött, népművészeti jelentőségű tárgyak fényképes dokumentálása és leírása, a megye népművészetéről szóló tanulmányok összegyűjtése, valamint a más közgyűjteményekben, mint pl. a Néprajzi Múzeumban, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban és a Déri Múzeumban őrzött Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei vonatkozású tárgyak teljes körű dokumentációjának (leírókartonok, fényképek) másolatban való megszerzése is. Mindezzel létrehozták a minden eddiginél teljesebb és átfogóbb, mintegy 42 000 tételből álló Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Népművészeti Archivumot, a feldolgozások kiinduló alapját, ami már önmagában is felbecsülhetetlen hozadéka a kötetkészítés munkálatainak.

Fontosnak tartom kiemelni azt, hogy a kötet kiválóan megválasztott 12 szerző-

je – Bodnár Zsuzsanna, Buczkó József, Cservényák László, Dám László, Erdész Sándor, Felhősné Csiszár Sarolta, Páll István, D. Rác Magdolna, Ratkó Lujza, Szabó Sarolta, P. Szalay Emőke, Varga János – csaknem teljes egészében az egykori Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumi Szervezet munkatársai közül került ki. Azok közül, akik szakterületük ismert és elismert kutatói, és a kötetben feldolgozott témakörökben már számos publikációt jelentettek meg. Mindezen kiválasztás garancia is lehetett arra, hogy a szintézis, az egyes témakörök összegzése a legszakavatottabban és leghitelesebben készüljön el. A tanulmányok ismeretében nyugodtan állíthatjuk, hogy mindezen feldolgozás maximálisan be is igazolódott, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei népművészet-kötet a témakör eddigi legteljesebb és legszakyszerűbb feldolgozását tárja az érdeklődők elé. 12 szerző tollából 19 tanulmány született meg, vagyis több szerző – mint Bodnár Zsuzsanna, Felhősné Csiszár Sarolta, Páll István és Ratkó Lujza – két, illetve három tanulmány megírására is vállalkozott.

A szerkesztői feladatokat több fejezet megírása mellett – mint ahogyan már említettem – Ratkó Lujza vállalta fel. Az ő munkájaként van jelen továbbá a szerkesztői előszó és a mellékletek sok-sok információt és a kötet anyagának jobb megértését szolgáló blokkja, melyről még külön szólnok.

Mindenképpen hangsúlyozni szeretném azt, hogy a kötet elhúzódó, késői megjelenése szerencsésen azzal a nagy pozitívummal is járt, hogy szerkesztője – okulván a már eddig megjelent kötetek erényeiből és hiányosságaiból – számos olyan újítást is alkalmazott, melyek mindegyike a kiadvány előnyére szolgált. Már

rögtön a kötetszerkesztés koncepciójánál szembesülünk mindezzel. Bár gyakorlatilag a könyv ugyanolyan fejezetekből épül fel, mint a többi népművészeti monográfia, azok szerkezetétől mégis alapvetően eltér. Erről a szerkesztői koncepcióról, mely maximálisan tükrözi a szakmai hozzáértést és felkészültséget is, maga a szerkesztő is szól a kötet előszavában, melynek szó szerinti idézése – úgy gondolom – nem érdektelen. Nem érdektelen azért sem, mert az idézetből megismerhetjük azt is, hogy könyv öt nagyobb fejezete milyen témaköröket foglal magába. Ratkó Lujza tehát a következőket fogalmazta meg: „Célunk az volt, hogy a tárgyakat ne önmagukban, kulturális közegükből kiragadva, hanem a maguk természetes környezetében és funkciójában mutassuk be – ezzel a módszerrel ugyanis feltárható az a kulturális háttér, az a hagyományos paraszti életforma, amely a tárgyaknak életet és értelmet adott. Ennek a koncepciónak megfelelően – a nagyobb felől a kisebb felé közelítve – először a táj, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egészének általános történelmi és néprajzi sajátosságait vázoljuk fel. Ezután – mintegy madártávlatból szemlélve a falut – a megye településeinek jellegzetességeit: szerkezeti felépítését, közösségi épületeit, szakrális és kultikus helyeit, valamint az utcáso-rokat alkotó portákat, lakótelkeket mutatjuk be. Ez utóbbi témával a népművészet közösségi megnyilvánulásairól át is térünk a családi élet személyesebb lakóterére, és a következő nagyobb egység keretében – mintegy a házba „belépve” – a falusi ember mindennapi életének színterét, illetve a közvetlen környezetét alkotó, népművészetiileg jelentős tárgycsoportokat vesszük sorra. Az ezt

követő nagyfejezet a paraszti életmód legfőbb tevékenységéhez, a gazdálkodáshoz kapcsolódó eszközöket taglalja. Végezetül az utolsó, nagyobb egység fejezetei az ünnepek és a hétköznapi népművészetét mutatja be a vallási élet-hez és a szokásokhoz kapcsolódó tárgyaktól kezdve a népviseleten keresztül a gyermekjátékokig.”

Úgy gondolom, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészetét bemutató kötet egyik legnagyobb pozitívumát és legszembeötlőbb újítását ebben az eddigiektől eltérő, logikus, kristálytiszt és áttekinthető szerkesztési elvben találjuk. Az újítás mindenképpen a monográfia előnyére szolgál, hiszen egy egységes keretbe, a tájba, a falukép egészébe foglalja az egyes témákat, s ezzel mintegy elhelyezi azokat eredeti funkcionalitásuknak megfelelően is.

A kötetben megjelenő újításként üdvözölhetjük a befejező blokkban fellelhető, mintegy 1500 tételt felsorakoztató „Tájszavak és szakkifejezések” jegyzékét és az 546 tételből álló, a helységek táji-történeti besorolását is jelző „Helynévmutató”-t is. Mindkettő elengedhetetlenül fontos segítséget nyújt a szakmai kifejezések megértéséhez, a könyv használatának megkönnyítéséhez. Nagyon jól használható a képek és rajzok témakörönkénti felsorolása is. Ugyancsak ebben a részben találjuk az „Ajánlott irodalom” jegyzékét is, mely a megye népművészetének teljes körű irodalmát tárja a kutatók és a téma iránt érdeklődők elé. Mindezek összeállítása a szerkesztőtől és munkatársától, Buji Ferencről nemcsak szakmai ismereteket, de rendkívül aprólékos, precíz munkát, nagy türelmet és odafigyelést is igényelt. Újdonság és napjainkban immáron el-

maradhatatlan a kötet zárásaként megjelenő, az egyes fejezeteket bemutató angol nyelvű ismertető is (Tharan Marianne fordításában), ami akár önállósítva turisztikai és idegenforgalmi kiadványokban is megjelenhetne.

Egy átfogó, a népművészet minden területére kiterjedő összegző kiadvány szerkesztői összerendezése, egységesítése tétele nem könnyű feladat, hiszen az egyes tanulmányok mindenkor magukon viselik a szerzők adott témában való jártasságát, felkészültségét ugyanúgy, mint stílárís, fogalmazásbeli jellegzetességeiket is. Jelen kötet esetében elmondhatjuk azt, hogy a szerkesztő és a szerzők közötti, kezdettől fogva fennálló folyamatos konzultációk, az elkészült tanulmányok részletes lektori javaslatainak figyelembevételével mind azt eredményezte, hogy az egyes tanulmányok között nagy eltéréseket nem találunk, nagyjából egységes megközelítéssel, hasonló mélységben, hasonló terjedelemben, hasonló nagyságrendű illusztrációk kíséretében, olvasmányos, érthető és gördülékeny stílusban fogalmazódtak meg az egyes feldolgozások. A szerkesztőről szólva meg kell jegyezni továbbá azt is, hogy a kötet megjelentetéséhez a szűkebben vett szakmai feladatokon túl számos olyan tennivalót is fel kellett vállalnia, amiben eddig nem volt gyakorlata, s ami egy kötet szerkesztése és megjelentetése körül váratlanul is adódhat. Ez jelentette számára a munka nehezét. Úgy gondolom, Ratkó Lujzának nem lehetünk elég hálásak azért, hogy minden nehézséget leküzdve „egy emberként” végig tudta csinálni ezt a munkát, melynek eredményét most itt tarthatjuk a kezünkben.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészetét bemutató 784 oldalas

kötet terjedelmében is jelentősen meghaladja a sorozatban eddig megjelent monográfiákat. Ehhez nagyban hozzájárult az a tanulmányokat gazdagon illusztráló, kiváló minőségű, mintegy 900 darabból álló képi anyag is – színes, fekete-fehér és archív fotók (Boros György, Deim Péter és mások munkái), illetve Juhász Eszter rajzai – melyek a tanulmányok könnyebb megértését is szolgálva a mondanivaló alátámasztására kerültek a kötetbe. A monográfia legfőbb érdemei között kell említenünk azt is, hogy ezeknek a fotóknak a túlnyomó többsége első alkalommal kerül közlésre. Sajátos dekorativitást kölcsönöznek a monográfiának a térkitöltő díszítményként megválasztott illusztrációk is, melyek a térség egyedi karakterét és népművészeti szempontból legjellegzetesebb tárgyait, díszítményeit – pl. a festett kazettás mennyezetek vagy a különböző hímzések motívumait – jelenítik meg. Újdonság az is, hogy a nagyobb egységeket a témát illusztráló fényképháttérből előbukkanó címfelirat vezeti be. Az olvasó könnyebb eligazodását segíti – szintén formai újításként – az, hogy a lap alján a nagyobb tematika, ill. a tárgyalta fejezet címe is megjelenik a láblécben. Ugyancsak ennek a „felhasználóbarát” alapelvnek a jegyében kerültek a témakörre vonatkozó szakirodalmi jegyzékek közvetlenül az egyes tanulmányok után.

A kötet megjelenése egy réges-rég fennálló hiányt pótol. Mindamellett, hogy szakmai szempontból teljes mértékben megfelel az elvárásoknak, azt is hangsúlyoznunk kell, hogy érthető, olvasmányos stílusa révén felbecsülhetetlen idegenforgalmi-turisztikai jelentőséggel is bír; az ide látogatók bizonyára nagy érdeklődéssel forgatják majd lapjait mind a táj egésze, mind az egyes részletek

megismerése érdekében. Így egy kötetben látva az összegyűjtött anyagot döbbenünk rá arra, hogy mennyi archaikus emlék, mennyi érték őrződött meg az ország ezen térségében. A könyv – nem mellékesen – nélkülözhetetlen forrásanyaga lesz a hagyományos kézműveséget napjainkban továbbéltető, ma alkotó kézműveseknek is. Mindenképpen fontos szerepet tölt be a térség, a megye imázsa növelésében.

A kötet nemcsak belbecsében tartalmaz, de rendkívül dekoratív kiállítású is, jó kézbe venni. Tervezése és nyomdai előkészületi munkája – melyet a budapesti Art-And Produkciós Iroda végzett – valódi profizmusról árulkodik, míg a nyomdai munkálatok a budapesti Mestrint Nyomda munkáját dicsérik.

Még nagyon sok mindent lehetne erről a nagyszerű munkáról említeni,

hiszen az egyes tanulmányokról terjedelmi okok miatt még nem is szóltam. Ismertetőm zárásaképpen gratulálok és köszönetet mondok a könyv valamennyi szerzőjének, szerkesztőjének, a könyv megszületésében közreműködő valamennyi kollegának, a könyvtervező és a nyomdai munkálatokat végzőknek, a kiadást felvállaló Jósa András Múzeumnak, valamint a kutatásokat és a megjelenést anyagilag támogató intézményeknek. Kívánom mindenkinek, hogy forgassa haszonnal ezt az országos jelentőséggel bíró kiváló munkát, s leljen sok-sok örömet Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészetének megismerésében.

V. SZATHMÁRI IBOLYA

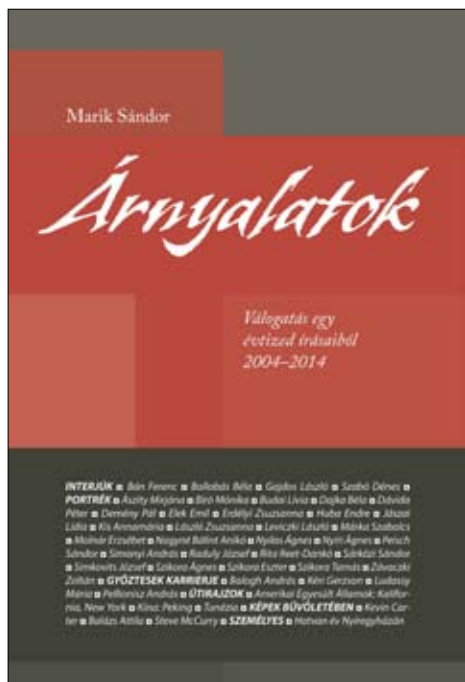
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Szerk. Ratkó Lujza. Nyíregyháza, 2014, Jósa András Múzeum, 783 p

Magasiskola Egy lokálpatrióta a világban

Marik Sándor 2014-ben jelentette meg *Árnyalatok* címen az előző tíz év írásaiból készített válogatását. Az eredetileg tervezett *Szárnyalatok* azonban jobban illeszkedne a tartalomhoz, hiszen ez egy lelkesítő, felemelő, optimizmust erősítő, jó könyv, tele érdekes, tehetséges, bátor emberek sorsával. Ettől a címtől azonban barátai tanácsai alapján elállt, félve az esetleges ékezetvesztéses nyomdahibától. Az is igaz viszont, hogy a könyv írásai árnyaltan, árnyalatokban gazdagon ábrázolják tárgyakat és/vagy alanyukat.

A szerző négy évtizeden át a Kelet-Magyarország újságírójaként tevékenykedett, főszerkesztő-helyettese is volt a lapnak. Nyugdíjba vonulása után nem hagyta abba az írást, publikációi több helyen jelentek meg. Mikor megpróbálta számba venni a legfrissebbeket, azt tapasztalta, hogy bizony sok már nem elérhető, különösen a világhálón megjelentek közül. Ezért döntött úgy, hogy összegyűjti a termést, s közzéteszi.

A különböző műfajú és terjedelmű írások hat fejezetbe rendeződtek. A könyv elején *Interjúk* állnak. A 10–14

oldalas beszélgetések Nyíregyháza meghatározó személyiségeivel, Bán Ferencel, Gajdos Lászlóval, Szabó Dénessel, továbbá Bollobás Béla matematikussal folytak, s a kérdések nyomán nemcsak az emberek nyíltak meg, hanem szakmájuk fontos területei is feltárultak.

A *Portrék* fejezet rövidebb írásokat tartalmaz, huszonnyolc személyről készült pillanatfelvétel. Közülük huszonkettőnek köze van a megyénkhez: vagy itt született, vagy itt élt/él. Ugyancsak huszonketten pedig huzamosabb ideje hazánk határain kívül élnek és dolgoznak. Külföldön járva Marik Sándor mindig kereste honfitársainkat, itthoni ismerőseinek útját figyelemmel követte, s ha hosszabb-rövidebb időre elutaztak az országból, tartotta velük a kapcsolatot. A könyv egyik titka, vonzereje az, hogy a mi fiainkról, lányainkról van szó, akik egyszer csak elindultak világot lát-

ni. Hát hogyan érdekelne bennünket, mi lett velük. Az is figyelemre méltó, hogy a bemutatottak fele nő. Művészek, tudósok, tanárok, menedzserek mellett diplomata, orvosok, jogászok, építészek keltették fel Marik Sándor figyelmét, de a lokálpatrióta nyíregyházi órásmester és a Szabolcs-Veresmartról származó, 113 évesen Amerikában elhunyt legidősebb magyar sorsát is nyomon követte.

Különlegesen izgalmas és ötletes a *Gyöztések karrierje* rész. Aproposját az adta, hogy Marik 1962-ben első díjat nyert az országos középiskolai tanulmányi versenyen gazdasági számtanból. Az akkori első helyezettek közül néhányat sikerült elérni, s ők beszámoltak az azóta megtett útjukról.

Az *Útirajzok* darabjaiban az Egyesült Államokba, Kínába és Tunéziába kalauzol el bennünket a szerző, hogy személyes élményeit megossza velünk.

A kötet minden írásához kapcsolódik legalább egy-két fekete-fehér, jó minőségű fénykép, amelyeknek nagyobb részét a szerző készítette, illetve riportalanyai bocsátották rendelkezésre. A szerző vizuális kultúra iránti vonzalmát a *Képek bővületében* fejezet bizonyítja. Egyedül itt kaptak helyet korábban meg nem jelent, kimondottan ide készített írások. Négy kiváló fotóművész és két festmény sorába pillanthatunk be.

Az utolsó részben, amely a *Személyes* címet viseli, Marik Sándor a Nyíregyházán eltöltött hatvan év meghatározó élményeit osztja meg velünk, befogadó városának változásairól villant fel képeket, eljutva végül a nosztalgiáig, ami ennyi év, ilyen gazdag kapcsolat után teljesen elfogadható, sőt...

Szerzőnk az ezt megelőző harmadfélszáz oldalon sem tolja magát előre, hiszen a szükséges szakmai ismeretekkel és

alázattal felvértezve a bemutatandó ember vagy téma főbb jellemzőit igyekszik megragadni, de azért – akár akarta, akár nem – az ő arcéle is kirajzolódik még ez előtt a fejezet előtt.

A legújabb kori „M. S. mester” hozzáállását, munkamódszerét az jellemzi, hogy rendkívül jól választja ki témáját, alaposan felkészül, nemcsak irányítja a beszélgetést, hanem alkalmazkodik is interjúalányához, így kerekedik ki igazán a kép. A megírás után gondolja a szöveget, így a hibák számát a minimálisra csökkenti. Ha nem is számít hibának, azért sajnálatos, hogy az írások jó, beszélő címei nem jelentek meg a tartalomjegyzékben, mert segítettek volna a tájékozódásban.

Nagyszerű, hogy az interjúk elején névjegyek állnak, egy-egy portré végén

pedig, mintegy függelékként, pár sor található arról, hogy a közlés óta eltelt időben milyen változás történt a beszélgetőtárs életében. Ezekkel nemcsak beszélgetőtársait, hanem olvasóit is megtiszteli.

Úgy vélem, hogy ez a könyv az újságírás magasiskolája, amelyben Marik Sándor a szakmai igényességet az újságírói etikával együtt mutatja meg.

Egy igazi lokálpatrióta kitekint a világra, kaleidoszkópszerűen színes, változatos, izgalmas képet ábrázol, kiemelve a hazai színeket. Tartsanak vele!

GALAMBOS SÁNDOR

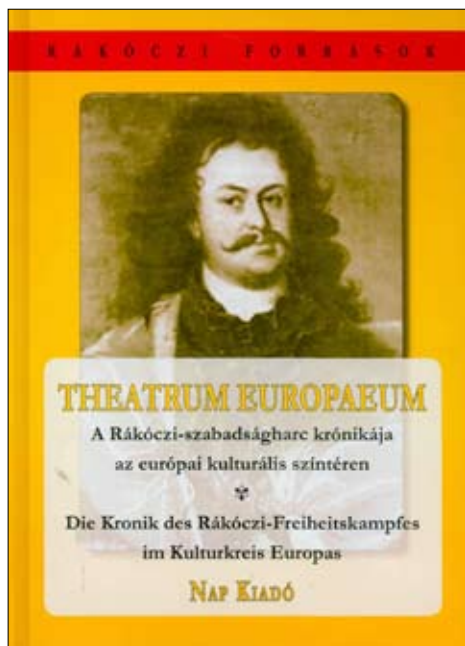
MARIK SÁNDOR: Árnyalatok. Válogatás egy évtized írásából, 2004–2014. Ardele Kiadó, Nyíregyháza, 2014. 280 p.

Elégedetlenkedő magyarok Európa színpadán A Rákóczi-szabadságharc a nézők szemével

Az 1703. évi összefoglaló jól indul, peregenek az események. Rákóczi megszökik a bécsújhelyi börtönből, s ezzel elismeri bűnösségét: kapcsolatot keresett XIV. Lajos francia királlyal, s általa Lengyelország és a Porta támogatását is meg akarta nyerni; a Magyarországon állomásozó császári csapatok elleni támadást három irányból tervezte: Thököly Törökországból visszatérve Erdélybe vonul, a felkelők a Tiszánál támadnak, elfoglalják Munkácsot és Ungvárt, a külföldi segédhad észak felől érkezik Kassára. „1703. április 30-án végül is példát statuáltak

Rákóczin,” felségsértésért fej- és jószágvesztésre ítélték.

A szökés után a mindenre elszánt Rákóczi Lengyelországból, a brezáni kastélyból csábítja magához az embereket. Ennek bizonyítékeként olvasható a Rákóczi Ferenc fejedelem és Bercsényi Miklós gróf aláírásával ellátott nyílt levél, de a kibocsátás időpontja (1703. május 6. vagy május 12.) nélkül. Innentől kezdve elnagyoltabbá, szaggatottabbá válik a szöveg. Epp csak szó esik a tiszaháti felkelők dolhai vereségéről (június 7.), pedig a Bécsbe érkező Károlyi Sándor minden eszközt

megragadott győzelme dokumentálására, még rézmetszetű térképlapot is nyomtatott, így mutatva be sikeres hadjáratát... A következő epizód a Montecuccoli-ezred munkácsi sikere (június 28.): Rákóczit is majdnem elfogták, egy szál ingben menekült el... Nagy teret kap egy nem túl jelentős hadi esemény, Léva elfoglalása (október 31.) a császáriak által.

Voltaképpen mit is olvasunk?!

A Rákóczi Források IV. kötete igazi kuriózum. Ami a legszembevetőbb, változott a formátum. A sorozat negyedik darabja az előző háromnál nagyobb méretű, mert még a margón is vannak (tartalomra utaló) szövegek. A terjedlem is megnőtt: már a címlap elárulja, hogy ezúttal kétnyelvű a kiadvány. Az eredeti, német nyelvű szöveget magyar fordítás követi. Folytatva az összevetést, Beniczky Gáspár fejedelmi titkár

1707. május 24–1710. február 28. között örökítette meg naplószerűen II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napját (Rákóczi Források I. kötet), Pálffy János titkára, Pulyai János – a szatmári béke jelentőségét hangsúlyozandó – 1710. november 17. és 1711. július 31. között keletkezett forrásokat gyűjtött össze (Rákóczi Források II. kötet), Ebergényi László császári altábornagy válogatott levelei és titkára, Bivolínyi István napi feljegyzései is ezt az időszakot ölelik fel (Rákóczi Források III. kötet), ám a Theatrum Europaeum közleményeiből készült válogatás átfogja az egész időszakot: 1703-tól évről-évre haladva jut el 1711-ig.

A bevezető tanulmány – „A Rákóczi-szabadságharc hírei a Theatrum Europaeum hasábjain” – alapos tájékoztatást nyújt az olvasóknak. Ez a különös elnevezésű (magyarul: Európai színház) könyvsorozat az európai uralkodóházak, birodalmak történetét rakja össze apró mozaikkockákból 1618-tól 1718-ig. A Magyarországról szóló hírek „A császári udvar és az örökös tartományok története” című fejezetekbe lettek évről-évre besorolva. A könyvsorozat Mattheus Merian (1593–1650) frankfurti rézmetsző ötletéből született, a vállalkozást fia, majd unokája, végül az ő örökösei folytatták: e négy generáció 1633 és 1738 között összesen 21 kötetet adott ki. A Rákóczi-szabadságharc eseményeit tárgyaló részek a XVI–XIX.-ben jelentek meg 1717 és 1723 között Majna-Frankfurtban. A „szerző” Daniel Schneider (1667–1748), aki hazánktól távol élte le életét: Breslauban született, teológiai és jogi képzettséggel rendelkezett, udvari prédikátor volt Solms-Laubachban, majd

Drezdában teljesített lelkészi szolgálatot.

A kiadványsorozat címe sajátos történelemszemléletet tükröz. A XVII–XVIII. század embere Nyugaton a színház bűvkörében élt. Szinte mindent hozzá mért, vele hasonlított össze. (A theatrum szó átvitt értelemben, metaforaként megjelent „a művészeti, tudományos életben, a filozófiában, az oktatásban, a politikában, diplomáciában, az udvari etiketben, a társadalmi–politikai élet minden területén.” A bevezető tanulmány külön fejezetben foglalkozik e kérdéskörrel, bőséges szakirodalommal.) A történelmet is úgy élte meg, mint egy hatalmas előadást: népek, hősök lépnek színre, s tűnnek el. A korszakban megsokasodtak a háborús évek, a béke csak átmeneti szünetnek számított. Elég csak a három leghosszabb ideig tartó fegyveres konfliktusra utalni: harmincéves (1618–1648), spanyol örökösödési (1701–1714), északi háború (1700–1721).

A XVII–XVIII. század embere azonban Nyugaton nemcsak a színházért rajongott, az olvasás is kedvenc időtöltésévé vált. A nyomdatechnika fejlődése lehetővé tette, hogy elfogadható áron jusson könyvekhez. A frankfurti rézmetsző vállalkozása így lett sikeres: az olvasói érdeklődés és a fizetőképes kereslet eredményeként 720 rézmetszettel illusztrált – a belső borítókön az 1662-ben készült Európa-térkép látható – monumentális könyvsorozat született, mely előfutára lett a végül már konkurensévé váló újságoknak.

A Rákóczi Források IV. kötete igazi kuriózum: az első nyomtatásban megjelent, teljességre törekvő összefoglalást olvashatjuk a Rákóczi-szabadságharcról ere-

deti, német nyelven (a közlés betűhív) és magyar fordításban. Érdekes időbeli egybeesés: amikor az 1703-as év eseményeiről szóló *Theatrum Europaeum*-kötet megjelent (1717), akkor írta meg Emlékiratait francia nyelven II. Rákóczi Ferenc, s ő is évszámok alá csoportosította mondanóját. (Úgy látszik, ez a kronologikus tagolás bizonyult a legkézenfekvőbbnek.) De az Emlékiratok nyomtatásban csak 1739-ben jelenhetett meg egy kiadványsorozat részeként. Pulyai János is ekkortájt készítette el (először a latin nyelvű változatot, majd 1718. április 14-re datált előszóval – hogy Czobor Terézia, Pálffy János felesége is elolvashassa – magyarra is lefordította) forrás-összeállítását. A nyomtatás azonban valamilyen okból elmaradt. Kéziratban terjedt – másolták! Károlyi Sándor is leíratta a felesége és a lánya számára...

Nem könnyű olvasmány a *Theatrum Europaeumban* hazánkról megjelent összefoglaló. A tartalom egyenetlen. Baj van az arányokkal. Az értékrend gyakorta megbillen, jelentéktelen események nagyítódnak fel és fontosak sikkadnak el. Például aprólékos leírást olvashatunk a jezsuiták által 1705-ben Rákóczi tiszteletére Kolozsváron felállított díszkapuról (330–335. o.); ezen keresztül kellett volna a fejedelemnek bevonulnia, de az elvesztett zsigói csata miatt nem érkezhetett meg! Sopron 1705 decemberében kezdődött, s a következő év elejére átnyúló sikertelen ostroma (348–352. o.) enyhén szólva nem olyan jelentőségű, mint az 1708. augusztus 3-án elvesztett trencsényi csata, mégis az utóbbiról alig esik szó (404. o.). Alighanem a nagyszombati béketárgyalásokról szóló rész (352–381. o.) a legterjedelmesebb.

Vannak persze érdekességek, olvasmányosabb részek is. 1704. június 9-én, Lipót császár születésnapján „egy kis örömtűzet is előkészített” Károlyi Sándor: „a környező falvakat felgyújtatta és kirabolta, és a legbosszantóbb, hogy a Bécs előtt található ún. Új épületet, ahol ritka császári állatokat tartottak és azokat az idegeneknek érdekességként mutogatták, gonosz módon meggyilkolta, bőruket lenyúzatta és ló- meg egyéb takarókat készítettett belőlük. A pompás tigris és az oroszlán mellett megölette a két szép leopárdot, melyeket a legutóbbi török követség alkalmával a szultán ajándékozott Őfelségének több más dologgal együtt. A hím oroszlán azonban, habár megsebesült, a fehér sassal és más ritka madarakkal együtt elmenekült.” (303–304. o.) Egy hihetetlenül hangzó, de igaz kémtörténetet (314. o.) is olvashatunk: Bécsben 1704 elején lelepleztek egy álhírszót, aki az örökös tartományokon át akart Magyarországra jutni; Rákóczihoz igyekezett, hogy felsőbb utasításra hírt vigyen a francia–bajor hadsereg Bécs irányába tervezett előrenyomulásáról; kémnek nyilvánították, kivégezték. Egy mondatnyi figyelmet kapott a kötetben Bornemissza János strázsamester bravúros tette: 1708 elején portyázóival elfogta Maximilian Adam Starhemberg gróf altábornagyot, a Vág-vonal egyik szakaszának frissen kinevezett császári parancsnokát. (401. o.) Érdekes „Az elégedetlenkedők átadják a zászlókat” tárgymegjelöléssel közölt lista (456. o.) – 1711. április 30-án a majtényi síkon felsorakozott 21 alakulat 147 zászlót szúrt a földbe, a 22., Rátky Dánielé azonban egyet se, mert már korábban elvesztették (szét-darabolták, eltették emlékebe?) zászlajaikat... (Pulyai 160 zászló átadásáról ír, de listát nem közöl és az időpontban is téved.)

Valójában csak epizódokat kapunk egy nyolc évig tartó furcsa háborúról.

A *Theatrum Europaeum* műfajának meghatározására is kitér a bevezető tanulmány. Voltak, akik periodikának, forrásműnek, mások lexikonnak, almanachnak tartották. Kincses Katalin Mária találó megfogalmazása szerint „egy tudatosan és aprólékosan szerkesztett, bevezető és átvezető részekkel ellátott forrásszemelvény-együttesről van szó, amely egy speciális történelmi műfajt, a krónika műfaját foglalja magában.” Daniel Schneider tehát inkább szerkesztő volt, nem szerző. Elsősorban nyomtatványokból dolgozott. A szemben álló felek nemcsak fegyveres harcot vívtak, de nyilatkozatháborút is folytattak kihasználva a nyomdák adta sokszorosítási lehetőségeket. A béketárgyalások után egymást okolták a megegyezés elmaradásáért. Ez magyarázza, hogy pl. a nagyszombati béketárgyalásokról is nagyon sok anyagot lehetett összegyűjteni. A császári hadvezérek harctéri jelentések készítésére voltak kötelezve. (Thaly Kálmán Bercsényi-életrajzából tudjuk, hogy még a súlyos sebekkel fogságba esett Ritschan tábornok is részletes beszámolót írt a szomolányi ütközetről, s a kuruc főgenerálist kérte meg annak továbbítására. Ezt a jelentést Bercsényi is korrektnek tartotta, saját magának is lemásoltatta.) Sok ilyen forrást közölt a Wien(n)erisches Diarium. Persze nehéz minden alkalommal megállapítani, hogy egyes szövegrészeket honnan vett át Daniel Schneider. Merített a ponyvairadalomból, a kalendáriumokból és a pamfletekből is. Ezért nem egységes a stílus. „Gyakorlatilag a kifogástalan stílust képviselő, hivatalos uralkodói páten-

sektől vagy levelektől a ponyvairodalom vagy a kalendáriumok pongyola megfogalmazásáig minden előfordul: mai hasonlattal élve, túlzás nélkül mondható, hogy olyan, mintha napjainkban például egy törvénytárat vagy egy katonai szaklap elemzését egy szabadidős magazin vagy egy pletykalap »kis színes« híreivel kevernénk.” (A Rákóczi által francia nyelven megfogalmazott Emlékiratok egységes stílusával tűnik ki, a fejedelem írását nem tűzdeli tele dokumentumokkal – pedig megtehetné: az emigrációba magával vitte levéltára tekintélyes részét –, saját élményeit, tapasztalatait mondja el. Daniel Schneidernek viszont nincsenek élményei, tapasztalatai. Ő az események távoli, elfogult szemlélője. Az általa összeállított szöveg annak lenyomata, hogy Magyarországról milyen hírek juthattak el Majna-Frankfurtba.)

Daniel Schneider voltaképpen ostromokról, csatákról, hadjáratokról, béketárgyalásokról tudósít. Munkája annyiban hasonlít a Pulyaiéhoz, ha módjában áll, teljes terjedelemben közöl dokumentumokat. Pl. Rákóczi és Bercsényi breznai kiáltványa (1703. május 6/12.), Esterházy Pál nádor felirata (1705. május 18.), Esterházy Antal levele (1705. július 24.), Anna angol királynő utasítása (1705. június 15.), I. József jóváhagyja a fegyverszüneti egyezményt (1706. május 11.) és azt Rákóczi is megerősíti, I. József nyilatkozata a béketárgyalások megszakadása után (1706. augusztus 15.), Anna angol királynő levele Rákóczihoz (1706. október 6.), I. József amnesztia-rendelete (1709. július 14.), Kelemen pápa által kibocsátott bréve a felkelőket támogató papok megbüntetéséről; kapitulációs egyezmények:

Érsekújvár (1710. szeptember 23.), Eger (1710. november 30.), Eperjes (1710. december 9.), Sarkad (1711. január 10.); a háborút lezáró szatmári megállapodás pontjai, a hűségeskü szövege, az aláírók névsora, a kuruc alakulatok által átadott zászlók listája. Lehetőségei azonban korlátozottabbak. Pulyai János a császári fővezér, Pálffy János titkára volt, erről az oldalról minden iratot ismert, s hogy összeállítása kiegyensúlyozottabb legyen, a másik oldalról is igyekezett beszerezni a fontosabb dokumentumokat, ura közvetítésével elérte, hogy munkáját a kuruc fővezér, Károlyi Sándor is segítse.

Daniel Schneidernek meg volt kötve a keze, a megbízója érdekeit kellett szolgálnia. (Még a neve sem szerepelhetett az általa írt, szerkesztett köteteken!) A Merian-örökösök a József császártól nemesi rangot kapott Carl Gustav Meriantól (1655–1707) vették át a *Theatrum Europaeum* kiadását. A Habsburgok iránti lojalitás lépten-nyomon tetten érhető a Rákóczi-szabadságharc eseményeit bemutató összeállításban. I. Lipót német-római császár, Magyarország és Csehország királya, majd az örökébe lépő I. József „legkegyelmesebb urunk”-ként vagy „Ófelsége”-ként szerepel. A *Theatrum Europaeum* nézőpontjából a császáriak vagy a felkelőknek ellenálló soproni polgárok „mieink”-nek számítanak, akik ellen harcolnak, az az „ellenség.” Bár olykor Daniel Schneider elégedetlenkedőknek is nevezi a magyarokat – mint írja, ez udvarias megjelölésnek számít, a béketárgyalásokon, a megegyezés reményében ezt a formulát használták –, ám az innen-onnan átvett szövegrészekben mindenütt ott maradt a megbélyegző elnevezés: rebellesek, lázadók, felkelők...

Az érdeklődő olvasó, a korszakkal foglalkozó szakember tájékozódását nemcsak a részletes bevezető tanulmány segíti. A lábjegyzetek utalnak az egyes események valóságtartalmára, kiigazítják a kronológiai tévedéseket, megjelölik Daniel Schneider forrásait, eligazítanak a szakirodalomban. A keresést a szövegben Személynevek mutatója és Földrajzínév-mutató segíti.

Utóirat. Voltaképpen nem a szemtanúk (II. Rákóczi Ferenc, Pulyai János) műveivel, hanem egy Magyarországon élő szerző, Kolinovics Gábor (1698–1770) latin nyelvű munkájával lenne méltányos összevetnünk a *Theatrum Europaeum*-ban Daniel Schneider által megjelentetett összefoglalót, hisz mindketten csak

közvetve, dokumentumokból értesülhettek az eseményekről, azaz lehetőségeik csaknem azonosak voltak. Ám Kolinovics Gábor 1741-ben befejezett munkája kéziratban maradt... Ha már a kívánságoknál tartunk, jó lenne megjelentetni az 1703. augusztus 3-tól hetente kétszer megjelenő *Wien(n)erisches Diarium* magyarországi eseményekre vonatkozó közleményeit is, hogy kiderüljön: közvetlen közelünkben, Bécsben mit tudtak, illetve mit hallgattak el erről a korszakról.

SÍPOS FERENC

Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális szintéren : Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampfes im Kulturkreis Europas : Theatrum Europaeum. Vál., a bev. tanulmányt írta, a jegyzetapparátust és a mutatókat összeáll. Kincses Katalin Mária, ford. Tuza Csilla. [Budapest.] 2013. Nap Kiadó, 502 p.

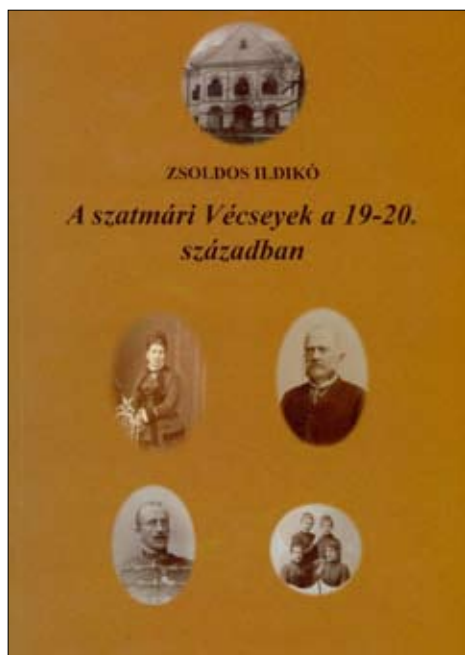
Forráskiadvány a szatmári Vécseyekről

Közép-Európa, ezen belül a történelmi Magyarország 19-20. századi históriájában a történészek eltérő véleményétől, ízlésétől függetlenül, rendkívül fontos szerepet játszik az a társadalmi csoport, amelyet leegyszerűsítve arisztokrácia gyűjtőfogalommal látunk el. Persze ez az elit nem egységes, gyakran változik a történelmi múlt nagysága, ragyogása, ezzel együtt befolyási lehetősége is az adott korban.

Zsoldos Ildikó a mentalitástörténelem azon különleges fajtájával foglalkozik, amelynek kutatási központjában céltottan a magyarországi arisztokrata

családok állnak, ezen belül jelen esetben a szatmári Vécseyek. Ahogy a szerző fogalmaz: „...ennek az uralkodóhoz hű családnak a példáján keresztül megvilágítani az arisztokrácia 19–20. századi társasági életét, a főúri famíliák házasságok révén való összefonódását, világnézetét, a szűkebb és tágabb családon belüli kapcsolati hálóikat, gondolkodásmódjukat, értékrendjüket, az országos és lokális politikáról való vélekedésüket, szórakozási lehetőségeiket.”

Az 1692-ben bárói rangra emelt Vécsey család szatmári ágáról a magyar történettudomány idáig viszonylag ke-

veset tudott, pedig ez az országos politikában is jelen lévő mágnáscsalád a történelmi Szatmár vármegye második legtekintélyesebb famíliájának számított a „hosszú” 19. században. A magyarországi történészek elsőként Kiss András történész-levéltárosnak a X. *Szatmár-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*-ben megjelent, *A Kolozsvári Állami Levéltár Szatmár vármegyére vonatkozó iratai* című tanulmányából tájékozódhattak a család sárközüjlaki archívumának sorsáról. A második világháború végéig a szatmári Vécseyek uradalmi központjában őrzött, 1944 utolsó hónapjaiban szétdúlt iratok az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltármentési akciója révén kerültek letétként az annak keretében működő levéltárba. 1950-ben a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárába szállították, majd az 1971-es levéltári törvény, illetve annak 1974-es módosítása értelmében kerültek a dokumentumok jelenlegi helyükre, a

Kolozs Megyei Állami Levéltárba (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj). Zsoldos Ildikó elsősorban ebben az iratanyagban végzett alapos kutatómunkája eredményeként állította össze opuszát.

A kizárólag leveleket tartalmazó forráskiadvány bevezető tanulmányának – melyben a szerző Vécsey József (1829–1902) családtörténetét mutatja be – primer forrásbázisát a családi archívumban fellelhető korrespondencia, naplók, gazdasági iratok, végrendeletek, nekrológok, iskolai értesítők és egyéb dokumentumok alkotják. A munka nagy érdeme a történelmi ív megrajzolása, amelynek korszakhatárai 1848 és 1944 közé tehetőek. Ez a több mint száz esztendő a magyar történelem sorsdöntő, napjainkra is kiható időszaka. Így a család történetének főbb állomásait össze lehet vetni Magyarország történetének máig kiható eseményeivel. A Habsburg-házhoz sok szállal kapcsolódó Vécsey József az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben nem vállalt szerepet, viszont az osztrák haditengerészet tiszt-helyetteseként, majd tisztjeként részt vett Velence ostromában. Politikai pályáját a Felirati Párt elképzelései motiválták, míg magánéletét Dessewffy Blanka grófnővel (az újkonzervatív Dessewffy Emil lányával) kötött házassága. Négy leányt és három fiút neveltek fel. A szerző helyesen nagy gondot fordított a gyermekek neveltetésére, tanulmányaira, többek között az idegen nyelvek elsajátítására. A 19. század érdekes, viszonylag nyugodt arisztokrata családtörténetét megszakította Trianon, amely a Vécsey család birtokainak nagy részét Románia és Csehszlovákia határai mögé helyezte át.

Zsoldos Ildikó a közlésről korrekt tájékoztatást nyújt, a modern nyelvi

formulát ötvözi archaizmusokkal. A leveleket a mai helyesírás szabályai szerint közölte. A ma érvényben lévő helyesírás szabályait alkalmazta a nagy és kisbetűk, a rövid és hosszú magánhangzók, illetve mássalhangzók használatában, a szavak egybe- és különírásában, valamint a személy- és településnevek megjelenítésében. Egyes meghonosodott idegen szavak írásmódját modernizálta. A korhűség kedvéért az archaizmusokat meghagyta, azért, hogy megőrizze a levélírók stílusának a korra jellemző sajátosságait. Mivel a központosításra sok esetben nem figyeltek a levélírók, a könnyebb olvashatóság, érthetőség és élvezhetőség kedvéért az indokolatlanul hosszú mondatokat vesszővel, szükség esetén ponttal tagolta. A levelek magyarázatot igénylő részeire a lábjegyzetben, illetve szövegközi szögletes zárójelben adott felvilágosítást. A tollhibákat kijavította.

A leveleket a válogatás után a szerkesztő báró Vécsey József családjának létszámából adódóan kilenc nagyobb blokkba rendezte. Elsőként a családfő, majd felesége üzenetváltásait olvashatjuk, melyekből megtudjuk, hogy a közéleti szereplésben igen aktív báró inkább csak távolból gondoskodó családapának és férjnek bizonyult. Hol politikai teendői miatt, hol birtokainak ellenőrzésére hivatkozva hagyta magára feleségét, aki sokat gyöttrődött az egyedülléttől. Szentimentális leveleiben hosszasan fejtegette házastársa utáni vágyódását. A rendkívül családcentrikus Blanka grófnő mindezek ellenére kitartó társnak bizonyult, mindig biztos hátteret nyújtva politikus férjének. A magányos feleséget valamelyest kom-

penzálták a gyermekek, akik számára boldog, harmonikus légkört igyekezett teremteni.

A harmadik blokkban a legidősebb fiú, az apja által katonai pályára vezényelt Vécsey László (1866–1924) levelezésébe nyerünk betekintést. Ezt követően a család „fekete báránynak”, Miklósnak, majd a legkisebb fiútestvér, az egyházi hivatást választó József Aurél (1883–1958) korespondenciájába olvashatunk bele. Ezután következnek a lánytestvérek. Először Vécsey Eszter (1863–1951), majd a Mária Valéria főhercegnő udvarhölgyeként tevékenykedő Mária (1864–1928), aztán Paulina (1871–1931) és családjának levelei, végül a família legkiegyensúlyozottabb egyéniségének, az első világháború alatt oroszországi hadifogolytáborokat látogató Magdának (1873–1960) az üzenetváltásai. A kötetet fotóalbum zárja.

Zsoldos Ildikó kitűnő stílusban megírt, számos történészek által nem ismert részletekre kiterjedő bevezető tanulmánya, valamint a válogatott források publikálása jelentős hiánypótló munka a magyar és külföldi történeti irodalomban. Értékes tudományos mű, amely méltán tarthat igényt a 19–20. századi Magyarország történetével foglalkozó történész-társadalom figyelmére. Ugyanakkor élvezettel forgathatják azok is, akik bár nem szakmabeliek, de érdeklődést tanúsítanak a hagyományos magyar arisztokrácia életmódja iránt.

CZÖVEK ISTVÁN

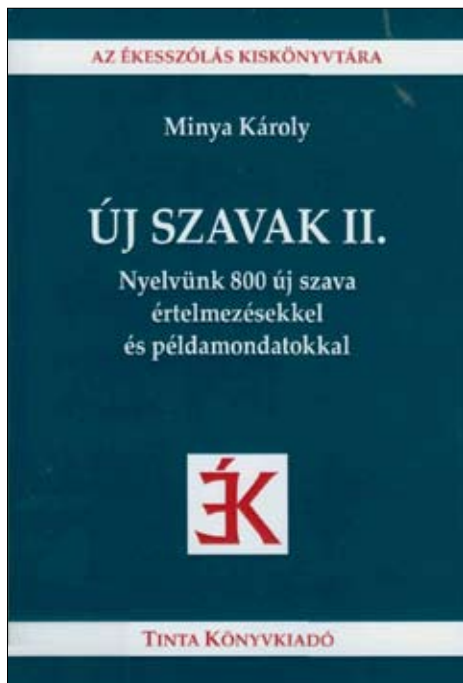
A szatmári Vécseyek a 19–20. században. Szerk., bev. tan. Zsoldos Ildikó. Nyíregyháza, 2011. Bessenyei Könyvkiadó, 460 p.

Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal

Az élő nyelv egyik legfontosabb jellemzője, hogy állandó változásban van, együtt él az őt használó társadalommal. A közösség fejlődése magával hozza a nyelv fejlődését, ami a leggyorsabban a szókészletben érhető tetten. A feleslegesé vált elemek elavulnak, míg a korábban nem ismert fogalmak, tárgyak jelölésére új szavak, kifejezések jönnek létre.

Minya Károly, a Nyíregyházi Főiskola tanára évek óta kutatja a magyar szókészletet, dokumentálja változásait. Alapos és aprólékos munkájának eredményeként jelent meg 2007-ben *Új szavak I.* címmel a nyelv legújabb elemeit közreadó kötet. Már a könyv címe is sejtette, hogy a szerző tervei között szerepelt a folytatás, amit nemcsak a tudományos érdeklődés, hanem a nyelv gyors, gyakran követhe-tetlen változása is indokoltta tett. Éppen ezért érdeklődéssel vehetjük kezünkbe a folytatást *Új szavak II. Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal* címmel. A második kötet, mint az alcím is mutatja, 800 olyan új szót tartalmaz, amely az első kötet 2007-es megjelenése óta jött létre és terjedt el. Bár a szavak száma nem tűnik soknak, a szerző igyekezett a legfontosabb új kifejezéseket összegyűjteni.

Mint minden válogatás, ez is szubjektív: egyrészt tükrözi a szerző érdeklődési körét, másrészt befolyásolja a társadalom éppen aktuális nyelvi és erkölcsi, gazdasági, politikai állapota. Minya Károly törekszik arra, hogy pontos képet fessen napjaink neologizmusairól, ezért mintegy esszenciáját kínálja az új szavak rétegé-

nek, s a mindennapi élet számos területéről válogatja példáit. Így helyet kapnak a szótárban a szleng (*szájkaratézis, pénzedikén, parasztyakítás*), az ifjúsági nyelv (*privizik, sexting*), a tudomány, a pénzügy, a politika stb. területéről származó szavak. Unikumként felveszi a szótárába azokat az „egyszer” használatos, a társadalom által kevésbé ismert kifejezéseket is, amelyek egy-egy irodalmi alkotás címében vagy szövegében fordulnak elő (pl. *hab-szódia, mobózat*). A szerző külön kiemeli az ún. „női” szavakat, amik elsősorban a nők nyelvhasználatában élnek, de nyilvánvalóan a férfitársadalom is nap mint nap találkozik velük (*pilátesz, púdergyöngy, ráncfeltöltés, spinning, szemhéjtus* stb.).

A kötet felépítése, a szócikkek szerkezete követi az első rész alapelveit. A címszóként szereplő kifejezést a szófaji besorolásra utaló rövidítés követi. A vizsgált korpusz alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a leggyakrabban a főnevek és szószerkezetek állománya bővül, ami érthető a társadalmi–gazdasági–politikai élet változásainak tükrében.

A szóalkotási módok közül a szóösszetétel a meghatározó, a szótár jelentős részét ugyanis összetett szavak alkotják (*fogékszer, fogyiguru, fülkeforradalom, gerillamarketing, habparti, időkapuszula, ingatlanbuborék, kamatvágás, okostévé, plázacica*), de fontos szerepe van a szóképzésnek is (*hiphopper, kanadázás, kiülős, kockul, kommentel, lájkol, lebutít, meggugliz*), bár az így létrejött szavak mennyisége jelentősen elmarad az összetett szavak mögött.

Számos példát találunk a ritkább szóalkotási módokra, ami napjaink nyelvújítóinak sokszor tudatos tevékenységét jelzi. Szóösszerántás révén bővült a szókészlet pl. a *csokobolista, dramedy, fidesznyik, füstli, gyomorigami, habszódia, konzervics, krémfől, nőfély, sajili* stb. kifejezésekkel, szóösszevonással jött létre az *ebo*, betűszóalkotással a *keva, kek, nyrt., zrt.*, elvonással a *jogharmonizál*, elvonással és továbbképzéssel pl. a *génmódosított*, jelentésbővüléssel az *eltol, fapados, fényez, fürdőso, kézműves, kitakar, lefagy, megosz* stb. A nyelvújításban mindig jelen lévő humoros, játékos szóalkotással keletkeztek legújabb ikerszavaink: *inga-bringa, hasibusi, habzsi-dőzsi* stb.

A szavak jelentését az első kötethez hasonlóan az internetről gyűjtött példamondatok illusztrálják, ezáltal segítve elő a kifejezések értelmezését, stílusrétegbeli helyének a megtalálását.

A szótárba felvett idegen eredetű elemek szinte kizárólag az angolból ke-

rültek át (*drifting, drón, facebook, fantasy, fashionshow, fingerboard, fittball, gasztroreality, lúzer, mobbing*), ami az angolszász kultúra évtizedek óta tartó, meghatározó hatása miatt nem meglepő. A tükörfordítások nagy száma azonban azt jelzi, hogy az idegen szavak magyarítása szünet nélkül zajlik mind a tudatos, mind az ösztönös nyelvújítók áldozatos munkájának köszönhetően, pl. *élelmiszerlánc, életvezetési tanácsadó, három csapás, karaktergyilkosság, kiberterrorista, környezettudatosság, légecses, passzívház* stb. Minya Károly könyvének egyik vitatható része éppen ezeknek az idegen elemeknek a felvétele. Kérdéses ugyanis, hogy beépültek-e egyáltalán (s ha igen, milyen mértékben) a magyar nyelvbe, vagy csak globalizált világunk angollal átszőtt hétköznapijainak ideiglenesen beszivárgó nyomai. Helyesírásuk ugyanis – kevés kivételtől eltekintve – egyelőre nem tükrözi meghonosodásukat. Az idegen eredetű szavak másik nagy problémája, hogy folyton változó, fejlődő világunk olyan fogalmait, tárgyait nevezik meg, amelyek amilyen gyorsan jöttek, ugyanolyan gyorsan el is avulnak. A meghonosodás egyik fokmérője éppen ezért az idegen kifejezés jelentését visszaadó tükörfordítás vagy magyarítás lehet.

A szótár talán legfontosabb érdeme, hogy információval szolgál a neologizmusok elterjedtségéről, társadalmi elfogadottságáról. A szerző az internetes források (elsősorban a google) adatai alapján jelzi egy-egy kifejezés előfordulásainak a számát. Ezek az adatok azonban csak tájékoztató jellegűek, ami az adatgyűjtés során fennálló pillanatnyi állapotot jelzi. Hiányossága ugyanakkor, hogy nem tartalmazza nyomtatott források adatait. Ennek ellenére a számok alapján képet alkothatunk a kifejezések térnyeréséről

vagy éppen szűk, szakmai körű használatáról.

A neologizmusokról gyakran nehéz eldönteni, hogy meddig valóban „új” elemek, s mikortól válnak a szókészlet részévé. Néhány szó esetében a keletkezés, átvétel ideje pontosan meghatározható: a *töredezettségmentesítő* már régóta ismert a számítógépet használók körében, akárcsak a *kék halál*, aminek a példamondatában is szerepel, hogy az a Windows 98 megjelenésével (1998) egy időben jött létre. Vagy pl. a *túlzott-deficit eljárás* Magyarország európai uniós tagságának kezdete (2004) óta folyt az ország ellen, így ha szélesebb körben nem is, de a politika és a gazdaság területén ismert kifejezés volt már az adatgyűjtés megkezdése, 2007 előtt is.

Mivel a közreadott szavak korábban még nem voltak szótárázva, így gyakran vitás vagy bizonytalan lehet a helyesírásuk. A szerző – a magyar helyesírás szakértőjeként – útmutatást ad ebben a kérdésben. A szótár az új szavak dokumentálásán túl érdekes adalékokkal szolgál nyelvünk változásáról, fejlődéséről. A nyelv megújulása, bővülése elképzelhetetlen neologizmusok létrejötte nélkül.

A társadalmi elvárás folyamatos mozgásban tartja a nyelvet, ami az új elemek létrejöttével biztosítja a nyelv legfontosabb feladatát: a zavartalan kommunikációt.

Minya Károly rutinos szótárszerkesztőként és „neologizmusgyűjtőként” tudatában van annak, hogy az általa szótárázott kifejezések közül nem mindegyik fog szervesen beépülni a jövőben a magyar szókészletbe. Ugyanakkor felvételük a kötetbe – egy nyelvi pillanatkép tényszerű rögzítése okán – mindenképpen indokolt. A szavak további élete már nem a szerzőn, hanem a nyelvet használó társadalom elfogadó vagy elutasító hozzáállásán múlik.

A kötet a magyar nyelv ügyét kiemelt kérdésként kezelő Tinta Könyvkiadónak „Az ékesszólás kiskönyvtára” sorozatában jelent meg, s nemcsak a nyelvész-társadalom, hanem a magyar nyelv iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség figyelmébe is nyugodt szívvel ajánlom.

SEBESTYÉN ZSOLT

MINYA KÁROLY: Új szavak II. Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. Budapest, 2014. Tinta Kiadó, 142 p. Az ékesszólás kiskönyvtára, 32./

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, valamint a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézetének Történettudományi Intézeti Tanszéke helytörténeti pályázatot hirdet „*Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből*” címmel.

Javasolt témáink:

1. *A 20. század történelmi traumái a hétköznapokban* – család- és településtörténeti visszaemlékezések.
2. *Falusi, városi iskolák, egyházközsegek, kulturális, szabadidős és karitatív tevékenységet folytató egyesületek, társaságok és intézmények (könyvtárak, mozik), valamint üzemek, térségek története, továbbá jeles személyek életrajza.*
3. *Emlékeképek családom, településem életéből* – fényképek, képeslapok, régi újságok, személyes iratok és emlékek alapján.
4. *Az első és második világháború hatása településem életére (emberi és anyagi veszteségek)* – fotók, naplók, levelek és a hozzájuk fűződő emlékek alapján.
5. *A holokauszt és a málenkij robot emlékezete családomban, településemen.*
6. *Családom sorsa az 1950–60-as években* – visszaemlékezések a diktatúra éveire, a megszervezésekre.
7. *Honkeresők a 20. században* – emigránsok emlékei.
8. *A rendszerváltás időszakának személyes emlékei.*
9. *A szellemi, természeti és épített értékek településemen.*

Szívesen fogadjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázni 10–30 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman 12-es betűnagyság), nyomtatásban meg nem jelent dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források lelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alaki szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

Pályadíjak: 1. díj: 35 000 Ft, 2. díj: 30 000 Ft, 3. díj: 25 000 Ft.

A pályaműveket 2015. augusztus 28-ig nyomtatott formában postai úton kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz.). Bővebb információt az érdeklődők ugyanitt kaphatnak (tel.: 06/42-414-313, e-mail: kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu).

A kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu címre elektronikus formában is megküldött pályamunkákat honlapunkon (www.szabarchiv.hu) közzétesszük.

A pályázatok értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2015. szeptember 24-én, a XXII. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon lesz.

E számunk szerzői:

- Antall István (1953 – 2015) – kulturális újságíró, szerkesztő-riporter
Czövek István – történész, egyetemi tanár, Nyíregyháza
Frisnyák Sándor – földrajztudós, ny. egyetemi tanár, az MTA doktora, Isaszeg/Nyíregyháza
Galambos Sándor – főlevéltáros, Nyíregyháza
Gerliczki András – irodalomtörténész, Nyíregyháza
Hamar Péter – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat
Hornyák Balázs – főiskolai hallgató, Nyíregyháza
Horváth Iván – műfordító, Budapest
Gencso Hrisztoszov – költő, műfordító, Kiskunhalas
Jakó János – ny. főorvos, Nyíregyháza
Jánosi Zoltán – irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola rektora
Kemény Gábor – nyelvész, egyetemi tanár, Budapest
Kulcsár Attila DLA – építész, főiskolai tanár, Nyíregyháza
Lajtos Nóra – költő, irodalomtörténész, Debrecen
Marik Sándor – újságíró, Nyíregyháza/Budapest
Julia Nakova – író, Szalehard (Jamali Nyenyec Autonóm Körszet - Oroszország)
Ratkó József (1936 – 1989) – költő, drámaíró, műfordító
Reszler Gábor – történész, tanszékvezető főiskolai tanár, Nyíregyháza
Sebestyén Zsolt – főiskolai docens, Nyíregyháza
Sipos Ferenc – újságíró, történész, Budapest
V. Szathmári Ibolya – néprajzkutató, ny. megyei múzeumigazgató, Debrecen
Takács Péter – történész, egyetemi magántanár, Nyíregyháza
Zsoldos Attila – történész, akadémikus, MTA, Budapest

500 Ft

JONATÁN ÉS A TÖBBIEK (FOTÓ: KARÁDI NÓRA)

